

**T.C.
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

**AUGUSTO BOAL'İN “YASAMA TİYATROSU” YÖNTEMİNİN
HUKUKA VE DEMOKRATİKLEŞMEYE ETKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eda Ash ŞERAN

Tez Danışmanı: Yard. Doç. Dr. Birden GÜNGÖREN BULGAN

EYLÜL 2015

*yaşamını ezilenlerin yanında
eşitlik ve özgürlük mücadelesine adayan
bütün yürekli insanlara....*

ÖNSÖZ

*"Yetişkin bir insan ölü bir çocuk değil,
yaşamayı başarmış bir çocuktur."
Kadınlar, Rüyalar, Ejderhalar
Ursula K. Le Guin*

Augusto Boal'in Yasama Tiyatrosu yöntemi hakkında yazdığım bu yüksek lisans tezi, benimle birlikte, bir yüksek lisans tezi olması düşünüldüğünde harcanması beklenen süreden, istemli ve istemsiz, oldukça uzun bir süre geçirerek, yaklaşık altı senede hazırlandı. Bu süre içinde ben dalgalanıp durulur, dağlar tepeler kıtalar aşar, yeni hayatlara başlayıp bitirir, hep deneyip yenilir ve sonra tekrar daha iyi yenilirken, bu tez çalışması fikri de benimle birlikte bir günden ötekine, bir yerden diğerine sürüklendi.

Boal'in Yasama Tiyatrosu yöntemi ile karşılaşmam, bıkkın ve umutsuz bir şekilde mezun olduğum Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin kapısından, bir daha asla fakülteye geri dönmeyeceğime dair kendime verdiğim sözün hemen akabinde oldu. Lisans öğrenimim bittikten sonraki hayalim, hayatımın geri kalanını tiyatro sanatçısı olmaya adamaktı. Bunda başarılı olamadım, birçok şeyde başarılı olamadığım gibi... Ancak o zamanlar mezun olduktan hemen sonra ilk yaptığım şey, ortaokul yıllarımda başladığım ve lisans öğrenimim süresince pek çok farklı toplulukta aralıklarla sürdürdüğüm amatör tiyatro faaliyetlerimi sürdürebileceğim yeni mecralar aramak oldu. Türkiye siyasetinin gerilimli bir dönemine denk gelen bu süreçte, sanat çevresinin oluşturmuş olduğu bir mail grubunda toplumsal muhalefeti örmek için sanattan yararlanılmasında Boal'in çalışmalarına başvurulabileceğinin bahsi geçmiş ve *"Legislative Theatre"* adlı Boal eseri de bu yazışmalar esnasında gündeme gelmişti. Kitabı kimden duyduğumu hatırlamasam da (İnci olabilir), kitap elime o zamanlar içlerinden biri olduğum Yeraltı Tiyatrosu'ndan Hakan Altun sayesinde geçti. Kitabın adını duyar duymaz duyduğum heyecan ve merak tarif edilemezdi. En sonunda kendimi gerçekleştirmeye dair düşlerimle, hayata dair sorumluluklarımı bir araya getirebileceğim bir alanın kapısı aralanmıştı sanki. Hukuk ve tiyatroyu, hukukun adalet idesini sahiplenip sanatın dönüştürücü gücünün farkında olarak aynı potada eritme hayalimin adresinin Boal oluşunun bir tesadüf olmadığını, onun hakkındaki çalışmalarım derinleştikçe ve onun devrimci bir hayal gücü ustası olduğunu fark ettikçe anladım. Çalışmaları ile henüz karşılaşmışken, kendisi ile tanışmadan, Boal'i 2009 senesinde kaybettik. Onun hayata dair iyimserliğinden ve mücadele gücünden, geride bıraktığı yapıcı kuram ve eserleri yanında, onunla bir de tanışmış olarak ilham alabilmiş olmayı dilerdim. Teşekkür etmeye bir yerden başlamak gerekiyorsa ilk isim, dünyayı dönüştürmek için harcadığı emeği, sabrı ve direnci için Augusto Boal olmalı. Dilerim varlığı ve düşünce mirası, dünyayı daha iyi bir yer haline getirmek için emek harcayan bütün insanların yüreklerinde yer bulur.

Yasama Tiyatrosu yöntemini teorik anlamda inceleme hevesim böyle başlamışken bunun imkanı ise 2009 senesinde Ankara Hukuk Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Kamu Hukuku Anabilim Dalı Genel Kamu Hukuku kürsüsünde yüksek lisans programına başlamam ile oluştu. Hukuk alanında akademik çalışmalarımı sürdürme fikri hiç aklımda yokken, Ankara Adliyesi'nin önündeki bir karşılaşmamızdaki ayaküstü sohbette beni AÜHF'de yüksek lisans yapma konusunda isteklendirence, şu an aynı kürsüde görev yaptığım Burcu Konakçı oldu. Yüksek lisans mülakatında çalışmak istediğim konuyu söyleyebilmem sayesinde akademiye kabul edildiğimi sonradan öğrendim. Seminer dersi için hazırlanan bir ödev olarak başlayan bu çalışma, Prof. Dr. Mithat Sancar'ın hukuk gibi kapalı bir disiplinde Yasama Tiyatrosu gibi çok yönlü ve kabul görmesi riskli bir konuyu danışman olarak sahiplenmesi ile bir tez çalışmasına dönüştü. Onun ve Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tiyatro Anabilim Dalı'ndan Prof. Dr. Banu Beliz Güçbilmez Altan'ın eş danışmanlığında başladığım teze, henüz çok başındayken, Diyarbakır Dicle Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Kamu Hukuku Anabilim Dalı'nda Öğretim Üyesi Yetiştirme Programı kapsamında araştırma görevlisi olarak atanmamla ara vermek, sonrasındaysa bazı idari karmaşaları çözememiş olmam nedeniyle de tezi bırakmak zorunda kaldım. Tez çalışmamın, o zamanki prematüre haline hem moral, hem akademik katkılarından ötürü bu isimlere çok teşekkür ederim.

Diyarbakır'da, tezimi henüz bırakmamışken ve onu yazmak için araştırmalarımı sürdürürken beni sürekli rahatsız eden bir düşünce ile mücadele etmek zorunda kaldım. Boal ve kuramı Ezilenlerin Tiyatrosu hakkında bütün kaynaklara ulaşmaya, kuramın siyaset bilimi ve hukuk kavramları ile ilişkilerini çözmeye çalışıyor; kamusal alan, demokrasi, yeni sosyal hareketler konularında bilgi sahibi oluyordum. Ancak temel noktada bir eksiklik vardı. Ezilenlerin Tiyatrosu "icra etmek", "deneyimlemek", "yapmak" üzerine kurulu bir kuramken, ben bu çalışmalar nasıl hayat bulacak bilmiyordum. Bu karmaşalar ve teorik kaynak arayışlarım esnasında Anadolu Üniversitesi Devlet Konservatuarı Sahne Sanatları Bölümü'nden Prof. Dr. Ebru Gökdağ ile tanışma fırsatı yakaladım. Yolu Diyarbakır'a düşmüşken, benim tanışma talebimi reddetmediği için ve sonrasında tezin çeşitli aşamalarında bana kaynaklar ve kuramın icrası öğrenmem konusunda destek olduğu için kendisine çok teşekkür ederim. Onunla yolumuzun Ezilenlerin Tiyatrosu Merkezi-Türkiye'de tekrar kesişmesine çok mutluyum.

Uygulamadaki bilgi eksikliğim konusu, Diyarbakır'a ziyareti sırasında çalışmalarımın haber alan meslektaşım Deniz Gedik'in, Jale Karabekir'in yaz 2012'de İstanbul'da düzenlediği atölyeyi tesadüfen öğrenerek, bunu bana haber vermesi ile çözüm sürecine girdi. Türkiye'de Ezilenlerin Tiyatrosu konusunda ilginin az olması nedeniyle atölyelerin çok yaygın olmaması, bu konuda yetkin Türkiyeli jokerlerin, kolaylaştırıcıların farklı şehirlerde yaşıyor oluşu ve bir atölye çalışması için grup oluşturmanın zor olması, benim o dönemde Diyarbakır'da görev yapıyor olmamın verdiği güçlük de bunların yanına eklendiğinde kuramın icrasını öğrenmemi oldukça zorlaştırıyordu. Ancak Ezilenlerin Tiyatrosu'nun nasıl uygulanacağına dair deneyim sahibi olmadan da bu konuda yazmanın kendi çalışma disiplinime uymadığı kanaatindeydim. Bu nedenle Deniz'in bana "Ezilenlerin Tiyatrosuna Giriş- İmge Tiyatrosu Atölyesi" ni haber vermesiyle bu atölyeye

katılmam, sonrasında Jale Karabekir'in İtalya'da *Giolli Cooperativa Sociale* tarafından düzenlenen ve Roberto Mazzini ile José Soeiro'nun kolaylaştırıcılığını yaptığı "Yasama Tiyatrosu" atölyesinden beni haberdar etmesiyle ona da katılmam, bu konuda yazmak konusunda beni bir nebze daha cesaretlendirdi. Sonrasında José Soeiro ile tez konusunda onun Yasama Tiyatrosu deneyimlerine dayanan mülakatlar da yaptık ancak onları tez çalışmasında kullanabilecek kadar olgunlaştıramadım. Jale Karabekir ile karşılaşmamız, kendisinin benim Ezilenlerin Tiyatrosu konusundaki ilgimi karşılıksız bırakmayarak Ezilenlerin Tiyatrosu Merkezi-Türkiye haberleşme ağına dahil olabilmeme imkan sağladı. Bu sayede Aylin Dilaver Vartanyan, Nermin Saatçioğlu, Sevi Bayraktar, Feride Eralp, Nelin Dükkancı ve Meltem Türköz ile tanışma fırsatı yakaladım. Türkiye'de Ezilenlerin Tiyatrosunu kuramın değerlerine sahip çıkarak yaygınlaştırma, uygulama ve geliştirme gayretindeki bu isimlerle bir araya gelip çeşitli atölyelere katılma, birlikte atölyeler yapma ve bunların bazılarında da kolaylaştırıcı olma deneyimlerine erişmiş olmak benim için çok değerli. Özellikle 2013 yazında Yoğurtçu Parkı'nda direnişin hukukçuları ve toplumcu psikologlarla hep beraber gerçekleştirdiğimiz polis şiddeti hakkındaki atölye ve forum tiyatrosu deneyimi, 2013 sonbaharında ve kışında Aylin Dilaver Vartanyan ve Ebru Gökdağ'ın desteklerini esirgemeyerek benimle beraber kolaylaştırıcılığını paylaştığı Yeldeğirmeni Dayanışması Don Kişot İşgal Evi Ezilenlerin Tiyatrosu Atölyeler Serisi, bu sene gerçekleşen Birgit Fritz'in kolaylaştırıcılığını yaptığı ve "Ezilenlerin Tiyatrosu Teknikleri ve Mekanizmaları" başlıklı atölyeye katılmak unutulmaz deneyimlerdi. Adı anılanlara, ilgilerinden ve benimle bilgilerini paylaşmak konusunda gösterdikleri yüce gönüllülükten ötürü teşekkür ederim.

Yasama Tiyatrosu üzerine yaptığım araştırmaları, bir tez çalışması olarak tamamlayabilme gayretim nihayet Galatasaray Üniversitesi'nde son buldu. Bu üniversitede, Öğretim Üyesi Yetiştirme Programı kapsamında Dicle Üniversitesi'ne bağlı olarak yeniden Kamu Hukuku Anabilim Dalı'nda yüksek lisans programına başladım. Ders aşamasını bitirmemin ardından, Yard. Doç. Dr. Birden Güngören Bulgan danışmanlığında, şimdiye kadar Yasama Tiyatrosu konusunda toparlamış olduğum arşiv yeniden elden geçirildi, sistemli bir anlatıma büründü. Değerli hocam ile yapmış olduğum tez görüşmeleri benim için akademik bir çalışma yürütmenin ötesinde, dostluğu da mayalayan bir iş görme saadeti idi. Tezin yazım aşamasındaki zorluklarım, bıkkınlıklarım, umutsuzluklarım, heyecanlarım ve acemiliklerimi içten nezaketi ile hoş görerek beni çalışmama bağlı tuttu. Yine Galatasaray Üniversitesi'nden, Doç. Dr. Zeynep Özlem Üskül Engin, çalışmama ilgi göstererek, 2014 yazında Boal'in dünyadaki en geniş Ezilenlerin Tiyatrosu hareketi olarak nitelediği Hindistan'daki *Jana Sanskriti* topluluğunu ziyaret edebilmem için bana elinden gelen bütün imkanları sundu. Onunla birlikte çıktığımız Hindistan yolculuğunda bana güvenini hiç eksik etmediği gibi sonrasında da bunu sürdürdü. Bu iki değerli kadının hukuka ilerici yaklaşımı, yoldaşlığı, güler yüzü bana güç kattı. İkisine de sonsuz teşekkürler. Ne yazık ki, Hindistan'da toplamış olduğum bilgiyi de olgunlaştıramadan tez çalışmasının dışında bırakmak zorunda kaldım. Ancak beni üç gün boyunca ağırlayan *Jana Sanskriti* topluluğuna ve Sanjoy Ganguly'e de teşekkürlerimi sunmak isterim. Dilerim Kasım 2015'de kurulacak olan *Jana Sanskriti Uluslararası Araştırma ve Kaynak Enstitüsü'nde (JSIRRI)* tekrar buluşma şansı yakalayabiliriz.

Augusto Boal, kuramı ile beş kıtaya yayılmış ve birçok dilde hakkında çalışmalar yapılmıştır. Benim hazırlamış olduğum bu çalışmanın kaynaklarını ağırlıklı olarak İngilizce ve Türkçe eserler oluşturmaktadır. Bunun dışındaki dillerdeki eserlerde dil sorunu çeviri yoluyla aşılmaya çalışılsa da çok geniş bir incelemeye gidilememiştir. Portekizce, İspanyolca, Fransızca, Almanca, İskandinav Dilleri ve Sanskritçe bilebilmek bundan sonra konu hakkında çalışmayı düşünen araştırmacılar için çok daha geniş bir kaynak yelpazesi sunacaktır. Tez içeriğinde İngilizce'den yapılan çeviriler doğrusu ve yanlışı ile bana aittir. Dilerim amatör çeviri girişimlerle bir hataya sebebiyet vermemiştir.

Tezin yazım aşaması bittikten sonra, Aylin Dilaver Vartanyan ve Umut Koloş ile birlikte gerçekleştirdiğimiz son okuma için ne kadar teşekkür etsem azdır. Her ikisinin de titiz ve incelikli okumaları teze güç kattı. Sundukları eleştiri ve katkılar çalışmamı daha da zenginleştirdi. Bunun yanında, tez çalışmama doğrudan katkıları olmasa da Cupartesi Kadınlarına, "Bitmeyen Tez" Çalışma Grubuna, sütlü kahvelere, eleştirel günlüklere, yirmi yıllık kadim dostum "perilere inanır mısınız? inanıyorum deyin çabuk" Perihan Meşeli'ye, canım adaşım Aslı Takanay'a, ikinci yeni ruhlu dostum Caner Özbakır'a, aklım kuşlara, böceklerle, martılara, kedilere, denizlere ve güneşe dağıldıkça beni toparlayan Emine Koçak'a, çalışma arkadaşlarım Kübra Bayraktar, Nagehan Gürbüz Ersoy, Mustafa Doğukan Alabacak ve Fatma Gül Karagöz'e, geçmişten parıldayan Erkin Tek'e tezin yazım aşamasında bana sabır, destek, dayanışma, ilgi, dostluk ve sevgi gösterdikleri için minnettarım. İnsan insandan süzülüyor. Bende emeği olan sayamayacağım kadar çok insana... Teşekkürler!

Annecim Mediha Şeran ve Babacım Mitat Şeran... Bana inanmayı hiçbir zaman bırakmadınız, ben kendime inanmayı bıraktığımda bile. Güveniniz, emeğiniz, sevginiz, özveriniz, annem ve babam olmanızın ötesinde hayatımdaki iki güzel insan olduğunuz için teşekkür ederim. Ablacım Seda Ayça Şeran Çolak, umutsuzluğa kapıldığım anlarda bana mutluluğu ve bizim onu hak ettiğimizi hatırlattığın için nice nice teşekkürler.... İyi ki varsınız.

Babannecim Huriye Şeran, yaşasaydın da görebilseydin keşke, o yumuşacık sesinle "sen yaparsın kızım" tesellilerin olmadan çok zor oldu. Seneler sürdü ama oldu. Olsun! Özlemle... Büyümek çok zaman aldı... "üç derdim var birbirinden seçilmez/ bir ayrılık, bir yoksulluk, bir ölüm..."

*16 Ağustos 2015, Yeldeğirmeni
Kadıköy*

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	ii
KISALTMALAR.....	ix
RESUME	x
ABSTRACT	xvi
ÖZET	xxi
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM: YASAMA TİYATROSUNA ZEMİN	
OLUŞTURABİLECEK HUKUKSAL KAYNAKLAR BAKIMINDAN	
POLİTİKA VE TİYATRO	5
A. HUKUK VE POLİTİKA ARASINDAKİ YAPISAL BAĞ	10
1. <i>Eleştirel Hukuk Yaklaşımları: "Hukuk Politikadır"</i>	12
a) Ortak Özellikleri.....	12
b) Eleştirel Hukuk Çalışmaları Hareketi	15
c) Feminist Hukuk Teorisi	22
d) Eleştirel Irk Çalışmaları	25
2. <i>Eleştirel Hukuk Yaklaşımlarından Yasama Tiyatrosu'na Açılan</i>	
<i>Kapı</i>	27
B. HUKUK VE TİYATRO ARASINDAKİ İDEOLOJİK BAĞ	30
1. <i>Tiyatronun İdeolojik İşlevi</i>	31
2. <i>Ezilenlerin Tiyatrosu</i>	34
a) Boal'in Hayatının İzinden Ezilenlerin Tiyatrosu.....	35
(1) Hayallerin Peşinde.....	36
(2) Kurtarıcılıktan Birlikte Özgürleşmeye	38
(3) Sürgün Yılları	41
(4) Avrupa'ya Göç: Kafadaki Polis	44

(5) Eve Dönüş ve Çoğalma	46
b) Ezilenlerin Tiyatrosu'nun Etkilendiği Kaynaklar.....	49
c) Ezilenlerin Poetikası.....	53
d) Ezilenlerin Estetiği	58
e) Ezilenlerin Tiyatrosu'nun Biçimleri	60
(1) Gazete Tiyatrosu	61
(2) Arzu Gökkuşığı.....	61
(3) İmge Tiyatrosu	63
(4) Görünmez Tiyatro	64
(5) Forum Tiyatrosu	65
(6) Yasama Tiyatrosu.....	66
f) Ezilenlerin Tiyatrosu'nun Uygulanma Yöntemi	66
II. BÖLÜM: DEMOKRATİKLEŞME YÖNÜNDE TOPLUMSAL	
DEĞİŞMENİN HUKUKSAL DİNAMİKLERİ BAKIMINDAN YASAMA	
TİYATROSU	69
A. HUKUK VE TOPLUMSAL DEĞİŞME ARASINDAKİ İLİŞKİ.....	69
1. <i>Toplumsal Değişmenin Aracı ve/veya Sonucu Olarak Hukuk</i>	72
a) Toplumsal Değişme Açısından Yasama Faaliyeti	82
b) Yasama Tiyatrosu ve Duyarlı Hukuk.....	87
2. <i>Demokratikleşme Konusunda Bir Potansiyel: Yasama Tiyatrosu</i> .	91
a) Demokrasi Tartışmalarına Genel Bir Bakış	92
(1) Halkın Demokrasi Teorisinden Dışlanmasında Teorik Zemin:	
Milli Egemenlik	92
(2) Liberalizm ve Demokrasi Arasındaki Açmaz	95
b) Yasama Tiyatrosu ve "Geçişli Demokrasi"	101
B. BOAL'İN YASAMA TİYATROSU DENEYİMİ	104
1. <i>Yasama Tiyatrosu Deneyimini Hazırlayan Koşullar</i>	104
2. <i>Yasama Tiyatrosu Deneyimi</i>	108
a) Yasama Tiyatrosu Hazırlama Süreci.....	109
(1) Çekirdek Grupla Çalışma	110
(2) Sokak Meclisi	112
b) Yasama Tiyatrosu Sayesinde Hazırlanan Yasalar.....	113

3.	<i>Yasa Koyucusuz Yasama Tiyatrosu.....</i>	118
4.	<i>Yasama Tiyatrosu'nun Dayanışmacı Etkisi.....</i>	121
5.	<i>Yasama Tiyatrosu'na Gelen Eleştiriler</i>	123
SONUÇ		125
KAYNAKÇA.....		132
EKLER		143
ÖZGEÇMİş		146

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.y.	: Adı geçen yer
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ALFIN	: Alfabetización Integral
AÜHFD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
CéDITADE	: Centre d'Etude et Diffusion des Techniques Actives d'Expressio
CIEPs	: Centros Integrados de Educação Pública
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
dn.	: Dipnot
Ed.	: Editör
EHY	: Eleştirel Hukuk Yaklaşımları
EHÇH	: Eleştirel Hukuk Çalışmaları Hareketi
EİÇ	: Eleştirel Irk Çalışmaları
ET	: Ezilenlerin Tiyatrosu
ETM	: Ezilenlerin Tiyatrosu Merkezi
FHT	: Feminist Hukuk Teorisi
Haz.	: Hazırlayan
HFSA	: Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi
İÜHFM	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
LGBTİ	: Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Trans ve İnterseks
s.	: Sayfa
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

RESUME

Nous appelons le Théâtre Législatif, l'utilisation de la méthode du théâtre forum dans la création des politiques et la préparation des projets de loi en étant accompagnée des principes de base du Théâtre de l'Opprimé. Le but de ce travail est de pouvoir présenter la méthode du Théâtre Législatif en l'analysant dans le contexte du droit et de la démocratisation. La raison du choix du Théâtre Législatif réside dans le fait que cette méthode se trouve comme une option ayant un potentiel à prendre en compte parmi plusieurs méthodes qui permettent à la démocratisation du droit, de l'espace public et des politiques publiques. Le Théâtre Législatif est apparu entre les années 1992-1996, la période où Augusto Boal travaillait comme membre du conseil de la ville (*vereador*) à l'état de Rio de Janeiro au Brésil.

Augusto Boal, né dans la ville de Rio de Janeiro au Brésil, dans une famille d'origine portugaise, en 16 Mars 1931, a été le fondateur d'une nouvelle approche du théâtre, critiquant largement la tradition théâtrale Européenne avec ses activités qu'il a menées tout au long de sa vie dans le domaine des politiques et du théâtre. Principalement, *La Poétique et le Théâtre de l'Opprimé*, développé sous l'influence de l'œuvre intitulée *La Pédagogie de l'Opprimé* de Paul Freire, portant les traces de, Karl Marx, Constantin S. Stanislavski et de Bertolt Brecht et ornée des caractéristiques du théâtre public, a créé une nouvelle tendance dans la théorie du théâtre politique. Cette tendance, comme exprime Augusto Boal, a transformé le théâtre en un terrain où les politiques sont produites sans intermédiaires, en mettant le théâtre de nouveau au service du peuple et en le libérant de son rôle d'un outil de la politique.

Augusto Boal est décédé en 2 Mai 2009, en laissant derrière lui l'application de sa théorie en cinq différents continents, dans plus de soixante-dix pays, avec plusieurs personnes. Il s'est transformé en un acteur politique entre les années 1992-1996 avec sa méthode du *Théâtre Législatif (Legislative Theatre)* qu'il a dérivé du Théâtre de l'Opprimé. Pendant les années où il était membre du conseil de la ville à Rio de Janeiro, Boal a joué un rôle de médiateur dans l'activation de quinze lois locales et deux lois nationales grâce à sa propre méthode de théâtre. Un an avant sa mort, en 2008, Boal, qui a consacré sa vie à la libération de l'homme, a été candidaté au Prix Nobel. En 2009, l'année de sa mort, la Déclaration Internationale de la Journée Mondiale du Théâtre a été écrite par la plume de Boal. Boal, par ce message, il a transmis au monde entier sa croyance à un autre monde possible et à la nécessité de changer le monde.

La théorie du Théâtre de l'Opprimé d'Augusto Boal a été prise en compte principalement dans les domaines de l'éducation, la culture, l'art, le service social, la psychothérapie, la santé et les programmes d'alphabétisation, et aussi elle a une grande importance dans la science politique, l'action politique, le droit, les droits de

l'homme, les travaux pour la paix. Sa plus grande importance du point de vue de droit et de la science politique, c'est que d'une part elle possède un large répertoire de pièces et d'exercices qui peuvent contribuer aux théories de la démocratie contemporaine et de la démocratisation et d'autre part elle possède un perspectif orienté vers des concepts d'égalité et de liberté.

Le Théâtre Législatif, c'est l'effort de s'exprimer d'un groupe de personnes rassemblées, à un niveau normatif, pour déterminer leurs propres intérêts et demandes sociétaux, en bénéficiant des techniques du Théâtre de l'Opprimé, dans le but d'intervenir dans les activités de législation de l'état. Il n'est pas obligé qu'une loi qui apparaît en conséquence de cet effort soit acceptée, mais le but est de profiter au niveau de la société de l'expérience collective qui est obtenue pendant le processus. Ainsi exprimé par Augusto Boal dans la Déclaration Mondiale du Théâtre, il considère la citoyenneté non seulement comme vivre dans une société, mais mettre en action le pouvoir de la changer. Dans ce sens, il est possible de considérer les travaux du Théâtre de l'Opprimé, qui crée à la fois des opportunités de faire part des processus de faire des lois et qui traite sur comment appliquer les lois qui peuvent créer des changements dans la société, dans l'étendue du Théâtre Législatif. Cependant, il ne faudrait pas limiter ces applications à la citoyenneté. Cette pratique constitue un potentiel dans la direction d'un alternatif politique et de la démocratisation pour tous les sujets qui sont devenus une part de la société. Ainsi, il faut souligner que tous les sujets politiques, attachés ou non à un pays par le lien de nationalité, qui demandent des changements dans le domaine de la politique sur le morceau de terre où ils vivent, peuvent faire part de cette méthode. Tout le monde, par l'intermédiaire du Théâtre Législatif, peut exprimer leurs désirs et demandes concernant le dialogue, l'interaction et la transformation et peut défendre leur intérêt sociétal dans l'espace public. Les limites principales de l'application sont explicitées dans la Déclaration des Principes de l'Organisation Internationale de Théâtre de l'Opprimé.

La théorie de Théâtre de l'Opprimé d'Augusto Boal, c'est une méthode théâtrale qui désire une restructuration de la société, qui est organisée à la base d'une manière hiérarchique, en faveur de l'égalité, de la justice, des droits de l'homme et de la liberté et elle produit des actions dans cette direction. Dans ce contexte, il est dans l'effort de transformer et de supprimer la dialectique d'opprimer-être opprimé en utilisant les dynamiques de l'art. Il ne s'est pas contenté de chercher les racines de ces dynamiques dans les relations de classe sociale, il a élargi ses travaux sur les méthodes d'exercice et de jeux qui vont rendre visible les mécanismes d'opprimer et d'exploiter dans toutes sortes de relation humaine.

La découverte la plus révolutionnaire qu'a réalisé Augusto Boal dans ce sens, c'est aussi ce que nous pouvons expliquer comme la démocratisation du théâtre, il a donné vie à l'idée de "spect-acteur" en supprimant la différence entre le spectateur et l'acteur. Cette découverte a changé la position du sujet passif des spectateurs qui regardent seulement ce qui se passe sur la scène, en les transformant à des sujets qui peuvent intervenir sur ce qu'ils témoignent. Chaque action que le spectateur réalise sur la scène, même si cela est dans les possibilités fictives de la scène, lui fait gagner une expérience. Puisque cette expérience va être vécue avec un sentiment

d'incomplétude, elle portera toujours un potentiel de "une action réelle" qui va se réaliser dans "la vie réelle".

Il existe plusieurs jeux et exercices qui composent le Théâtre de l'Opprimé d'Augusto Boal, parmi ceux-ci les méthodes les plus connues sont le Théâtre du Journal, Théâtre-Image, Théâtre Invisible, Arc-en-ciel des Désirs, Police dans la Tête, Théâtre Forum et Théâtre Législatif. Le choix et l'utilisation de la méthode sont décidés par rapport au sujet sur lequel on travaille, aux conditions sociétales, culturelles et politiques et aux demandes du groupe avec lequel on travaille. De plus, la méthode structurale utilisée du point de vue du Théâtre Législatif c'est le Théâtre Forum.

Le Théâtre Forum est une courte pièce présentée aux spectateurs, composé en utilisant les jeux et les exercices du Théâtre de l'Opprimé par un groupe rassemblé par leur propre désir pour rendre visible la problématique de l'opprimer-être opprimé dans une situation sociétale. Pendant cette rencontre, la pièce est d'abord mise en scène par les membres du groupe et les moments qui créent la contradiction d'opprimant-opprimé sont transmis d'une manière évidente. La deuxième mise en scène de la pièce s'ouvre à la participation des spectateurs. Dans cette application, qui propose à penser ensemble sur comment l'opprimé peut se libérer dans les conditions en question, les spectateurs se transforment en "spect-acteurs". Il est envisagé que toute personne qui a une idée joue lui-même en montant sur la scène les possibilités qui peuvent changer la situation de l'opprimé. Cette attente est facilitée par les Jokers qui sont un élément important du Théâtre de l'Opprimé. Les Jokers sont des personnes qui expliquent les principes de l'application du jeu aux spectateurs, mais qui n'orientent pas, ne proposent pas de solutions, qui ne jugent pas, seulement ils activent les spectateurs pour la participation au jeu.

La différence entre le Théâtre Législatif et le Théâtre Forum existe d'abord par rapport à leurs buts. Dans le Théâtre Législatif, le but est d'atteindre des politiques qui peuvent transformer la contradiction de l'opprimer-être opprimé dans le sens de libération et d'accéder à des règles, des pratiques et des politiques qui peuvent instaurer cette transformation sur la base sociétale. Pour cette raison, différemment du Théâtre Forum, il est constitué dans une campagne politique. Les informations assemblées par l'intermédiaire du Théâtre Forum sont travaillées puis formulées par les personnes concernées pour être transmises aux départements où l'activité de législation se réalise. Ces départements peuvent être le parlement ou des départements administratifs. D'une proposition de loi peuvent résulter des informations assemblées, ou des règlements, des directives, des circulaires ou des propositions de décisions. L'information formulée doit être renforcée par la campagne politique et le soutien du grand public. Le Théâtre Législatif peut être situé comme une activité de groupe de pression.

Après la fin de la durée de la mission de Boal en 1996, la pratique de Théâtre Législatif a continué sous le nom de Théâtre Législatif sans Législateur. Boal, en faisant poursuivre le Théâtre Législatif sans le législateur, avait augmenté la possibilité d'application de la méthode et avait élargi le domaine d'application. Actuellement, sous cette forme le Théâtre Législatif est exercé dans plusieurs pays.

Les exemples les plus connus sont Canada, Etats Unis, les pays de l'Union Européenne et aussi des exemples de la méthode existent en Asie et Afrique.

Dans ce travail, la méthode de Théâtre Législatif est étudiée en créant des liens avec les sources de la théorie de droit et de démocratie. Notre travail se proposant en deux parties, la première partie se consacre à présenter les sources juridiques, théâtrales et intellectuelles du Théâtre Législatif. La deuxième partie met au centre le sujet du changement sociétal et de la démocratisation accompagné de l'expérience d'Augusto Boal pour pouvoir attirer l'attention au potentiel que porte le Théâtre Législatif.

Dans la première partie, Le Théâtre Législatif est examiné avec les Approches Critiques et Juridiques. Du point de vue du Théâtre Législatif, l'importance des Approches Critiques et Juridiques réside dans le fait qu'elles prennent en main le droit en tant qu'une notion sociale à plusieurs aspects et qu'elles comprennent l'interaction que le droit compose avec les politiques, l'économie et la culture. Cette compréhension donne la possibilité d'examiner le droit d'une manière multidisciplinaire. Par ailleurs, ces approches mettant en lumière les mécanismes d'exclusion du système de droit libéral ont une conscience concernant le statut de droit des opprimés. Comme dans la théorie de Théâtre de l'Opprimé, les Approches Critiques et Juridiques aussi donne de l'importance au concept de "conscience". Ces approches prennent en compte la notion par ses aspects juridiques, l'activisme juridique comme un outil important en voyant le pouvoir transformateur de "l'action" comme c'est le cas dans le Théâtre de l'Opprimé, ces points signalent l'existence d'un terrain qui peut être adopté par le Théâtre Législatif dans le domaine juridique. Pour ces raisons, en réfléchissant sur l'importance de l'analyse de ces approches, la moitié de la première partie est consacrée à présenter les caractéristiques principales du Mouvement des Etudes Critiques et Juridiques, de la Théorie Juridique Féministe, des Etudes Critiques de Race et déterminer la place de Théâtre Législatif dans ces approches.

La deuxième moitié de la première partie examine la méthode théâtrale du Théâtre Législatif. Dans cette partie, qui essaie d'expliquer d'abord comment le droit et le théâtre peuvent se joindre sur la base idéologique, le but principal est de pouvoir présenter le Théâtre de l'Opprimé qui joue le rôle de source au Théâtre Législatif, du point de vue des sources, méthodes et formes d'influences qui sont pensés comme sans lien avec les caractéristiques de cette théorie.

La deuxième partie est consacrée à l'analyse de la médiation du droit dans le changement sociétal. Le droit peut être influencé du changement sociétal, mais aussi il peut être vu comme une méthode qui permet le changement sociétal. Notamment, la nouveauté du modernisme réside en ce qu'il met le droit comme la force motrice du changement sociétal. Cependant, la question de l'utilisation du droit d'une manière autoritaire ou démocratique est un point de distinction important. La Méthode du Droit Législatif est une méthode qui adopte une vision où le droit existe en tant qu'un outil dans le changement sociétal. D'après cette méthode, le droit est important en mesure qu'il sert aux opprimés de gagner en force et à orienter la direction du changement sociétal vers une compréhension de l'égalité et de la liberté. En dehors de cela, il n'adopte pas les applications du droit qui ont un rôle de

médiateur aux applications autoritaires et paternalistes qui sont au service de la construction de la société.

Du point de vue de Théâtre Législatif, la direction du changement sociétal doit être dirigée vers la démocratisation. Pour les groupes qui ont été marginalisés par l'exclusion de l'espace public, seulement une vraie démocratie peut augmenter la demande de participer à la direction afin de faire part de l'avenir de la société. Ainsi, l'étendue de la démocratie qui a été réduite aux sélections par la conception de la démocratie libérale doit être élargie. Pour que la démocratie se développe, à côté des développements des méthodes institutionnelles, qui peuvent accroître la participation aux procédures de décisions, un système qui supprimera les mécanismes d'exclusion sociétale est requis. Dans cette section, la méthode du Théâtre Législatif est analysée par rapport à son potentiel qui peut accroître la capacité de faire de la politique des individus, des groupes et des peuples et l'accent est donné sur comment le changement sociétal peut être développé vers la démocratie. La démocratisation se définit par l'accès égalitaire de toute personne aux sources publiques et aux mécanismes de décision et par la réalisation de cet accès suivant leurs désirs et demandes en se libérant de l'idée du pouvoir.

Après l'étude de la méthode de Théâtre Législatif dans le contexte du changement sociétal et la démocratisation, dans la deuxième moitié de la deuxième partie, les expériences de Théâtre Législatif d'Augusto Boal pendant sa mission en tant que membre du conseil de la ville ont été réfléchies. En incluant la période après la fin de sa mission, à la fin du chapitre les critiques parvenues à l'égard d'Augusto Boal ont été analysées.

Le Théâtre Législatif c'est l'un de plusieurs outils qui peut être utilisé pour la démocratisation du droit et de la société. Mais, il est important de souligner certains avantages qu'il possède. Son aptitude à renforcer l'interaction sociétale en rassemblant des personnes, groupes et encore peuples différents, à créer des rencontres et des possibilités et à rendre les débats possible, la transmission des expériences, à la production collective d'information sont des distinctions marquantes du Théâtre Législatif. Tout en augmentant la participation aux procédures démocratiques, par ses caractéristiques théâtrales il est aussi divertissant et éducatif. Cela peut étayer l'intérêt des personnes à la politique. Si la méthode peut se répandre, elle solidifiera la politique venant de la base du peuple et augmentera la chance d'intervenir dans l'espace publique.

En conclusion, le Théâtre Législatif a un potentiel qui contribuera à l'égalité, à la liberté et à la solidarité dans la société et qui facilitera le changement de la société vers la direction de la démocratie. Cette méthode, exercée partant des principes de base de la théorie du Théâtre de l'Opprimé, ne possède pas une structure élitiste imposée d'en haut. Elle a la vision d'organiser le changement sociétal, dans le peuple, par le peuple en le répandant dans un processus. Pour cette méthode, la raison et les émotions des individus sont également aussi importants, les personnes sont considérées comme des êtres autonomes au sens moral, interconnectés en tant que membre d'un groupe, d'une société et du monde, égaux en conditions structurales, ayant le droit de décision sur son propre destin et ressentant la conscience. Ainsi, l'expertise, le statut, la richesse, le pouvoir de personne ne

dirigent le processus du changement sociétal; le processus avance non par l'imposition mais autour des principes d'accord, de bénévolat, de prise en compte de l'autrui, comme une collaboration entre le droit et le peuple qui se développe selon la demande. Une transformation du peuple et donc des institutions juridiques dans cette relation dialogique et dialectique est attendue en conséquence de ces processus.

ABSTRACT

The Legislative Theatre means the use of the method of the forum theatre with the basic principles of the Theatre of the Oppressed in the production of politics and drafting the resolutions. The aim of this study is to present the Legislative Theatre by dealing with it in the context of law and democratization. The reason to prefer the Legislative Theatre is that as well as many various methods which allow the democratization of the law, public space and public policies, it also has a potential to be evaluated as a new option. The Legislative Theatre emerged between the years of 1992-1996 while Augusto Boal worked as a city councillor (*vereador*) in the state of Rio de Janeiro in Brazil.

Born to a Portuguese origin family in the city of Rio de Janeiro in Brazil on the date of 16 March 1931, Augusto Boal became the founder of a new approach in theatre by comprehensively criticizing the Western theatre tradition during his lifelong activities in politics and theatre. Mainly developed under the influence of Paul Freire's *Pedagogy of the Oppressed*, bearing the traces of Karl Marx, Konstantin S. Stanislavski and Bertolt Brecht and adorned with the characteristics of the popular theatre, Poetics and Theatre of the Oppressed created a new orientation in the political theatre theory. In Augusto Boal's words, this orientation saved the theatre from being a instrument of politics, put it in the service of people and made it a field where the politics is directly produced.

Put into practice his theory in five continents, in more than seventy countries with numerous people, Augusto Boal died on May 2nd 2009. With the method of *Legislative Theatre* that he derived from the Theatre of the Oppressed, he became a political actor between 1992 and 1996. During the years he was a city council member in Rio de Janeiro, Boal promoted the adoption of fifteen local and two national legislations with his theatre method. Dedicated his life to the liberation of the human, Boal was nominated to Nobel Peace Prize in 2008, a year before his death. In 2009, the year when he died, he was the author of the International World's Theatre Day Message. Here, Baol conveyed his message to the whole world that another world is possible and there is a need to change the world.

Used mainly in the fields of education, culture, art, public service, psychotherapy, health and literacy programs; Augusto Boal's Theatre of the Oppressed theory has also great importance in political science, political action, law, human rights and peace studies. Its main importance in terms of law and political science is that it has a perspective towards equality and liberty as well as a vast repertoire of plays and exercises which can contribute to contemporary democracy theories and democratization practices.

The Legislative Theatre is an effort by a group of people who come together to get involved in legislation process in order to define their own social benefits and demands by using the Theatre of the Oppressed techniques and express these in a normative level. There is no need for an adopted legislation as a consequence of this effort, however the aim is to use this collective experience socially in a determined period. As he stated in World Theatre Message, Augusto Boal considers citizenship not only as living in a society but also as operationalizing its power to change the society. In this sense, it is possible to evaluate the Theatre of the Oppressed studies on how to apply the laws that create the opportunities to get involved in legislation processes and that can make a desirable change in the society within the context of Legislative Theatre. However, these practices should not be limited to citizenship. For all subjects who are part of a society, this practice is a political alternative and a potential in the direction of democratization. In this respect, it should be emphasized that all the political subjects who demand a political change on the land they live, even if they are not linked to the country as citizen, can be part of this method. Through Legislative Theatre, everyone can express his/her wishes and demands for dialogue, interaction and change and defend his/her social interests in public space. The principal limits of the practice are stated in International Theatre of the Oppressed Organization Principles Declaration.

Augusto Boal's Theatre of the Oppressed theory is a theatrical method that desires the reconstruction of the hierarchically organized society in support of equality, justice, human rights and liberty and that produces action in this direction. It aims to transform and abolish the dialectic between the oppressor and the oppressed. He not only looked for the origins of these dynamics in class relations, but also expanded his studies on play and exercise methods which make all kind of exploitation and oppression mechanisms visible.

In this direction, Augusto Boal's most revolutionary invention is actualizing the idea of "spect-actor" by removing the difference between the audience and the performer which can be considered as the democratization of theatre. This invention transformed the audience from passive subjects who just see a play to active subjects who are able to interfere in what they witness. The audience's every action on stage gives him/her more experience even if it is within the fictional conditions of the stage. As this experience is accompanied by a feeling of incompleteness, it always carries a potential of "a real action" realized in "real life".

There are many plays and exercises that constitute Augusto Boal's Theatre of the Oppressed, but his most known methods are Newspaper Theatre, Image Theatre, Invisible Theatre, Rainbow of Desire, Cops in the Head, Forum Theatre and Legislative Theatre. The method is selected through the wishes of the collaborating group according to the subject and the social, cultural and political conditions. The structural method for the Legislative Theatre is Forum Theatre.

Forum Theatre brings together a group which willingly gathers in order to make the conflict between oppressor and the oppressed visible in a social case while with a short play to the audience, which is created by using the play and exercise repertoire of the Theatre of the Oppressed. During this introduction, the play is staged first by the members of the group and the moments which create the conflict

between the oppressor and the oppressed are explicitly conveyed to the audience. While the play is staged for the second time, it is open to the participation of the audience. In this practice that allows a joint thinking on how the oppressed can be liberated under these circumstances, the audience transforms to a spect-actor. It is expected that everyone who has an idea creates on stage the possibilities that can change the situation of the oppressed. Jokers, who are one of the significant elements of the Theatre of the Oppressed facilitate this expectation. Jokers are the people who explain the application principles of the play to the audience; however they only activate them without directing, offering solution and making judgment.

The main difference between the Legislative Theatre and the Forum Theatre is their target. The aim of the Legislative Theatre is to reach to the rules, practices and politics that can transform the conflict between the oppression and the oppressed in the direction of liberation and can organize this transformation in a social level. For this reason, unlike Forum Theatre, it is created in a political campaign. The information collected through Forum Theatre is processed and formulated by the related people and conveyed to the units where the legislation act is actualized. These units may be the parliament or administrative units. This collected information can lead to a legislative proposal, regulation, instruction, circular note or a motion for resolution. The formulated information should be strengthened with a political campaign or public support. The Legislative Theatre can be considered a lobbying activity.

After Boal's term of office ended in 1996, he continued to apply the method of the Legislative Theatre under the name of the Legislative Theatre without the Legislator. Continuing the Legislative Theatre without legislator, Boal increased the possibilities to apply the method and expanded its application area. The Legislative Theatre is practiced in this way in many countries today. While the most known examples are the ones in Canada, USA and EU countries, there are examples of this method in Asian and African countries.

In this study, the method of the Legislative Theatre is evaluated in connection with the sources of the law and democracy theory. The first chapter of this two-chapter study is about the presentation the judicial, theatral and intellectual sources of the Legislative Theatre. The second chapter focuses on the subject of social change and democratization accompanied by Augusto Boal's experience in order to point out the potential of the Legislative Theatre.

In the first chapter, the Legislative Theatre is evaluated with the Critical Legal Approaches. In respect to the Legislative Theatre, the significance of the Critical Legal Approaches is that it deals with the law as a multiple social phenomenon and grasps its interaction with politics, economy and culture. This perception allows to evaluate the law in a multidisciplinary manner. In addition, these approaches pay attention to the exclusion mechanisms of the liberal legal system and have awareness of the legal status of the oppressed. As in the Theatre of the Oppressed theory, the concept of "consciousness" is considered important in the Critical Legal Approaches. As in the Theatre of the Oppressed, these approaches which evaluate the concept within its legal aspects, pay attention to the transformability of the "action" and consider the "legal activism" as an important instrument, and this signals an area

where the Legislative Theatre can be adopted in the field of law. As a result, as evaluating these approaches is considered important, half of the first chapter introduces the main characteristics of the Critical Legal Studies Movement, Feminist Legal Theory and Critical Race Studies and aims to define the place of the Legislative Theatre among these approaches.

The second part of the first chapter is about the question that what kind of theatre method is the Legislative Theatre. Beginning with an attempt to explain how the law and the theatre can meet on the basis of ideology, the main aim of this part is to present the Theatre of the Oppressed which is the main base of Legislative Theatre, in terms of the sources, methods and the forms that influence the social sections who are considered unaware of the features of the theory.

The second chapter focuses on the explanation how the law mediates the social change. As the law can be influenced by the result of the social change, it can be considered as a method that allows the social change. Especially the reform offered by modernism is to make the law the driving force of the social change. In this point, however, the question whether the law is used in authoritarian or democratic way is an important difference. The Legislative Theatre theory is a method which adopts the idea that the law is an instrument in the social change. From the perspective of this method, the law is important according to the extent it strengthens the oppressed and directs the social change for equality and liberty. Apart from that, it does not adopt the authoritarian and paternalistic practices of the law that mediate the social engineering.

From the perspective of the Legislative Theatre, the direction of the social change should be the democratization. Increasing the demand of marginalized groups who are excluded from the public sphere to take part in the administration in order to be a part of the society's future can provide a real democracy. In this respect, the extent of the democracy that is limited to elections should be expanded. For the development of the democracy, besides the institutional methods to increase the participation in decision making, there is a need for a system that removes the social exclusion mechanisms. In this chapter, it is focused on the Legislative Theatre method through its potential to expand the policy making capacity of the individuals, groups and people and how the social change can develop in the direction of democracy. Democratization is defined as the equal access to public sources and decision mechanisms for everyone and achieving this access through the liberalization of the idea of power in accordance with their own wishes and demands.

Following the discussion over the method of the Legislative Theatre in the context of social change and democratization, the second part of the second chapter is about Augusto Boal's Legislative Theatre experience while he was a city council member. The period after this duty ended is included in this part and the criticisms directed to Augusto Boal are evaluated at the end of the chapter.

The Legislative Theatre is one of the instruments that can be used for the democratization of law and society. However, it is important to point out some of its advantages. One of the remarkable differences of the Legislative Theatre is that it strengthens the social interaction by gathering different individuals, groups and even

people, creates encounterings and possibilities, allows discussion, transfer of experience and collective production of knowledge. While it increases the participation in the democratic process, it also entertains and educates with its features as a theatre. This increases people's interest in politics. Spreading the method will strengthen the politics from the base and increase the chance to interfere in the public sphere.

Consequently, the Legislative Theatre has a potential to contribute to the development of social equality, liberty and solidarity and facilitate the development of democracy in society. This method, applied on the basis of the main principles of the Theatre of the Oppressed, is not in an elitist form as the social engineering which is imposed down. It has a perspective to spread and organize the social change among people, by people, with people and in long term. In this method, the individuals whose minds and feelings are equally important are considered as morally autonomous, connected to each other as members of a community, society and the world, equal by regarding the terms of their own structural conditions with self determination right and conscientious people as well. In this respect, no one's expertness, status, richness and power can shape the social change process. This process can advance around the principles of protecting others, not as an enforcing process but as a voluntary cooperation between the law and the society. What is expected during this period is the transformation of both the people and thus the legal institutions in a dialogical and dialectic relationship.

ÖZET

Ezilenlerin Tiyatrosu'nun temel prensipleri eşliğinde forum tiyatrosu yönteminin, politika üretmek ve yasa tasarılarının hazırlanmasında kullanılmasına Yasama Tiyatrosu denir. Bu çalışmanın amacı, Yasama Tiyatrosu yöntemini hukuk ve demokratikleşme bağlamında ele alarak, onu tanıtabilmektir. Yasama Tiyatrosu'nun tercih edilmesinin nedeni, hukukun, kamusal alanın ve kamusal politikaların demokratikleşmesine imkan sağlayan birçok farklı yöntemin yanında, bu yöntemin de yeni bir seçenek olarak değerlendirilebilecek potansiyele sahip olmasıdır. Yasama Tiyatrosu, Augusto Boal'in 1992-1996 yılları arasında Brezilya'nın Rio de Janeiro eyaletinde şehir meclisi üyesi (*vereador*) olarak görev yaptığı dönemde ortaya çıkmıştır.

Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinde Portekiz asıllı bir ailede 16 Mart 1931 tarihinde dünyaya gelen Augusto Boal, yaşamı boyunca sürdürdüğü politik ve tiyatro faaliyetleriyle Batı tiyatro geleneğini kapsamlı bir eleştiriye tabi tutarak, yeni bir tiyatro yaklaşımının kurucusu olmuştur. Esas olarak Paul Freire'nin *Ezilenlerin Pedagojisi* eserinden etkilenecek geliştirilen; Karl Marx, Konstantin S. Stanislavski ve Bertolt Brecht izleri taşıyan ve halk tiyatrosunun özellikleri ile bezenmiş Ezilenlerin Poetikası ve Tiyatrosu, politik tiyatro kuramında yeni bir yönelim yaratmıştır. Bu yönelimde Augusto Boal'in deyimiyile tiyatroyu, politikanın aracı olmaktan çıkararak, tiyatroyu yeniden halkın hizmetine sunarak doğrudan politikanın üretildiği bir alan haline gelmiştir.

Augusto Boal, kuramını beş ayrı kıtada, yetmişden fazla ülkede, birçok insanla uygulamaya koymuş olarak, 2 Mayıs 2009'da hayata veda etmiştir. Ezilenlerin Tiyatrosu'ndan türettiği *Yasama Tiyatrosu (Legislative Theatre)* yöntemiyle 1992-1996 yılları arasında politik bir aktöre dönüşmüştür. Rio de Janeiro'da şehir meclisi üyeliği yaptığı yıllar içinde Boal, kendi tiyatro yöntemiyle onbeş yerel, iki ulusal yasanın faaliyete geçmesinde aracı olmuştur. Ölümünden bir önceki yıl, 2008 yılında, hayatını insanın özgürleşmesine adayan Boal, Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterilmiştir. Öldüğü yıl olan 2009'da ise, Dünya Tiyatro Günü Uluslararası Bildirisi, Boal'in kaleminden yazılmıştır. Boal, başka bir dünyanın mümkün olduğuna ve dünyayı değiştirmek gerektiğine dair inancını, bu mesajla bütün dünyaya iletilmiştir.

Boal'in Ezilenlerin Tiyatrosu metodu ağırlıklı olarak eğitim, kültür, sanat, sosyal hizmet, psikoterapi, sağlık ve okur yazarlık programları alanlarında değerlendirilmekle birlikte, kuramın siyaset bilimi, politik eylem, hukuk, insan hakları ve barış çalışmaları açısından da önemi büyüktür. Hukuk ve siyaset bilimi açısından en büyük önemi ise, çağdaş demokrasi teorilerine ve demokratikleşme uygulamalarına katkı sağlayabilecek geniş oyunlar ve egzersizler repertuarına sahip olması yanında, eşitlik ve özgürlük kavramlarına dönük bir perspektife de sahip olmasıdır.

Yasama Tiyatrosu, Devletin yasama faaliyetine müdahil olabilmek amacıyla, bir araya gelmiş bir grup insanın, Ezilenlerin Tiyatrosu tekniklerinden yararlanarak kendi toplumsal çıkarlarını ve taleplerini tespit edebilmeleri ve bunları normatif düzeyde ifade edebilmeleri çabasıdır. Bu çabanın sonucunda ortaya kabul edilen bir yasa çıkmak zorunda değildir ancak amaçlanan süreç içerisinde elde edilen kolektif tecrübeden toplumsal olarak faydalanılmasıdır. Augusto Boal, Dünya Tiyatro Bildirisinde ifade etmiş olduğu gibi vatandaşlığı, yalnızca bir toplum içinde yaşamak olarak değil, onu değiştirebilme gücünü eyleme geçirmek olarak görür. Bu anlamda hem yasa yapma süreçlerine dahil olma imkanlarını yaratan, hem de toplumda arzu edilen değişmeyi yaratabilecek yasaların nasıl uygulanabileceğine dair Ezilenlerin Tiyatrosu çalışmalarını da, Yasama Tiyatrosunda kapsamında değerlendirmek mümkündür. Ancak bu uygulamaları vatandaşlıkla sınırlamamak gerekir. Bir toplumun parçası haline gelmiş bütün özneler için bu uygulama, siyasi bir alternatif ve demokratikleşme yönünde bir potansiyeldir. Bu anlamda, bir ülkeye vatandaşlık bağı ile bağlı olmasa da, yaşadığı toprak parçası üzerinde siyasal alanda değişiklik talep eden bütün siyasal öznelerin bu yöntemin bir parçası olabileceği vurgulanmak gerekir. Herkes, Yasama Tiyatrosu aracılığı ile diyalog, etkileşim ve değişim yönünde istek ve taleplerini dile getirebilir ve toplumsal çıkarlarını kamusal alanda savunabilir. Uygulamanın ilkesel sınırları Uluslararası Ezilenlerin Tiyatrosu Organizasyonu İlkeler Deklarasyonunda ifade edilmiştir.

Boal'in, Ezilenlerin Tiyatrosu metodu, temelde hiyerarşik olarak örgütlenmiş toplumun eşitlik, adalet, insan hakları ve özgürlük lehine yeniden yapılanmasını arzulayan ve bu yönde eylem üreten bir tiyatral metottur. Bu bağlamda sanatın dinamiklerini kullanarak, ezme-ezilme diyalektiğini dönüştürmek ve ortadan kaldırmak gayretindedir. Bu dinamiklerin kökenlerini sınıfsal ilişkilerde aramakla yetinmemiş, her türlü insan ilişkisindeki sömürü ve dolayısıyla ezme mekanizmalarını görünür kılacak oyun ve egzersiz metotları üzerine çalışmalarını genişletmiştir.

Boal'in bu yönde gerçekleştirdiği en devrimci buluş, tiyatronun demokratikleştirilmesi olarak da ifade edilebilecek, seyirci ve oyuncu arasındaki ayrımı kaldırarak "seyirci oyuncu" fikrini hayata geçirmiş olmasıdır. Bu buluş, seyirciyi sahnede olup biteni yalnızca izleyen pasif özneler olmaktan çıkararak, tanık olduğuna müdahale edebilen aktif öznelerle dönüştürmüştür. Seyircinin sahnede gerçekleştirdiği her eylem, sahnenin kurgusal imkanları içinde de olsa ona bir deneyim kazandırır. Bu deneyim, bir tamamlanmamışlık duygusu ile yaşanacağından, her zaman "gerçek hayat" içinde gerçekleşecek "gerçek bir eylem" in potansiyelini içinde taşıyacaktır.

Boal'in Ezilenlerin Tiyatrosunu oluşturan birçok oyun ve egzersiz olmakla birlikte onun en bilinen yöntemleri Gazete Tiyatrosu, İmge Tiyatrosu, Görünmez Tiyatro, Arzu Gökkuşağı, Kafadaki Polis, Forum Tiyatrosu ve Yasama Tiyatrosu'dur. Bu yöntemlerden hangisinin kullanılacağına, üzerine çalışılan konuya ve içinde bulunulan toplumsal, kültürel, politik koşullara göre birlikte çalışılan grubun istemleri üzerinden karar verilir. Yasama Tiyatrosu açısından kullanılan yapısal yöntem ise Forum Tiyatrosu'dur.

Forum Tiyatrosu, toplumsal bir meselede ezme-ezilme çelişkisini görünür hale getirmek için kendi istekleri ile bir araya gelmiş bir grubun, Ezilenlerin Tiyatrosu oyun ve egzersiz repertuarını kullanarak oluşturduğu kısa bir oyunun seyirciyle buluşturulmasıdır. Bu buluşmada, oyun öncelikle grup üyeleri tarafından sahnelenir ve oyun içerisinde ezme-ezilme çelişkisini yaratan anlar belirgin bir şekilde aktarılır. Oyunun ikinci sahnelemesi ise seyircinin katılımına açılır. Ezilenin, söz konusu koşullar altında nasıl özgürleşebileceğini birlikte düşünmeye açan bu uygulamada seyirciler artık seyirci-oyuncuya dönüşmüşlerdir. Fikir sahibi herkesin, sahneye çıkıp ezilenin durumunu değiştirebilecek olasılıkları bizzat kendisinin oynaması beklenir. Bu beklentiye Ezilenlerin Tiyatrosu'nun önemli unsurlarından bir olan Jokerler kolaylaştırır. Jokerler, seyirciye oyunun uygulama prensiplerini anlatan ancak onları yönlendirmeyen, çözüm önermeyen, yargıda bulunmayan, yalnızca seyirciyi oyuna katılımları yönünde aktive eden kişilerdir.

Yasama Tiyatrosu'nun, Forum Tiyatrosundan farkı öncelikle amacı bakımındandır. Yasama Tiyatrosunda amaç, ezme-ezilme çelişkisini özgürleşme yönünde dönüştürebilecek ve bu dönüşümü toplumsal düzeyde düzenleyecek kurallara, uygulamalara, politikalara ulaşmaktır. Bu nedenle, Forum Tiyatrosundan farklı olarak politik bir kampanyanın içinde oluşturulur. Forum Tiyatrosu aracılığı ile toplanan bilgi ilgili kişilerce işlenip formüle edilerek yasama faaliyetinin gerçekleştiği birimlere iletilir. İletilen bu birimler parlamento olabileceği gibi, idari birimler de olabilir. Toplanan bilgiden kanun teklifi çıkabileceği gibi, yönetmelik, yönerge, genelge ya da karar önerisi de çıkabilir. Formüle edilen bilgi, politik kampanya ve kamuoyu desteği ile güçlendirilmelidir. Yasama Tiyatrosu için bir çeşit lobi faaliyeti denebilir.

Boal'in 1996'da görev süresinin dolmasının ardından Yasama Tiyatrosu yönteminin uygulamasına, Yasa Koyucusuz Yasama Tiyatrosu adı altında devam etmiştir. Boal, Yasama Tiyatrosu'nu, yasa koyucu olmadan da devam ettirerek, yöntemin uygulama imkanını arttırmış ve uygulama alanını genişletmiştir. Günümüzde bu haliyle Yasama Tiyatrosu pek çok ülkede uygulanmaktadır. En bilinen örnekleri ise Kanada, ABD ve AB ülkelerinde gerçekleşenler olmakla birlikte, yöntemin Asya ve Afrika ülkelerinde de örneklerine rastlanmaktadır.

Bu çalışmada, Yasama Tiyatrosu yöntemi, hukuk ve demokrasi teorisinin kaynaklarıyla bağlantı kurularak ele alınmaya çalışılmıştır. İki bölüm halinde sunulan bu çalışmanın ilk bölümü, Yasama Tiyatrosu'nun hukuksal, tiyatral ve entelektüel kaynaklarını tanıtmaya ayrılmıştır. İkinci bölüm ise, Yasama Tiyatrosu'nu taşıdığı potansiyele dikkat çekebilmek için Boal'in deneyimi eşliğinde toplumsal değişme ve demokratikleşme konusunu merkeze almıştır.

Yasama Tiyatrosu, ilk bölümde Eleştirel Hukuk Yaklaşımları ile birlikte değerlendirilmiştir. Yasama Tiyatrosu bakımından, Eleştirel Hukuk Yaklaşımlarının önemi, ilk olarak hukuku çok yönlü bir sosyal olgu olarak ele alıp, hukukun politika, ekonomi ve kültür ile kurduğu etkileşimi kavramış olmasıdır. Bu kavrayış, hukuku çok disiplinli ele alabilme imkanını yaratmıştır. Bunun yanında, bu yaklaşımlar liberal hukuk sisteminin dışlama mekanizmalarını görerek ezilenlerin hukuksal statüsü konusunda farkındalığa sahiptir. Ezilenlerin Tiyatrosu metodunda olduğu gibi, Eleştirel Hukuk Yaklaşımları bakımından da "bilinç" kavramı önemsenmiştir.

Kavramı, hukuksal boyutları ile ele alan bu yaklaşımların, yine Ezilenlerin Tiyatrosunda olduğu gibi "eylem" in dönüştürücülüğünü görerek hukuksal aktivizmi önemli bir araç olarak ele almaları, Yasama Tiyatrosu'nun hukuk alanında benimsenebileceği bir alanın varlığına işaret etmektedir. Bu nedenlerle bu yaklaşımları ele almanın önemli olduğu düşünülerek ilk bölümün yarısı Eleştirel Hukuk Çalışmaları Hareketinin, Feminist Hukuk Teorisinin ve Eleştirel Irk Çalışmalarının temel özelliklerini tanıtmaya ve Yasama Tiyatrosu'nun bu yaklaşımlar içinde yerini saptamaya ayrılmıştır.

Birinci bölümün ikinci kısmı ise, Yasama Tiyatrosu'nun nasıl bir tiyatro yöntemi olduğuna dairdir. Öncelikle hukuk ve tiyatronun ideoloji zemininde nasıl buluşabildiğini açıklama girişimi ile başlayan bu bölümde, temel amaç, Yasama Tiyatrosu'nun ana temeli Ezilenlerin Tiyatrosu'nu, bu kuramın özelliklerinden haberi olmadığı düşünülen kesimlere etkilendiği kaynaklar, yöntem ve biçimleri bakımından tanıtabilmektir.

İkinci bölüm, hukukun toplumsal değişmeye nasıl aracılık ettiğini açıklamaya ayrılmıştır. Hukuk toplumsal değişimin sonucundan etkilenebildiği gibi, toplumsal değişmeyi sağlayan bir yöntem olarak da ele alınabilmektedir. Özellikle, modernizmin yeniliği, hukuku toplumsal değişimin itici gücü haline getirmek olmuştur. Ancak bu noktada hukukun otoriter mi, yoksa demokratik bir yöntemle mi kullanıldığı önemli bir ayrım noktasıdır. Yasama Tiyatrosu Yöntemi, hukukun toplumsal değişimde bir araç olduğu görüşünün benimsendiği bir yöntemdir. Bu yöntem açısından, hukuk ezilenlerin güçlenmesine hizmet etmesi ve toplumsal değişimin yönünü eşitlik ve özgürlük anlayışına yönlendirebildiği ölçüde önemlidir. Bunun dışında, hukukun toplum mühendisliğine aracılık eden otoriter ve paternalist uygulamalarını benimsemez.

Yasama Tiyatrosu açısından, toplumsal değişimin yönü demokratikleşme olmalıdır. Kamusal alandan dışlanarak marjinalleştirilen grupların, toplumun geleceğinin bir parçası olabilmek adına yönetime katılma taleplerinin arttırılmasını ancak gerçek anlamda bir demokrasi sağlayabilecektir. Bu bakımdan, liberal demokrasi anlayışının seçimlere indirgemiş olduğu demokrasinin kapsamının çok daha genişletilmesi gerekir. Demokrasinin gelişebilmesi için, karar alma süreçlerine katılımı arttıracak kurumsal yöntemlerin geliştirilmesinin yanında, toplumsal dışlama mekanizmalarını da ortadan kaldıran bir sisteme ihtiyaç vardır. Bu bölümde, Yasama Tiyatrosu yöntemi, bireylerin, grupların ve halkların politika yapabilme kapasitesini arttırabilecek potansiyeli üzerinden ele alınarak, toplumsal değişimin demokrasi yönünde nasıl gelişebileceği üzerinde durulmuştur. Demokratikleşme, herkesin kamusal kaynaklara ve karar mekanizmalarına eşit erişimi ve bu erişimi kendi istek ve talepleri doğrultusunda iktidar fikrinden özgürleşerek başarması şeklinde tariflenmiştir.

Yasama Tiyatrosu yöntemi, toplumsal değişme ve demokratikleşme bağlamında ele alındıktan sonra, ikinci bölümün ikinci kısmında Boal'in şehir meclisi üyeliği esnasında gerçekleştirdiği Yasama Tiyatrosu deneyimine yer verilmiştir. Bu görevinin sona ermesinden sonraki süreç de bu bölüme dahil edilerek, bölümün en sonunda Augusto Boal'e gelen eleştiriler değerlendirilmiştir.

Yasama Tiyatrosu, hukukun ve toplumun demokratikleşmesi açısından uygulanabilecek pek çok araçtan biridir. Ancak sahip olduğu bazı avantajları da dile getirmek önemlidir. Farklı insanları, grupları ve hatta halkları bir araya getirerek toplumsal etkileşimi güçlendirmesi, karşılaşmalar ve olasılıklar yaratması, müzakereye , deneyim aktarımına, kolektif bilgi üretimine olanak sağlaması Yasama Tiyatrosu'nun kayda değer farklarından biridir. Demokratik süreçlere katılımı arttırırken, tiyatro olmasından kaynaklanan özellikleri ile aynı zamanda eğlendirir, eğitir. Bu insanların politikaya ilgisini güçlendirebilecektir. Yöntemin yaygınlaşabilmesi, tabandan gelecek siyaseti güçlendirecek, kamusal alana müdahale şansını arttıracaktır.

Sonuç olarak, Yasama Tiyatrosu toplumda eşitlik, özgürlük ve dayanışmanın gelişmesine katkı sunacak ve toplumun demokrasi yönünde değişmesine kolaylık sağlayacak bir potansiyele sahiptir. Ezilenlerin Tiyatrosu metodunun temel prensiplerine dayanarak uygulanan bu yöntem, toplum mühendisliği gibi yukarıdan dayatılan seçkin bir yapıda değildir. Toplumsal değişmeyi, halkın içinde, halk tarafından, halkla beraber ve sürece yayarak örgütlenme bakış açısına sahiptir. Bu yöntemde aklı ve duyguları aynı derecede önemli bireyler; ahlaki anlamda özerk, bir topluluğun, toplumun ve dünyanın üyesi olarak birbirine bağlı, yapısal koşullarını gözeterek eşit ve kendi kaderini tayin hakkı olan, vicdan sahibi varlıklar olarak kabul edilir. Bu bakımdan kimsenin uzmanlığı, statüsü, zenginliği, gücü toplumsal değişim sürecini yönlendiremez; süreç, uyum, gönüllülük, birbirini gözetme ilkeleri etrafında; dayatmacı olarak değil, hukuk ve toplum arasında isteğe bağlı gelişen bir işbirliği şeklinde ilerler. Bu süreçte beklenen, hem halkın ve buna bağlı olarak hukuksal kurumların, diyalojik ve diyalektik bir ilişki içinde dönüşeceği.

GİRİŞ

Türkiye'de, Augusto Boal, ağırlıklı olarak tiyatro ve eğitim alanında faydalanan bir kuramcıdır. Boal'in politikaya katkısı üzerine çalışmalar yurtdışında görece daha fazla olmakla birlikte, yerel düzeyde yok denecek kadar azdır. Bu tezin amacı hem Boal'in Yasama Tiyatrosu yöntemini hukukçulara tanıtmak, hem de hukukun ve demokrasinin bu sayede eleştirel bir değerlendirmesini yapabilmektir.

Yasama Tiyatrosu yöntemi, politika yapım süreçlerindeki klasik yöntemlere bir alternatif niteliğindedir. Bu yöntem, Ezilenlerin Tiyatrosu yöntemlerinden biri olan Forum Tiyatrosu'ndan ve sokak meclislerinden sağlanan bilginin beraber işlenerek yasama sürecine aktarılmasını ifade eder. Politikayı üretme potansiyeline sahip her türlü etkinlik olumlandığında, tabandan yapılacak siyasetin bireylerle temasında yeni bir yöntem olarak politik tiyatronun içinden türeyen, ileride ayrıntıları ile ele alınacak forum tiyatrosu¹ tekniği ve buna bağlı Yasama Tiyatrosu son derece etkili bir araç olarak değerlendirilebilir. Kamusal alanın demokratikleşmesine yönelik her türlü çabanın önemli olduğu ve bu yönde tiyatronun bir yöntem olarak kullanılmasının da çok yönlü potansiyeller taşıyacağı düşünülmektedir.

İki bölüm halinde hazırlanmış bu çalışmanın ilk bölümü Yasama Tiyatrosu'nun hangi hukuksal, tiyatral ve entellektüel kaynaklardan beslendiğini ortaya koyabilmek için hazırlanmıştır. İkinci bölümde ise, Yasama Tiyatrosu'nu hayata geçirmiş olmanın veya gelecekte hayata geçirmenin hangi potansiyelleri taşıdığına işaret ettiğini göstermek amaçlanmıştır. Bu anlamda demokratikleşme yönünde toplumsal değişim konusu, Boal'in Yasama Tiyatrosu deneyimi eşliğinde aktarılmıştır.

Yasama Tiyatrosu, adından da anlaşılacağı gibi devletin yasama faaliyetine demokratik yöntemleri harekete geçirerek katkı sunmayı amaçlayan tiyatral yöntemidir. Hukuk, politika ve tiyatronun buluştuğu bu yöntemin başarılı olma potansiyeli ancak bu alanların ilişkisi anlamlı hale getirilerek kavranabilir. Bu açıdan

¹ Forum Tiyatrosu yöntemi, Yasama Tiyatrosu'ndan bağımsız ele alındığında baş harfleri büyük, ona için olarak ele alındığında ise baş harfleri küçük yazılacaktır.

çalışmanın ilk bölümü Yasama Tiyatrosu'nun hukukla ilişkisini iki temel düzeyde belirleyecektir.² Bunlardan ilki politika ve ikincisi de elbette tiyatro olacaktır. Eleştirel Hukuk Yaklaşımlarını, Yasama Tiyatrosu'na hukuk kuramı içerisinde bir konum kazandırmak için ana hatları ile tanıtıldıktan sonra, Yasama Tiyatrosu'nun karakterini, yapısını ve nasıl icra edileceğini açıklayabilmek adına Ezilenlerin Tiyatrosu metoduna yer verilecektir.

Hukuk ve politika arasındaki yapısal bağın en güçlü analizi Amerika'da 1970'lerde ortaya çıkarak kimi hukukçular tarafından bir hukuk felsefesi akımı, kimi hukukçular içinse bir hareket olarak değerlendirilen Eleştirel Hukuk Çalışmaları olmuştur. Mevcut hukuk sistemlerinde baskın olan liberal hukuk yaklaşımlarının sistemli analizini yapan Eleştireller, eleştirilerine Marksizmin etkisiyle emek analizi yaparak başlamışlarsa da, kadın ve Siyah³ hareketlerinin güçlenmesiyle çeşitlenmiştir. Eleştirel Hukuk Yaklaşımları olarak niteleyebileceğimiz bu çalışmalar; Eleştirel Hukuk Çalışmaları Hareketi, Feminist Hukuk Teorisi ve Eleştirel Irk Çalışmaları adı altında üç ana başlığa ayrılabilir. Bu yaklaşımlar, Eleştirel Beyazlık Çalışmaları, Eleştirel Latino Çalışmaları, LGBTİ Hukuk Çalışmaları, Queer Yaklaşımlar, Ekolojik Hukuk Teorisi olarak genişlemeye devam ediyor olsalar da temel olarak EHÇH, FHT ve EİÇ diğer bütün yaklaşımlara kaynaklık etmiştir. Bu nedenle bu üç yaklaşımın karakteristik özelliklerine yer verilmiştir.

Yasama Tiyatrosu bakımından, Eleştirel Hukuk Yaklaşımlarının önemi, ilk olarak hukuku kapalı bir sistem olarak ele almayıp, hukukun ekonomi, politika ve kültür ile bağını kurabilmiş olmasıdır. Bunun yanında, Yasama Tiyatrosu'na kaynaklık eden Ezilenlerin Tiyatrosu'nun yaptığı gibi, bu yaklaşımlar da "bilinç"

² Yasama Tiyatrosu'na kaynaklık eden Ezilenlerin Tiyatrosu metodu, hukuk eğitimi açısından da değerlendirilmeyi hak ediyor olsa da çalışmayı dar tutabilmek adına bu alan yeni bir başlık açılmadan ilgili yerlerde bağlantı kurularak aktarılacaktır.

³ Büyük harfle yazılan "Siyah", Siyahları diğer ırklar, etnik gruplar ya da "azınlıklar" gibi özel bir kültürel bir grubun üyesi olarak ifade etmek için kullanılır. Bunun kökeni, geçmişteki kölelik karşıtı mücadeleden gelmektedir. Özgürlüklerine kavuşmadan önce eşya olarak görülen Siyahlar, küçük harflerle yazılan zenci (*negro*) kelimesi ile anılmaktadırlar. Kölelik karşıtı mücadele esnasında bir karşı duruş olarak baş harfi küçük yazılan zenci, büyük harfle başlayan Zenci kelimesine bu mücadeleyi yürütenler tarafından dönüştürülmüştür. O dönemden başlayan karşı duruş, Siyah ifadesi ile devam etmektedir. Kimberlé Williams Crenshaw, "Twenty Years of Critical race Theory: Looking Back To Move Forward", **Connecticut Law Review**, Cilt 43, Sayı 5, 2011, s. 1255, dn. 1.

kavramını sorunsallaştırmıştır. Kavramı hukuksal boyutları ile ele almanın yanında, yine Ezilenlerin Tiyatrosunda olduğu gibi "eylem" in dönüştürücülüğünü görerek hukuksal aktivizmi önemli bir araç olarak değerlendirmişlerdir. Ezilenlerin Tiyatrosu'nun eşitlik, özgürlük, dayanışma ve adalet yönünde toplumsal dönüşüm için eyleme geçme düşüncesi ile paralel olan Eleştirel Hukukçulara ait bu aktivizm yaklaşımı, Yasama Tiyatrosu'na hukuk alanında gelişip büyüyebileceği bir yuva potansiyeli yaratmaktadır. Bu nedenle bu yaklaşımları tanıtmanın önemli olduğu düşünülerek ilk bölümün yarısı bu yaklaşımları tanıtmaya ve Yasama Tiyatrosu'nun bu yaklaşımlar içerisindeki potansiyeline ayrılmıştır.

Birinci bölümün ikinci kısmı ise, Yasama Tiyatrosu'nun nasıl bir tiyatro yöntemi olduğunu ele almaktadır. Öncelikle hukuk ve tiyatronun ideoloji zemininde nasıl buluşabildiğini açıklama girişimi ile başlayan bu bölümde temel amaç Yasama Tiyatrosu'na kaynaklık eden Ezilenlerin Tiyatrosu yöntemini etkilendiği kaynaklar, yöntem ve biçimleri bakımından tanıtabilmektir.

Hukuk gibi, tiyatro da bir kültür ürünü olarak aslında ideolojik bir çerçeveye de sahiptir. İdeolojinin bilinç ve eylem formumuzu belirleyebilme gücü bu iki alanda da karşılığını bulabilmektedir. Bu olumsuz anlamda olabileceği gibi, olumlu anlamda da olabilmektedir. Tiyatronun icra etmek ve deneyimlemeye dönük yarattığı estetik mekan, toplumsal değişme için önemli bir potansiyele sahiptir. Kendinden önce gelen tiyatro ve politika kuramcılarının bilgisini kendinde damıtarak, bu potansiyeli görebilmiş olan Augusto Boal, toplumsal ve bireysel olarak özgür, mutlu, adil ve eşit yaşabilmenin koşullarını aramaya tiyatro sanatı eşliğinde çıkmış, Ezilenlerin Tiyatrosu adı altında bir tiyatro geleneğini, kendinden sonrakilere miras bırakmıştır. Ezilenlerin Tiyatrosu'nun ne olduğunu, nasıl uygulandığını ve hangi etik değerler üzerinde durduğunu anlamak, Yasama Tiyatrosu'nu uygulamak isteyenler açısından bağlayıcıdır. Bunun anlamı, yöntemi uygulayan ve uygulayacak herkesin Ezilenlerin Tiyatrosu'nun değerlerini esas alarak hareket etmesi gerektiğidir.

İkinci bölümün teorik çerçevesini toplumsal değişme olgusu belirlemiştir. Bu olgunun hukuk ile ilişkisi Yasama Tiyatrosu açısından bir perspektif sunmanın yanında, yine bir hukuksal kaynak niteliği taşıdığından incelenmeğe değer görülmüştür. İkinci bölümün ilk kısmında hukukun toplumsal değişimi sağlamada bir

araç olduğu kabulü ile bu aracın demokratikleşme yönünde ve demokratik usullerle nasıl kullanılabileceğine odaklanılmıştır.

Hukuk, toplumdaki değişimin sonucu olabileceği gibi kimi zaman da toplumsal değişmeyi tetikleyen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Geçmişte toplumsal değişme uzun ve yavaş ilerleyen bir süreçken, toplumlar arası etkileşimin artması, teknolojinin gelişmesi ve üretim ilişkilerindeki değişme beraberinde toplumsal anlayış, değer ve tutumlarda farklılaşma yaratmıştır. Özellikle modernizm, bu farklılaşmayı hızlandırmış ve hukukun toplumsal değişmedeki yerini eskiye oranla çok daha önemli hale getirmiştir. Hukukun toplumsal değişme açısından oynadığı rol ise onun demokratik mi, yoksa otoriter bir şekilde mi toplumsal değişmeye hizmet edeceğidir.

Yasama Tiyatrosu yöntemi, bireylerin, grupların ve halkların politika yapabilme kapasitesini arttırması bağlamında ele alınmıştır. Demokrasi fikrinin, halkın yalnızca yönetime temsil aracılığı ile katılımı ile sınırlandırılmasının aslında bu fikri nasıl zayıflattığına işaret edilmiştir. Demokrasi kavramının esas anlamının politika yapabilmek ve bireylerin kendi potansiyellerini gerçekleştirebilmeleri olduğu, liberal demokrasinin sınırlılıklarının tespiti eşliğinde ifade edilmiştir. Politikanın, yalnızca siyasal seçkinlere bırakılmadan, halkın katılımına açılmasına bir alternatif olarak da Yasama Tiyatrosu önerilmiştir. İkinci bölümün ikinci kısmı ise, bu önerinin somut deneyimi olan Boal'in 1992-1996 yılları arasında Rio de Janeiro şehir meclisi üyesiyken yapmış olduğu Yasama Tiyatrosu faaliyetinin aktarımına ayrılmıştır.

Boal, demokrasi hayaline bağlı bir tiyatro insanıdır. Geliştirmiş olduğu yöntem, demokrasiyi temsile indirgmeden geniş anlamıyla düşündüğümüzde, yaşamı örgütleyen birçok alanda demokratik işleyişi sağlayabilecek bir potansiyele sahiptir. Boal, bir tiyatro insanı olarak, ilk olarak tiyatroyu demokratikleştirmeyi başarmış, Ezilenlerin Tiyatrosu metodunda seyirci ve oyuncu arasındaki yabancılaşmayı yıkmıştır. Yasama Tiyatrosu'nun ise, devlet ve vatandaş arasındaki yabancılaşmaya meydan okuduğu söylenebilir.

I. BÖLÜM: YASAMA TİYATROSUNA ZEMİN OLUŞTURABİLECEK HUKUKSAL KAYNAKLAR BAKIMINDAN POLİTİKA VE TİYATRO

Hukuk, bir kültür ürünü olarak insan davranışlarını ve buna bağlı olarak toplumsal gerçekliği biçimlendirebilme gücüne sahiptir, bir toplumun içinde oluşur ve değişir. Bu değişim, yer ve zaman koşullarına bağlı olarak da gözlemlenebilir. Bu nitelikleri, onun "sosyal olgu" karakterinden ötürüdür.⁴ Hukuku bir "sosyal olgu" olarak ele aldığımızda hukukun unsurlarını incelemek, etkileşimlerini tespit etmek ve dinamiklerini anlamak için çok çeşitli sosyal bilim disiplinlerinden, felsefeden ve sanattan yararlanmak mümkün hale gelir.

Henüz sosyal bilimler olarak bilinen bilimler uzmanlıklara ayrılmadan önce⁵, hukuk, üniversitelerde yerini almış ve hukukçu yetiştirmekle yükümlü bir alandır.⁶

⁴ Ülker Gürkan, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, 7. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2013, s. 19.

⁵ Sosyal bilimler, 1850 ile 1945 tarihleri arasında kendi içerisinde disiplinlere ayrılma ve özel bilgi alanları yaratma çabalarını büyük oranda tamamlar. Ancak 1945'ten sonra sosyal bilimlerin yapısı üç gelişme ile farklı bir yöne evrilir. İlki Dünya'nın II. Dünya Savaşı sonrasında, ABD ve SSCB'nin başlarını çektiği iki kutuplu bir hal alması ve aynı zamanda Avrupa dışı halkların tekrar tarih sahnesine çıkmaları, ikincisi nüfusun ve üretim kapasitesinin artması ve üçüncüsü üniversite sisteminin nicel ve coğrafi anlamda çoğalarak araştırmacıların artması şeklindedir. Amerikan akademisi bu dönem ve sonrasında ön plana çıkmıştır. Bunun nedeni Avrupalı akademisyenlerin II. Dünya Savaşı'ndan sonra çalışmalarını Amerika'da sürdürmelerinin yarattığı beyin göçü ile birlikte ABD'nin muazzam düzeyde gelişen finansal kaynaklarını yeni dünya düzeninin bilgisini anlamaya, yönetmeye ve yönlendirmeye ayırmış olmasıdır. Bölgesel çalışmaların ön plana çıktığı bu dönemde, modern dünya ve modern olmayan dünya şeklinde ikili bir ayrıma gidilerek belirlenen bölgeler çok-disiplinli bir yaklaşımla incelenmiştir. Bu süreçte, bölgesel çalışmalar sınırlı bir örnek oluştursa da sosyal bilimler arasındaki disiplinler ayrımının yapaylığını göstermiştir. Temel paradigma modernleşmenin ve kalkınmanın Batılı ve Batılı olmayan ülkelerde ilerleme dinamikleri üzerine kurulmuştur. Bu alanda yapılan çalışmalarda birçok disiplini ortak projeler çevresinde bir araya gelmiştir. 1960'larla birlikte, dünyada yaşanan büyük çaplı değişikliklerin tarihsel bir yaklaşımla değerlendirilmeye alındığı eleştirel bir gelenek oluşmaya başlar. Bu dönemin çalışmacıları, uzmanlaşmayı bir mitoloji gibi sunan kendilerinden önceki kuşağı, toplumsal değişimin önemini kavrayamadıkları ve Batılı kavramları başka sosyal olgularda ve kültürlerde küstah bir özgüvenle sundukları için eleştirirler. Bu eleştiri, pozitivist teorinin birçok sosyal bilim alanında sınırlılıklar yarattığını gözler önüne sermekle birlikte "Avrupa-merkezci" bilim anlayışını da sorgular. "Avrupa-merkezci" görüş, aslında çok küçük bir azınlığı temsil ediyor olsa da kurduğu egemenlik ilişkileri nedeniyle evrensel bir geçerliliği olduğu düşüncesi yaratmıştır. Doğu Asya'nın 1970'lerde iktisadi olarak yeni bir güç olarak ortaya çıkması, dünyadaki güç ilişkilerini değiştirmiş ve "Avrupa-merkezci" uygarlık anlayışını da sarsmıştır. Bu eleştirel süreçte, evrensellik iddiasının neden geçerli olmadığını gerekçelendirecek şekilde "unutulmuş" gruplar gün yüzüne çıkar: "kadınlar, bütünüyle Batılı olmayan dünya, Batı toplumlarında 'azınlık' grupları ve tarihsel olarak siyasal ve sosyal açıdan marjinal diye tanımlanan başka gruplar." Bununla paralel olarak da "kültür" kavramı ön plana çıkmış ve "Avrupa-

Hukukçu yetiştirmek konusunda temel odağın da geleneksel yaklaşımlarda yalnızca yasaların hazırlanması, tasnifi ve uygulanması olduğu söylenebilir. Hukuku yasa ile eş tutmak gibi genel bir eğilim varsa da bu olsa olsa "kısmen hukuk"tan söz etmek olacaktır.⁷

İdeografik ve nomografik bilimler ayrımında, hukukun objesi norm yoluyla oluşturulmuş doğru ve yanlış dair bir tasarım olduğundan ve bilginin olgulara uygunluğu denetlenmediğinden ideografik bir bilim olarak kategorilendirilir. Ancak sosyal gerçekliği farklı disiplinlere ayrılarak inceleyen sosyal bilimler arasında sosyolojinin giderek ayrı bir disiplin halini alması ve tarihsel ilerleyişte sosyal olgunun karmaşık yapısını açıklarken birçok bilimin alanına sirayet etmesiyle⁸, hukuk sosyolojisi alanı, hukuk biliminin ideografik yapısına yeni bir yaklaşım getirerek, ona normatif düzeyde oluşturulan bilginin nesnesine uygun olup olmadığını ölçen ve genellemeler şeklinde düzenlilikler saptamayan bir nitelik kazandırmıştır.⁹ Sosyoloji, yirminci yüzyılın başından beri hukukta kendine yer edinme gayretindeyken, 1960'lardan sonra hukuk içerisinde ciddi bir etki kazanmıştır.¹⁰ Bunun, tarihsel olarak toplumda derin bir huzursuzluğun baş göstermesi ve 1960'lar ve sonrasında bilim, sanat, siyaset ve felsefede göze çarpan radikal eleştiri süreci ile yakından ilgisi olabileceği söylenebilir.¹¹

merkezci olmayan" çalışmaların önemi bu yolla anlaşılmıştır. Kültür kavramı, sosyal bilimler arasındaki ayrımı yıkmak konusunda önemli bir kilit kavram olur. Gulbenkian Komisyonu, **Sosyal Bilimlerin Önünü Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılandırılması Üzerine Rapor**, Çev. Şirin Tekeli, 10. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2014, s. 34-66.

⁶ Gulbenkian Komisyonu, **a.g.e.**, s. 33.

⁷ Cemal Bali Akal, "Bilimle Felsefe Arasında Hukuk", **Güncel Hukuk**, Sayı 3-135, Mart 2015, s. 52.

⁸ Gulbenkian Komisyonu, **a.g.e.**, s. 47.

⁹ Mehmet Tefik Özcan, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, 5. Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2012, s. 9-11.

¹⁰ Mathieu Deflem, **Sociology of Law**, 3. Baskı, Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 2.

¹¹ Yirminci yüzyıl ekonomik bunalımları, savaşları, faşizmleri, soykırımları, insan hakları mücadeleleri, çevre sorunları, diktatörlükleri, sömürgelerin özgürleşme mücadeleleri, bilimsel ve toplumsal devrimleri, teknolojik gelişmeleri ile birlikte toplumun değer sisteminde büyük sarsıntı yaratmıştır. Bu sarsıntı toplumsal olguları eleştirel bir gözle tekrar ele almayı gerektirmiş, özellikle liberalizm, kapitalizm, patriyarka, aydınlanma fikri bu eleştirinin hedefi olmuştur. Kimi yazarlar ve kuramcılar bu eleştirileri bertaraf etmeye çalışmış, kimileri ise alternatifler sunarak ya da sunamayarak varolan toplumsal sistemin çöküşünü ilan etmişlerdir. Eric Hobsbawm, yirminci yüzyılın üç önemli özelliği olduğunu vurgular. Birincisi, dünya artık Avrupa merkezli olmaktan çıkmıştır ve onun yerine ABD dünyanın itici gücü haline gelmiştir; ikincisi, ulaşım ve iletişimin gelişmesi ve hızlanmasıyla dünya "Küresel Köy" denilebilecek bir operasyonel birime dönüşmüştür;

Hukuku inceleme bakımından üç farklı boyut vardır ve buna bağlı üç ayrı yaklaşım gelişmiştir. Bunlar hukuk dogmatik, hukuk felsefesi ve hukuk sosyolojisidir.¹² Ülker Gürkan bu üç farklı görüş açısını ve yöntemi şöyle özetler;

*"Hukuk Dogmatik hukukun normatif teorisini kurmaya yönelmiştir. Bunun için yürürlükteki hukuk düzenine ait normatif önermeler olan pozitif hukuk kurallarını ve kavramlarını inceler. Burada hukuk normu bir 'gerçeklik' önermesi olmayıp, bir yaşam alanının ya da bir yaşam ilişkisinin akli-mantiki bir tasarımı ifade etmektedir. Hukuk Felsefesi ise, hukuk kurallarında ortaya çıkan etik değerlerle, hukuk idesiyle ve hukukun amacı ile ilgilidir; adaleti ve onu tanı yansıtan ideal bir hukuku araştırmaktadır. Böylece bu iki disiplin hukukun 'soyut boyutu'na yönelmiştir. Hukuk Sosyolojisi ise 'somut boyutu'na: Hukuk kurallarının toplumsal yaşamdaki köklerini, insan ve grup davranışları üzerindeki fiili etkinliğini araştırır, toplumsal yaşam ve ile hukuk arasındaki karşılıklı etkileşimi inceler."*¹³

Hukuk ve tiyatronun birlikte ele alınacağı bir çalışma için, bu çalışmanın hangi disiplinin kapsamına sokulacağı bir problem olarak görülebilir. Ancak bu problem hukukun görece özerk yapısı sorgulanmaya başladığından bu yana aşılmış durumdadır. Hukuksal Realizm Akımı, Hukuk ve Gelişme Akımı, Hukuk ve Ekonomi Akımı, Eleştirel Hukuk Çalışmaları Hareketi, Feminist Hukuk Teorisi, Marksist Hukuk Yaklaşımları, Eleştirel Irk Çalışmaları, Hukuk ve Edebiyat Disiplini gibi yirminci yüzyılın hukuk yaklaşımları hukuku "saf"¹⁴ olmaktan çıkararak onu diğer sosyal bilim dalları ile beraber ele almaya başlamıştır. Psikoloji, sosyoloji,

üçüncüsü ise toplumun değişmesiyle birlikte değişen insan ilişkilerinde "mutlak bireycilik" ön plana çıkmıştır. Eric Hobsbawn, **Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılıklar Çağı**, Çev. Yavuz Alogan, 5. Baskı, İstanbul: Everest Yayınları, 2011, s. 18-22. Hobsbawn'ın bu üç karakteristikle belirlediği 20. yüzyıl, bunun yanında kitle hareketlerinin de önemli bir yer kapladığı, ABD hegemonyasına rağmen yerel düzeyde farklılıkların ve çok kültürlülüğün sesini yükselttiği bir yüzyıl da olmuş, yarattığı değişim dinamiğini 21. yüzyıla da aktarmıştır. Her şeyin hızla değiştiği ve yeni formlar kazandığı bu süreçte, sosyal bilimlerde de hayatı açıklamak için yeni yaklaşımlar geliştirmiştir. Bütün bu değişmeden hukuk da etkilenmiştir.

¹² Gürkan, **a.g.e.**, s. 19-25; Fehmiye Ceren Akçabay, "Hukukun Gerçeği'ne Sosyolojik Bakış", **Prof. Dr. Mehmet Akad'a Armağan**, Ed. Bihterin Vural Dinçkol-Nihat Bulut- Rukiye Akkaya Kia, Cevat Okutan- Mehmet Akif Etkü- Hülya Dinçer, 1. Baskı, İstanbul: Der Yayınları, 2012, s. 64. Fehmiye Ceren Akçabay, **Hukuk Eliyle Talim ve Terbiye: Toplumsal Eğitim ve Hukuk İlişkisi Çerçevesinde Zorunlu Eğitim**, 1. Baskı, İstanbul: Oniki Levha Yayınları, 2013, s. 4.

¹³ Gürkan, **a.g.e.**, s. 23-24.

¹⁴ Hans Kelsen'in "saf hukuk teorisi"ne göndermedir.

iktisat, dilbilim, antropoloji, tarih, sanat gibi çalışma alanlarının hukukun inceleme konusuna dahil edilmesi, onu toplumun gerçeği ile daha etkileşimli bir hale getirmiştir.

"Saf hukuksal inceleme", başka bir deyişle, hukukun yalnızca kendi terimleri ile ve iç mantık yapısı içinde incelenmesi yeterince derinlikli bir kavrayış yaratmayacaktır. Hukuk bilgisinin nesilden nesile okullaşma yoluyla aktarımında yer alan bilgiler, kanunlar, yargı kararları, kurallar, prensipler ve kavramlar, hukuka atfedilen toplumsal amaçlar doğrultusunda hukuk öznelere tarafından yorumlama yoluyla her gün yeniden şekillenmekte ve hukuk kuramı bu yorumlama sürecinde politikadan da doğrudan ya da dolaylı bir şekilde etkilenmektedir. Hukukçuların yorumlama düzlemi "sorumluluk, ödev, nedensellik ve bireyin özerkliği" gibi esaslı konuların tartışma dışı bırakıldığı ve büyük ölçüde felsefi ön kabullere dayanan bir düzlemde ilerlemektedir. Oysa bu ön kabullerin, toplumsal ve politik içeriği sürekli değişim içerisinde. Modern kanun koyma şekillerinin gelişimi ile birlikte özellikle politika hukuka daha içkin bir hale gelmiş ve hukukun yalnızca iç mantığı ile incelenmesi önemli bir sorun teşkil eder olmuştur.¹⁵

Sosyolojinin hukuka sirayet etmesinin, hukukun bilimsel yanını oluşturduğu söylenebilir.¹⁶ Sosyoloji, disiplinler arası çalışma yapma olanağını, kendisi de farklı disiplinlerden aldığı metodolojik ve entelektüel çeşitlilikle, hukuka kazandırmıştır.¹⁷ Bir tiyatro kuramcısı olan Boal'in Yasama Tiyatrosu yöntemini hukuk içerisinde ele alma imkanlarını da bize yine sosyolojik bir kavrayış sunmaktadır. Boal'in yöntemini ele alırken birçok sosyal bilimler disiplininin, felsefenin ve sanatın bilgisine başvurmak Boal'in Yasama Tiyatrosu deneyimini aktarırken kaçınılmaz görünmektedir.

Hukuk ve tiyatroyu birlikte ele alan çalışmalar, hukuk kuramında ağırlıklı olarak "Hukuk ve Edebiyat Çalışmaları" kapsamında değerlendirilir. Bir hukuk disiplini olan bu alan açısından tiyatro, metin düzeyinde, yalnızca edebiyat eseri

¹⁵ Cotterell'den aktaran Akçabay, **a.g.e.**, s. 124

¹⁶ Niyazi Öktem- Ahmet Ulvi Türkbağ, **Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet**, 6. Baskı, İstanbul: Der Yayınları, 2014, s. 265, 280-286.

¹⁷ Akçabay, **a.g.m.**, s. 72.

oluşu bakımından önemlidir.¹⁸ Ancak elinizde tuttuğunuz bu çalışma tiyatroyu bir edebiyat metni olarak değil, bir eylem olması bağlamında ele almaktadır. Bunun anlamı, tiyatronun mekan, zaman ve insan birliğini sağladığı icra anının *praksis*¹⁹ olarak hukuka etkisinin bilgisi ile ilgilenmektir. Bu açıdan da temel başvurulacak kaynak, Boal'in Ezilenlerin Tiyatrosu metodu ve bunun bir alt türü olan Yasama Tiyatrosu olmuştur.

Boal'in kuramı politik tiyatro kuramının en güncel örneklerinden biri olmakla birlikte aynı zamanda bir halk tiyatrosudur. Politik olması bakımından ezilenler lehine ideolojik ve taraflıdır. Hukuk ile kurulan bağ da, kuramının tam da bu ideolojik ve taraflı karakteri nedeniyledir. Boal, geliştirmiş olduğu eylemsel yönü güçlü kuramda, dünyayı ekonomik, kültürel ve toplumsal iktidara sahip bir grup azınlığın yarattığı hegemonyadan uzaklaştırıp, dünyayı çoğunluk olan ezilenler lehine dönüştürmeyi amaçlar. Bunun için tiyatral yöntem olarak diyalog ve dinamikleştirme yönteminden yararlanırken toplumsal anlamda demokrasinin kurumları ile de etkileşim halindedir. Eğitsel, tedavi edici ve siyasal boyutta ele alınan Ezilenlerin Tiyatrosu, Boal'in en son olarak geliştirmiş olduğu Yasama Tiyatrosu yöntemi ile hukuk, tiyatro ve politikayı buluşturmuştur. Bu buluşma Ezilenlerin Tiyatrosu aracılığıyla iktidar kavramının kişisel ilişkiler düzeyinden

¹⁸ Hukuk ve Edebiyat Çalışmaları kategorisinde Türkçe'de hazırlanmış kaynaklar için bakınız: Haz. Cemal Bali Akal- Yalçın Tosun, Edebiyat, Hukuk ve Sair Tuhaflıklar, 1. Baskı, Ankara: Dost Yayınları, 2015; Cemal Bali Akal, **Hukuk ya da Kukla Tiyatrosu**, 1. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2014. Bunun yanında adalet kavramının edebiyat eserlerinden de faydalanarak ele alındığı bir çalışma için bakınız: Gülriz Uygur, **Hukukta Adaletsizliği Görmek**, 1. Baskı, İstanbul: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2013. Hukuk ve Edebiyat Çalışmalarının kaynağına dair makaleler için bakınız. Hüseyin Öntaş, "Edebiyat ve Hukuk", **Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi**, Sayı 10, 2004, ss. 55-71; Hüseyin Öntaş, "Katharina Blum'un Çiğnenen Onuru Ekseninde Edebiyatın Hukuk Bilincine Etkilerinin İncelenmesi Denemesi veya Her İhtimale Karşı Sanvai, Sansanvai, Semangelot!", **Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi**, Sayı 13, 2005, ss. 26-35; Hüseyin Öntaş, **Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Alanında Alternatif Eğitim Metodları Öneren Bir Disiplin: Hukuk ve Edebiyat (ve Tiyatro)**, Doğu Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazimağusa, 2005. Hukuk eğitiminde edebiyattan yararlanılan bir araştırma projesinin değerlendirme makalesi için lütfen bakınız: Aslı Şimşek, "Eski Köye Yeni Adet: Hukuk ve Edebiyat Çalışmaları", **Hukuk Kuramı**, Cilt 1, Sayı 4, Temmuz- Ağustos 2014, ss.11-15.

¹⁹ *Praksis* kavramı, en çok Marksist literatür içinde vurgulanır. Karel Kosik, *praksis* için şöyle bir tanımlama yapmıştır: "*İnsanın praksi, kuramlaştırmanın karşısı olarak pratik etkinlik değildir; insanın gerçekliği oluşturma süreci olarak belirlenimdir. Praksis tarihte etkindir ve kendi kendini üretir; yani insan ile dünyanın, madde ile tinin, özne ile nesnenin, ürünler ile üretkenliğin sürekli yenilenen, pratikte kurulan birliğidir.*" (Yazarın italikle düzenlediği yerler altı çizilerek tarafımdan yeniden düzenlenmiştir.) Karel Kosik, **Somutun Diyalektiği: İnsan ve Dünya Sorunları Üzerine Bir İnceleme**, Çev. Ezgi Kaya, 1. Baskı, İstanbul: Yordam Yayınları, 2015, s.196.

başlayarak toplumun bütününde sorgulandığı bir alan açmakla birlikte, çağdaş demokrasi teorisinin güncel tartışmaları açısından da verimli olduğu düşünülen bir kapı aralamaktadır. Boal'in Yasama Tiyatrosu'nda "geçişli demokrasi" terimiyle ifade ettiği demokrasi biçimi temsili demokrasinin yaşadığı meşruiyet krizlerine karşılık yeni arayışlar olan radikal demokrasi tartışmalarını destekler niteliktedir.

A. Hukuk ve Politika Arasındaki Yapısal Bağ

Politika için, kısaca "yönetim bilimi" şeklinde bir tanımlama yapılmaktadır. Bunun anlamı "toplum için bağlayıcı ortak kararların alınma süreçleri ve kurumları" hakkında fikir yürütmek ve kolektif insan varoluşunu örgütlemek ve düzenlemek için bir araç sağlamaktır.²⁰ İnsanların olduğu her yerde politika vardır ve etkileri özel olsun, kamusal olsun her yaşam alanında sürer. Bunun anlamı aynı ölçüde ya da aynı şekilde olmasa da, kişisel tercih ya da bireysel vicdan olarak nitelenebilecek ve devletin müdahale alanından bağımsık olan alanların dahi belirlenmesinde politikanın sürdüğüdür.²¹ Bugün mahremiyet hakkından söz edebilmemizin nedeni, politikanın varlığı olmakla birlikte, özel alanlara da etkide bulunmak yine politika sayesinde.²² Fatmagül Berktaş, politikanın etkisi alanı hakkında şöyle bir belirleme yapmaktadır:

“Politika, her yere uzanır çünkü birbirinden ayrı olmakla beraber birbiriyle ilişkili olan insani alanların –kamusal/özel- ortaya çıkmasında ve sürdürülebilmesinde etkindir. Politika yalnızca birçok kaygıyı kamusal alana getirdiği için değil, aynı zamanda hangi konuların/alanların kamusal alandan mümkün olduğunca korunacağına ve onun dışında tutulacağına karar verdiği için, her yere uzanır. Politika bütün gruplar, kurumlar ve topluluklar içinde ve arasında mevcuttur ve kamusal yaşam ile özel yaşamı da keser. Toplumsal yaşamı üreten ve yeniden üreten her türlü ilişkide, kurumda ve yapıda ifadesini

²⁰ Fatmagül Berktaş, **Politikanın Çağrısı**, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 11.

²¹ Berktaş, **a.g.e.**, s. 30.

²² İkinci dalga feminizmin en önemli sloganlarından biri “kişisel olan politiktir” olmuştur. Konu ile ilgili Türkiye'deki ikinci dalga feminist hareketin tarihini de aktaran bir çalışma için bakınız: Carol Hanish- Redstosckings- Hanife Aliefendioğlu - A. Nazar Erişkin, **Radikal Feminizm Üzerine: Kişisel Olan Politiktir**, Çev. A. Nazar Erişkin- Halil Duranay, 1. Baskı, İstanbul: Kültür Neşriyatı, 2013.

bulur. Politika, hayatımızın tüm yönlerini etkiler, kolektif sorunların ortaya çıkmasında da, onlara çözüm bulunmasında da merkezi bir rol oynar."²³

Bahsi geçen bağlayıcı ortak kararlar ve kurumlar, hukuksal niteliklere de sahip olduğundan hukuk ile de doğrudan ilişkilidir. Toplum için bağlayıcı ortak kararlar, modern toplumlarda ağırlıklı olarak yasa aracılığı ile sağlanır. Hukuk ile politika arasındaki ilişki temel olarak yasa kavramı üzerinden kurulurken, yasa bu ilişkide iki ayrı görünümle karşımıza çıkar: yasaların yapılması süreci ve yasaların uygulanması.²⁴ Kanunlaştırma, hukuka politik özellik kazandıran en önemli faaliyettir.²⁵ Siyasal iktidarın kimin elinde olduğu ve buna bağlı olarak kuralı kimin koyduğu toplumların örgütlenişine dair önemli bir belirleyendir. Siyasal iktidara meşruiyet kazandırması ve politik, ekonomik, toplumsal ilişkiler düzeyinde bu iktidarı insan hakları, hukuk devleti, hukuk düzeni gibi adlar altında maskeleyerek mevcut rejime itaat sağlaması önemli işlevlerindendir.²⁶ Her yasa hazırlama faaliyeti, değerler arasında tercih yaparak, uyumsuzlukların çözümünde belirli menfaatleri korumak ve toplumdaki güç dengelerini yeniden şekillendirmek anlamına gelir.²⁷ Bu işlevinin yanında, hukukun politik karakterinin ezilenlerce ve dışlananlarca hukukun adalet idealini benimseyerek "hak" temelli mücadele ekseninde önemli bir işleve sahip olduğunu da göz ardı etmemek gerekir.²⁸ Ancak, mücadele aracı olma özelliğini hukuka kazandıran toplumsal mücadeleler olmuştur.²⁹

Hukukun kendisinin politika olduğu söylemini benimsemiş Eleştirel Hukuk Yaklaşımları, toplumdaki güç dengeleri ve onun hukuk eliyle nasıl dağıtıldığına dair ezme-ezilme ilişkilerini de deşifre edecek şekilde pek çok yaklaşım üretmişlerdir. Hukuk politika ilişkisinde, Yasama Tiyatrosu'na kaynaklık eden Ezilenlerin

²³ Berktaş, **a.g.e.**, s. 30-31.

²⁴ Dilan Mızrak- Özgür Temiz, "Hukuk ve Politika: Türkiye'de Yaşanan Olağanüstü Dönemlerin Edebiyat Eserleri Işığında İncelenmesi", **Ankara Barosu Dergisi**, Yıl 67, Sayı 2, 2009, s. 81.

²⁵ Mızrak-Temiz, **a.g.m.**, s. 82.

²⁶ Şefik Taylan Akman, "Hukuk Politika İlişkisinin Niteliği Üzerine", **HFSA 26. Kitap**, Haz. Hayrettin Ökçesiz- Gülriz Uygur- Saim Üye, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 2014, s. 7-8.

²⁷ Sururi Aktaş, **Eleştirel Hukuk Çalışmaları**, 2. Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2011, s. 154.

²⁸ Akman, **a.g.m.**, s. 12. Hak ve adalet düşüncesinin burjuva siyasal düzeninde kapitalizmin kendini yeniden üretmesinin ve reforme etmesinin anahtar kavramları olduğunu iddia ederek, güçlü eleştiriler getiren siyaset felsefecileri ve hukukçular da mevcuttur.

²⁹ Akman, **a.g.m.**, s. 13-14.

Tiyatrosu metodunu kavramaya dönük bir malzeme sağlayabileceği düşüncesiyle bu yaklaşımlara bu başlık altında değinilecek.

1. Eleştirel Hukuk Yaklaşımları: "Hukuk Politikadır"

Amerika'da 1970'lerden sonra başlayan Eleştirel Hukuk Çalışmaları Hareketi, Feminist Hukuk Teorisi ve Eleştirel Irk Teorisi benzer entelektüel kaynaklardan etkilenerken hukukun kültürel, siyasal ve ekonomik özelliklerini değerlendirmeye almışlardır.³⁰ Eleştirel Hukuk Çalışmaları Hareketi'nden bağımsız ilerlese de, Feminist Hukuk Teorisi ve Eleştirel Irk Teorisi'nin bu hareketin içinden çıktığı söylenebilir.³¹ Bu nedenle Eleştirel Hukuk Çalışmaları Hareketi'nin genel özellikleri diğer iki yaklaşım için de ortak olarak değerlendirilebilir. Üçü birbirinden farklı konuları özellikle yöntem olarak eleştirel teori, yapısalcı ve post-yapısalcı kuramları benimseyerek çalışmaktırlar.³² Bu üç hukuk yaklaşımın temel özelliği sosyal hiyerarşilere ve ezilmenin hukuksal kaynaklarına dikkat çekmeleri olmuştur. Bu anlamda hukuk teorisi ve Ezilenlerin Tiyatrosu metodunun buluştuğu alan, bu eleştirel gelenektir denilebilir. Yasama Tiyatrosu'nun düşünsel kaynaklarına yakınlığı bakımından, Eleştirel Hukuk Yaklaşımları'na genel bir fikir vermesi amacıyla kısaca değinilecek, her bir alanın kendi içindeki ayrışma ve tartışmaları konu dışında bırakılacaktır.

a) Ortak Özellikleri

Eleştirel Hukuk Yaklaşımlarının temel bağlamı hukuk-politika-iktidar ilişkileri üzerinedir. Bu bağlamda Eleştirel Hukuk Yaklaşımları özellikle marksizmin, feminizmin, Siyah Hareketi'nin ve anti-kolonyal hareketlerin düşünsel mirasından yararlanmaktadır. Hukukun genel mantığı, oluşturulma yöntemleri ve süreci, uygulanması Eleştirel Hukuk Çalışmaları Hareketi içerisinde hukuk-politika eksenini üzerinden hem bütünsel hem de araçsal olarak ele alınmış, Amerikan siyasal, kültürel

³⁰ Aktaş, **a.g.e.**, s. 1-2.

³¹ Steven Vago, **Law and Society**, 8. Baskı, New Jersey: Pearson Prentice Hall Yayınları, 2006, s. 68, 73; Fatma İrem Çağlar Gürgey, "Feminist Hukuk Teorisi Nedir?", **Hukuk Kuramı**, Cilt 1, Sayı 5, 2014, s. 30. Eleştirel Irk Çalışmaları'nın, Eleştirel Hukuk Çalışmaları Hareketi'nden bağımsızlaştığı süreç için bkz. Crenshaw, **a.g.m.**, s. 1287-1300.

³² Şefik Taylan Akman. "Hukuk Politika İlişkisi Bağlamında Eleştirel Hukuk Çalışmaları Hareketi", **AÜHFD**, Cilt 61, Sayı 4, 2012, s. 1288; Kasım Akbaş, **Hukukun Büyübozumu**, 1. Baskı, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2006, s.78.

ve sosyal yaşamından da beslenerek gelişmiş ve hukukun kavramları ve sınırlarını aşarak kendine özgü bir konum kazanmıştır.³³ Eleştirel teorisyenler, hukukun aslında politik olduğunu savlar, hukuku tarihsel, ekonomik, sosyal ve kültürel yapıları ve süreçleri de göz önüne alarak değerlendirirler. Hukukun tarafsızlığı ve dokunulmazlığı görüşlerine objektivizm ve formalizm üzerinden eleştiriler getirerek hukuksal yapı, kurum ve uygulamaları, hukuk eğitimi yeniden değerlendirmişlerdir.³⁴ Hukukun belirsizliğinin, taraflılığının ve ideolojik oluşunun tespit edilmesinin, her üç yaklaşım için de geçerli bir ortak nokta olduğu söylenebilir. Aralarındaki temel fark, her birinin ezilme konusunda farklı sosyal grupları ve farklı kaynakları işaret ediyor oluşudur. Bu yaklaşımlar, yaptıkları tespitleri birbiri ile yarışan bir şekilde değil, bütünleyen bir şekilde ilerleterek, hukuk ve toplum incelemelerini sürdürürler. Yine bu üç yaklaşımın her biri felsefe, tarih, psikoloji, sosyoloji, pedagoji, antropoloji, siyaset bilimi gibi birçok alan ile etkileşim halinde olup, hiçbirini yalnızca hukuk teorisi ile sınırlı kalmamıştır.

Dönemin politik ikliminin yarattığı sorgulama (Vietnam Savaşı, 68 Öğrenci Hareketi, Medeni Haklar Hareketi, Yeni Toplumsal Hareketler, Feminist Hareket, Anti-kolonyal Hareketler) ile hukuka duyulan inancın gerek hukuk öğrencileri gerekse dönemin ileri gelen entelektüelleri tarafından sorgulanması hukukun arabuluculuğuna duyulan güveni yıkmıştır.³⁵ Hukuk, sıklıkla hakim çıkar gruplarının politik ve ekonomik isteklerinin çatışan çıkar grupları ile pazarlık ettiği bir zemin işlevi görmektedir.³⁶ Şefik Taylan Akman'a göre;

*"Eleştireller iktidar savaşı, ekonomik rekabet ve üstünlük mücadelesi, belirli bir grubun veya bireyin başka grup ve bireyler üzerinde egemenlik kurma istençleri gibi farklı boyutları olan konular üzerine eğilmişler; bu perspektiften hukukun işlevini, öncelikle politik karakterli müdahalelerin de göz önüne alındığı çok katmanlı bir yapısal bağlamda değerlendirmeye çalışmışlardır."*³⁷

³³ Akman, **a.g.m.**, s. 1274-1275.

³⁴ Akman, **a.g.m.**, s. 1276; Vago, **a.g.e.**, s. 73.

³⁵ Akman, s. 1278, dn. 23; Robert W. Gordon, "Bazı Eleştirel Hukuk Teorilerinin Eleştirisi", Çev. Serkan Gölbaşı, **İÜHFM**, Cilt 64, Sayı 2, 2006, s. 389.

³⁶ Akman, **a.g.m.**, s. 1282-1283.

³⁷ Akman, **a.g.m.**, s. 1284

Eleştirel Hukuk Yaklaşımlarının içinde hukuk ve iktidar kavramlarına yönelik birbirinden çok farklı eğilimler vardır. Bu farklı eğilimlere rağmen, Robert W. Gordon'a göre bu yaklaşımlar ağırlıklı olarak dört temel nitelik üzerinde uzlaşırlar;³⁸

1. Hukuksal söylemin iktidarın maskeleymesi ve inşa edilmesi olduğunu ifade ederler. Aynı zamanda bu söylemin, toplumsal değişmeye hız kazandırabilecek bir kapasiteye de sahip olduğunun farkındadırlar. Bu yaklaşımlar içinde ağırlıklı görüş, hukukun, sosyal gerçekliğin yeniden inşasında, bireysel ve kolektif eylem için hem bir potansiyel, hem de bir güç olduğudur.

2. Doğrudan kapitalist sistemin üretim ilişkilerini hedef almazlar. Kapitalist sistem içerisinden toplumsal değişimin yaşanabileceğine dair reformist bir yaklaşım sunarlar. Bunun nedeni "devrimci reform" kaynaklarını işaret ediyor oluşlarıdır. Bunun bir örneğinin tazminat hakları olduğunu söylenebilir.

3. Sınıflar, ırklar, etnik gruplar ve cinsiyetler arasındaki hiyerarşiye dikkat çeker ve bunun yanında ezilenlerin kendi arasındaki hiyerarşi meselesini de gündemlerine alırlar.

4. Devlet mekanizmasının ele geçirilmesini temel şart kabul etmezler. Daha çok, gündelik yaşamın sıradan etkileşimleri içerisinde şekillenen inanç sistemlerinin içindeki iktidar olgusunun deşifresi ile ilgilenerek, hukuk sisteminin meşrulaştırıcı gücünü sorgularlar.

İktidarın maskelenmesi, yeniden inşası, toplumsal hiyerarşi ve iktidarın meşrulaştırıcı gücü konusundaki tespitlerinin ardından karamsar bir tablo çizenleri olduğu gibi, iyimser yaklaşanlar "devrimci reform" kaynaklarına yönelirler. Bunun anlamı değişmeyi geleceğe ertelemekten, gündelik hayatı kazanarak süreç içinde toplumsal ilişkileri dönüştürmektir.

Gordon'un saydığı bu ortaklıkların yanında Stefan Sciaraffa, ezilenlerin temsiline ya hiç, ya da sınırlı ölçüde olanak veren yargısal süreçleri de Eleştirel Yaklaşımlar'ın her birinin dikkate aldığını belirtir. Bunun yanında yasama süreci açısından yasaların hazırlanmasında ve toplumsal işlevlerinde egemenin iradesinin

³⁸ Akman, **a.g.m.**, s. 1284-1285; Gordon, **a.g.m.**, s. 402-404.

varlığına dikkat çekilir. Sciaraffa'nın Eleştirel Hukuk Yaklaşımları için yaptığı tespit şöyledir;

"Eleştireller, özellikle yargısal kararların politik yönden nötr ve tarafsız olmadığı, aksine politik söylem tarafından biçimlendirildiği görüşünü ileri sürerek, egemenlerin ezilenlerin aleyhine bir biçimde güçlenebilmesine imkan sağlayan temsile dayanmayan politik süreçlerin meşrulaştırılmasında hukuksal tarafsızlığın fonksiyonunu ortaya koymakta önemli rol oynamaktadırlar. Dolayısıyla, hukuka politik bir kurum olarak bakan Eleştireller, hukukun oluşturulması -yasaların hazırlanması ve yürürlüğe girmesini de içeren yasama sürecinin bütünsel niteliği- uygulanması, anlamlandırılması ve toplumsal işlevi gibi süreçlerin, bu süreçlerin aktörlerinin ve sisteme egemen politik zihniyetin iradesinden özerk olmadığını belirtmektedirler."³⁹

Eleştirel Hukuk Yaklaşımlarını, bu özellikler üzerinden ortaklaştırdıktan sonra kendilerine has yöntemleri ve karakteristiklerine de kısaca değinmek yerinde olacaktır. Bu üç yaklaşımın "bilinç" konusundaki yaklaşımları Ezilenlerin Tiyatrosu uygulamaları açısından özellikle önemlidir. Yargısal süreçler ve kararlar konusunda yapmış oldukları tespitler ise, bu çalışmanın yasama faaliyeti konusuna odaklanması nedeniyle araştırma dışında bırakılmıştır.

b) Eleştirel Hukuk Çalışmaları Hareketi

Eleştirel Hukuk Çalışmaları Hareketi (EHÇH), ayrı bir hukuk kuramı oluşturmaktan çok, hukuk denen toplumsal aygıtı anlamaya ve çözümlemeye çalışan bir grup hukukçunun ve onların da devamcılarının yaptığı çalışmalara verilen isimdir.⁴⁰ Amerika'nın saygın hukuk okullarındaki genç akademisyen ve öğrencilerin sosyolojinin etkisiyle 1960'larda sol yönelimli başlattığı tartışmalar 1970'lerin sonuna doğru artık bir biçim kazanır.⁴¹ Adını ilk kez 1977 yılında Wisconsin

³⁹ Aktaran Akman, **a.g.m.**, s. 1287.

⁴⁰ Kasım Akbaş'a göre, bir hareket olarak görülmelidir ancak EHÇH'yi bir düşünce okulu ya da teori olarak görenler de vardır. Akbaş, **a.g.e.**, s.1-2. Şefik Taylan Akman da çalışmasında, eleştirel hukuk çalışmalarını bir hareket olarak ele almıştır. Akman, **a.g.m.**, s. 1286-1287, dn. 46. Suriri Aktaş ise, Eleştirel Hukuk Çalışmalarını bir akım olarak ele almaktadır. Aktaş, **a.g.e.**, s. 210.

⁴¹ Bu süreçte Hukuk ve Toplum Derneği (*Law and Society Association*) çevresinde toplanan sosyal bilimcilerin ve hukukçuların büyük önemli bir etkisi vardır ancak hareket, kendini bu derneğin

Üniversitesi'nde "*Critical Legal Studies*" başlığı ile toplanan ve 1980'lerin sonuna kadar devam eden bir konferanslar serisinden alır.⁴²

Temel argümanı "hukuk politikadır" olan bu hareketin hukuk kuramına en önemli katkısı hukuku, sosyal bilimlerin diğer disiplinleri ile de buluşturmak ve liberal hukuk teorisine bu yolla dikkate değer eleştiriler sunmak olmuştur.⁴³ Çalışmalarda yapılan eleştirel okuma, bir çeşit toplumsal sorumluluk çağrısı niteliği taşımaktadır.⁴⁴

Avrupa düşünce geleneğinden etkilenerek Amerika'nın sosyal ve siyasi ortamında gelişen EHÇH, Amerikan Hukuki Realizmini'nden ve Frankfurt Okulu'nun "eleştirel teori" olarak bilinen incelemelerinden büyük ölçüde etkilenmiş, Antonio Gramsci ve Georg Lukacs gibi Marksist yazarların çalışmalarından ilham aldıkları gibi Michel Foucault'dan da yararlanmışlardır.⁴⁵

Hareketin ortaya çıktığı dönemin toplumsal ve politik atmosferi hukuk hakkında yeniden düşünmeyi gerektirecek niteliktedir. Amerika'nın Vietnam Savaşı'ndaki işgalci tutumu, geri dönülemez felaketlere yol açması Amerikan öğrenci hareketine ivme kazandırmış, medeni haklara dönük taleplerle birlikte yoğun bir protesto ve başkaldırı dönemi başlamıştır. Somut olaylar üzerinden kapsamlı bir sistem eleştirisine girişilmiştir.⁴⁶ Dönemin politik atmosferinde hukukun, servetin ve iktidarın haksız dağılımını meşrulaştıran bir araç olarak mevcut ekonomik sistemin devamlılığını sağlayan bir aygıt oluşuna dikkat çekilmiştir.⁴⁷ Olgular, politik, ekonomik ve kültürel bağlamları ile birlikte değerlendirilmiştir.⁴⁸

EHÇH'nin ele aldığı üç temel mesele vardır. Bunlar; hukukun belirsiz olduğu iddiası, hukukun ideoloji olduğu iddiası ve hukukun taraflı olduğu iddiasıdır.

dışında gören hukukçular tarafından oluşmuştur . Akman, **a.g.m.**, s. 1273, dn. 5- 1274, dn. 6; Vago, **a.g.e.**, s. 67.

⁴² Akbaş, **a.g.e.**, s. 13-17; Akman, **a.g.m.**, s.1273; Aktaş, **a.g.e.**, s. 3,4; Vago, **a.g.e.**, s. 67.

⁴³ Akbaş, **a.g.e.**, s. 3; Akman, **a.g.m.**, s. 1271-1273.

⁴⁴ EHÇH'nin önemli isimlerinden Mark Tushnet, hareketi esas olarak siyasi bir duruş olarak tariflemektedir. Akbaş, **a.g.e.**, s. 10-11.

⁴⁵ Akman, **a.g.m.**, s. 1275, dn. 11-12; Aktaş, **a.g.e.**, s. 1; Akbaş, **a.g.e.**, s. 16; Vago, **a.g.e.**, s. 67-68.

⁴⁶ Akman, **a.g.m.**, s.1277-1278.

⁴⁷ Akman, **a.g.m.**, s. 1280.

⁴⁸ Akman, **a.g.m.**, s.1280.

EHÇH'nin amacı mevcut toplumsal düzenin baskıcı ve adaletsiz yapısının hukuk öğretisi, eğitimi ve kurumlarıyla nasıl desteklendiğini ortaya çıkarmaktır.⁴⁹ Bu anlamda hukuk teorisi, hukuk eğitimi ve hukukçuların toplumdaki yeri üzerine sürmekte olan tartışmalara yepyeni radikal bir bakış açısı getirmişlerdir.⁵⁰ Hukukun belirsizliği iddiası yargısal kararlarla ilgili olduğundan bu çalışma açısından ele alınmamıştır. Diğer iki iddia ise, yasama süreçleri bakımından önemli olduğundan biraz daha yakından değerlendirmeye ihtiyaç duyar.

Eleştirel hukukçular, ideoloji meselesine hukuk açısından yeni bir yorum getirerek ilgilenmişlerdir. İdeoloji⁵¹ denildiğinde, anlamı kullanıldığı ilk günden bu

⁴⁹ Akbaş, **a.g.e.**, s. 4; Akman, **a.g.m.**, s.1276.

⁵⁰ Vago; **a.g.e.**, s. 67.

⁵¹ İdeoloji kavramı, sosyal bilimler literatüründe üzerine uzlaşıya varılmış bir kavram değildir. Thomas Hobbes ve Frances Bacon'ın kuramsal temellerini saymazsak, ideoloji hakkında yazanlar, kavramın ilk olarak Antoine Destutt de Tracy tarafından Fransız Devrimi'nden hemen sonra 1796 yılında kullanıldığını ifade ederler. Bu kavramla Tracy, Cabanis ve arkadaşları düşüncelerin oluşuna ilişkin bilgiyi ve bunun doğru ya da yanlış oluşunun kurucu bir özelliğini ifade etmişlerdir. Kavram, kullanıldığı ilk günden günümüze kimi zaman olumlu, kimi zaman olumsuz anlamlarda kullanılmıştır. Napoléon Bonaparte ve dönemin tutucuları, kavrama olumsuz bir anlam yüklerken Marx ve Engels bu olumsuzlamayı özellikle "yanlış bilinç" kavramını kullanarak sürdürmüş ancak Marksizmin devamcılarının Lenin kavrama olumlu bir anlam yükleyerek işçi sınıfı ideolojisinden söz etmiştir. Lukacs da terimi olumlu ve nötr anlamlarda kullanmış, Gramsci ise kavramı, Marksist literatürden beslenerek kimi zaman nötr, kimi zamansa olumlu bir anlamda kullanmış, özellikle olumsuz ideoloji tanımını eleştirmiştir. Analizlerine hegemonya kavramını katarak ve gündelik hayata da içkin bir düşünce sistemini vurgulayarak kendinden sonraki düşünürlere daha kapsamlı bir analiz zemini hazırlamıştır. Louis Althusser de, Gramsci'den etkilenmiş ve kavramın olumlu ya da olumsuz anlamından çok işlevine odaklanmıştır. Kavramın anlamının geçirdiği tarihsel dönüşümlerde ilk zamanlarda en çok Marksist kuramcılarının inceleme alanıyken bir süre sonra Marksist literatürün dışına çıkmıştır. Foucault'da farklı anlam ve işlevlerde kullanılmıştır. İdeoloji kavramının, toplumun kültürü ile yakın ilişkisi vardır. Kişinin dünya görüşünü kişiye bir kimlik kazandırarak oluşturan, toplumsal yaşamın karmaşıklığını bir iç tutarlılıkla açıklayan ve kişiye gelecek tercihlerinde yol gösteren bir haritadır. İdeolojiler, siyasal hayata kitle katılımının ortaya çıkmasıyla önemli bir kavram haline gelmiştir. Toplumu açıklarken kendi içlerinde tutarlılık yaratabilmek için bilimsel bir yöntemler kullanılan ideolojiler için bilim denilemez, çünkü bir toplumsal projenin bilgisini ürettiklerinden normatiftirler. Marx, ideolojiyi iki farklı şekilde ele alır: üst yapı unsuru olarak ideoloji ve mistifikasyon olarak ideoloji. Üretim ilişkileri tarafından belirlenen sosyal ilişkilerde hakim sınıfların hakimiyetini sürdürebilmesi için varoluşunu meşrulaştıran bir düşünce sistemi üretmesi ideoloji olarak açıklanabilir. Ezilen sınıfların içinde bulunduğu ezilme halinin tam tersiymiş gibi yansıtılması ve hakim sınıfın çıkarlarının korunması "yanlış bilinç" sayesinde ki, bu da ideolojiyle olur. Bu yanlış bilincin oluşmasındaki temel nedenlerden biri, iş bölümüdür. İnsanlar, iş bölümü nedeniyle ürettikleri nesneye yabancılaşarak içinde bulundukları üretim sürecini kavrayamazlar, bu da içinde bulundukları sömürü ilişkilerini kavrayamamalarına neden olur. Gramsci, ezen ve ezilenler arasındaki ilişkide yalnızca zor değil, aynı zamanda ezilenler tarafından verilen bir rıza da olduğundan bahseder. Bu rıza kavramı ideolojinin hegemonya olarak ifade edilmesinde kullanılır. Devlet, toplumu ideoloji ile yöneterek sivil alan üzerinde kültürel bir iktidar kurar. Marx'ın alt yapı-üst yapı arasındaki doğrudan belirleme iddiasını, Gramsci reddeder. Ona göre ilksel belirlemeyi üretim ilişkileri yapsa da, kimi zaman üst yapı da alt yapıyı belirleyebilmektedir. Bu nedenle ideolojiyi olumlu ya da olumsuz bir kavram olarak nitelemeyen Gramsci, onu bir araç olarak görerek, işçi sınıfının iktidara gelebilmesi için karşı-hegemonya araçlarını geliştirmesi gerektiğini ifade eder. Althusser ise, ezen ve ezilen arasındaki ilişkide, Marksist bir çizgiden devleti bir zor aygıtı olarak niteleyerek, onun meşruiyet

yana değişmiş, kimi zaman olumlu kimi zamansa olumsuz çağrışımları olan tarifi zor bir kavramla karşılarız.⁵² İdeoloji kavramını açıklama gayreti bu çalışmanın sınırlarını epeyce aşacağından, kavrama yalnızca Eleştirel Hukukçuların yaklaşımı üzerinden değinilecektir.

İdeoloji kavramını hukuk açısından ele alanlar, onu bir bilinç problemi olarak değerlendirirler. Bireylerin arzularını ve tercihlerini sınırlayacak şekilde, belli bir toplumdaki hukuk ve hukuksal kurumlarda kendine hayat bulan değer ve düşüncelere dair inançlar için EHÇH literatüründe ideoloji kavramına atıfta bulunulur.⁵³ Hukuk, onlara göre hem bir ideolojidir, hem de ideolojinin bir aracıdır. Bunun anlamı, hukukun, sömürü ilişkileri üzerine kurulu toplumun hakim ideolojilerinin elinde bu ilişkileri sabit tutmaya, meşrulaştırmaya ve süreklileştirmeye yarayan bir araç işlevi gördüğü, dolayısıyla alternatif hukuk ve toplum yaklaşımlarının ortaya çıkmasını engellediği görüşüdür.⁵⁴ Özellikle Marx'ın alt yapı ve üst yapı ilişkileri şeklinde

araçlarını sağlayan şeyin devletin ideolojik aygıtları olduğunu ifade eder. Yine alt yapı ve üst yapı ayırımıyla beslenen Althusser, ezen sınıfların, yalnızca zor yoluyla yönetmeye devam edemeyeceklerini belirterek eğitim, din, kültür, hukuk, medya gibi üst yapı kurumlarının sistemin devamını sağlayan ideolojik aygıtlar olduğunu ifade eder. Devletin ideolojik aygıtları birbirinden görece özerktirler ve asıl amaçları insanın yeniden üretimini sağlamaktır. Eğer yeniden üretim araçları ele geçirilebilirse, sisteme başkaldırma potansiyeli mümkün olur. Bireyler, içinde yaşadıkları toplumda yalnızca bir sınıfın üyesi olarak değil, meslek, eğitim, yaş, cinsiyet, etnik köken, din, eğitim, bölge gibi konularda birbirinden ayrılmış toplulukların da üyesi olarak varlardır. İnsanlar aile, eğitim, medya yoluyla toplumsallaştırılarak bir kültürün parçası olur. Bu kültür aynı zamanda siyasal kültürün de aktarımıdır ve bunun belirleyicisi de semboller olmuştur. Sembollerden bahsettiğimizde dil en güçlü sembol, sembol üreticisi ve sembol aktarıcısıdır. Yapısalcılar, dilbilim çalışmaları ile, Marx ve devamcılarının ideolojik hegemonyada üretim ilişkilerinin belirleyici olduğu tezine karşılık dilin de ideolojik mesaj kodlama kapasitesi nedeniyle gündelik ilişkiler vasıtasıyla egemen ideolojiyi yerleştirebildiğini ileri sürmüşlerdir. Marksist ve yapısalcıların tespitlerinin yanında, Michel Foucault ise dil yerine, bir süreç içinde oluşan "söylem" kavramını ideoloji açısından gündeme getirmiştir. Ona göre iktidar bir söylem içinde kurulur; ne devlet ne sınıf iktidarı değil ama kendini belirleyen özerk bir iktidardan söz edilmelidir. Bu da gündelik ilişkiler içinde oluşur. Ona göre ideoloji kavramı doğru bir kavram değildir. İdeolojilerin sonu söylemi, Batı toplumlarında 1950'li 1960'lı yıllarda gündeme gelmiştir. Sınıfsal çatışmaların azalması ve ulusal refahın artması ile artık ideolojik farklılıkların da azaldığı iddia edilmiştir. Ancak bu iddia da kimilerine göre başka bir ideolojidir. Sınıf çatışmasının görünürlüğünün azaldığı toplumlar da ciddi çevre sorunları ve kimlik mücadeleleri gündeme gelmiştir ve bu mücadeleler devam etmektedir. İdeolojiler hem kimlik kazandırmasıyla, hem de eyleme dönük olmasıyla günümüzde hala tartışılan bir kavramdır. Batı dünyasında belirginliğini yitirmiş olsa da Latin Amerika, Ortadoğu ve Afrika'da hala ideolojik hareketler gündemde olmakla birlikte Batı Dünyası'nda da feminizm, çevrecilik, yerelcilik, kimlik siyasetleri ideolojinin başka boyutlarını yansıtmaktadır. H. Birsen Örs, "İdeoloji: Karmaşık Dünyayı Anlaşılır Kılmak", **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, Der. H. Birsen Örs, 3. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, ss. 5-42.

⁵² Gökhan Atılğan, "İdeoloji", **Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler**, Haz: Gökhan Atılğan, Atilla Aytekin, 1. Baskı, İstanbul: Yordam Yayınları, 2012, s. 255.

⁵³ Caudill'den aktaran Aktaş, **a.g.e.**, s. 171.

⁵⁴ Akbaş, **a.g.e.**, s. 121; Aktaş, **a.g.e.**, s. 171.

ikiye ayırarak tanımladığı toplumsal dinamiklerde üst yapının bir unsuru olarak tariflenen hukuk, hem bir baskı aracı hem de ideolojik bir belirleyendir.⁵⁵ Bu durum hukukun bir ideolojisi olduğu savını üretirken, aynı zamanda hukukun kendisinin de bir ideoloji olduğu iddiasını gündeme getirmiştir. Bütün bunlar, ideolojinin çok çeşitli tanımlamaları arasından sıyrılarak, onun olumsuz bir anlamla ilişkilendirildiği Marx ve Engels'in erken dönem çözümlemelerindeki "yanlış bilinç" kavramı ile alakalıdır.⁵⁶ Peki yanlış bilinç nedir? EHÇH, yanlış bilinç ekseninde hukuk ve ideoloji arasında nasıl ve neden bir bağ kurmuştur?

Marx'ın, hiçbir zaman "yanlış bilinç" şeklinde bir kavram kullanmamış olduğu iddia edilir.⁵⁷ Onun düşüncelerini açıklamak için, devamcılarının başvurduğu bu kavram, gerçeğe ait bilginin insan zihninde çarpıtılması olarak tarif edilebilir. Marx'ın *Alman İdeolojisi* eserinde kullandığı *camera obscura* metaforu⁵⁸ "yanlış bilinç" olarak yorumlanmıştır. Bu metafor, gerçekliğin tersine dönmüş ifadesi olarak ele alınır. İnsanlar, ideoloji nedeniyle gerçekliğe ait bilgiyi kendi zihinlerinde farklı yorumlarlar ve hakikatin yanlış bilgisine ulaşırlar.⁵⁹ Engels, yanlış bilinç ile cehalet arasında yakın bir ilişki kurarak kişinin, kendi eylemini yönlendiren esas güçlerin farkında olmamasının ve onun aslında yönlendirici olmayan etmenleri öyleymiş gibi kabul etmesinin yanlış bilince yol açtığını ileri sürer.⁶⁰ Bu kavrama çok yönlü eleştiriler geliyor olsa da, hukuk alanındaki ideoloji yorumunda bu kavram önemli bir yer kaplamıştır. Karl Klare, yanlış bilinç yorumunu şu sözlerle destekler; "hukuksal söylem, insan türünün kapasitesi ve deneyimleri hakkındaki inançlarımızı, adalet, özgürlük ve tatmin tanımlarımızı ve geleceğe ilişkin vizyonumuzu şekillendirir."⁶¹

⁵⁵ Louis Athusser, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Çev. Alp Tümertekin, 4. Baskı, İstanbul: İthaki Yayınları, 2010, s. 68.

⁵⁶ Akbaş, **a.g.e.**, s. 121; Aktaş, **a.g.e.**, s. 217.

⁵⁷ David McLellan, **İdeoloji**, Çev. Barış Yıldırım, 3. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 20.

⁵⁸ Karl Marx- Friedrich Engels, **Alman İdeolojisi**, Çev. Sevim Belli, 6. Baskı, Ankara: Sol Yayınları, 2008, s. 45.

⁵⁹ Serpil Sancar, **İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme**, 3. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2014, s. 13.

⁶⁰ McLellan, **a.g.e.**, s.25-26.

⁶¹ Klare'den aktaran Akbaş, **a.g.e.**, s.121.

Hukukun ideoloji olduğu düşüncesi, hukukun taraflı olduğu argümanı ile paraleldir.⁶² Eleştirel hukukçular, hukuku din ile benzeştirerek, hukukun bir inanç nesnesine dönüştüğü görüşündedirler. Onların bu görüşünü, hukukun taraflılığı konusunda da bir fikir vermesi açısından uzunca bir alıntıyla da olsa, aktarmak önemli görünmektedir:

"Eleştirellerin bir çoğu açısından hukuk, inançlar ve statükoya ilişkin tutumları şekillendiren bir kültür olarak işlev görmek; hukuksal etmenlerin ve aktörlerin tercihleri ise hakim doğruluğu (ruling orthodoxy) biçimlendirmektedir. Önceki tarihsel dönemlerde dinin yerine getirdiği işleve benzer olarak hukuk, halka özgü bilinci, edilgen bir uysallık veya statükoya riayet doğrultusunda şekillendirerek, inancın bir nesnesine dönüşmektedir. Bu bağlamda "hukuk inancı", başta sistemin yönetici elitleri ile ekonomiye yön veren aktörleri olmak üzere muktedir sınıflarca, kendilerinin mevcut egemen konumlarının toplumsal meşruiyetini sürdürmek gayesiyle araçsallaştırılmaktadır. Sistemin inşasında kendisinden kurucu unsur olarak yararlanılan hukuk düşüncesi, bir taraftan süreç içerisinde ortaya çıkan çatışmaların, hak ihlallerinin ve eşitsizliklerin giderilebilmesinin, diğer taraftan kendi meşruiyetinin kaynağı olarak adalet idesinde ortaya çıkan muhtelif aksaklıkların düzeltilmesi ve böylece adaletin yeniden tesisinin sine qua non ögesiymiş gibi gösterilmek istenmekte; oysa gerçeklikte, muktedir sınıfların hegemonyasının sürdürülebilmesi için özünden uzaklaştırılarak mevcut sistemin istikrarına kurban edilmektedir. Çoğu zaman günlük politik ve ekonomik çıkarların güvencesi olarak işlevsizleştirilen hukuk, adalet idesi ile olan bağlantısı kaybettirilerek sıradan vatandaşın anlamakta ve çözmekte hemen tamamıyla yetersiz kaldığı bir normlar hiyerarşisi yığınının dönüştürülmektedir. Sistemin - politik, ekonomik ve hatta kültürel- muktedirlerinin ihtiyaçlarının karşılanabilmesi amacı doğrultusunda kendilerinin dilediklerince şekillendirebildikleri bir kalıba tahavvül ettirilmek istenen hukuksal düzenlemeler/kurallar alanı ise toplumun geri kalanının sıkı bir biçimde itaat etmesi beklenen yarı kutsallaştırılmış bir fenomen haline getirilmektedir. Böylece hukuk toplumun kendisine

⁶² Akbaş, **a.g.e.**, s. 121.

*yabancılaştırılmakta; sistemin işleyişi ve bu süreçte hukukun işlevi statükoyu doğrulayacak biçimde olağanlaştırılmakta; adalet ise adeta günlük rutinin bozulmamasını sağlamakta - bozulursa eski halin iadesini yerine getirmekle yükümlü- sınırlı bir dizgeye hapsedilmektedir."*⁶³

Hareket içerisinde yeniden yapılanmacı ve nihilist iki ayrı kanat bulunur. Her ikisi de hukuk ile iktidar arasında fark görmeyerek, mevcut hukuk sisteminin bir sosyal grubun diğer gruplar üzerinde meşru olmayan baskı aygıtı olduğu konusunda ortaklaşırlar. Ancak yeniden yapılanmacı, ana akım Eleştirel hukukçular, sistem içerisinde reform yoluyla dönüşüm sağlanabileceğine inanırken, nihilist olarak adlandırılan Eleştireller reformist çizgiyi reddederler.⁶⁴ Hak kavramı bu anlamda tartışmalı bir konudur. Kimilerince toplumsal mücadelenin anahtar kavramlarından biri olarak görülen "hak", bazı EHÇH üyeleri tarafından bireyleri hareketsiz ve devlete bağlı kıldığı, toplumsal hareketin gücünü azalttığı iddiası ile eleştirilir.⁶⁵

EHÇ açısından, "eleştirme faaliyeti"⁶⁶ ve *trashing* tekniği, yaklaşımın temel metodolojisi halindedir. Mevcut hukuk doktrinlerinin tutarsızlıklarını, çelişkilerini ortaya koyarak, liberal hukuk sisteminin zayıflamasını ve yıkılmasını amaçlayan *trashing* tekniği, bilimsel olarak kabul görmektedir.⁶⁷ Temel mesele alternatif düzen önerileri getirmek değil, bizatihi eleştirinin kendisidir.⁶⁸ Bu açıdan kimi EHÇH üyeleri yeni düzen önerileri getirmişse de⁶⁹, çoğunluğu mevcut düzenin hukuksal kavram ve uygulamalarının eleştirel analizi ile ilgilenmişlerdir. Bu eleştirel yöntem, bireyleri mevcut durumun bir zorunluluk olmadığına ikna ederek onları yeni ve anlamlı başka sosyal ilişkiler kurmaya teşvik etmek için benimsenmiştir.⁷⁰

⁶³ Akman, **a.g.m.**, s. 1283- 1284. (Yazarın italikle düzenlediği yerler altı çizilerek tarafımdan yeniden düzenlenmiştir.)

⁶⁴ Akman, **a.g.m.**, s. 1281, dn. 30; Aktaş, **a.g.e.**, s. 55.

⁶⁵ Fehmiye Ceren Akçabay, "Bir 'Hak' Ediş Tartışması: Feminist Hukuk Tartışmalarının Liberal Hak Eleştirisine Katkısı", **Liberal Hakların, Hukukun ve Devletin Sınırları**, Ed. Bora Erdağı, 1. Baskı, Ankara: Notabene Yayınları, 2015, s. 113.

⁶⁶ Eleştirme faaliyetini yapısalcı, yapısökümcü, tarihselci, Marksist metodlarla yürütürler. Akman, **a.g.m.**, s. 1288-1292.

⁶⁷ Mark Kelman'dan aktaran Aktaş, **a.g.e.**, s. 185.

⁶⁸ Aktaş, **a.g.e.**, s. 187.

⁶⁹ En bilinen örnekler Duncan Kennedy'nin hukuk eğitiminin kaldırılması, Gerald Frug'un katılımcı demokrasi ve Roberto M. Unger'in süperliberalizm önerileridir. Bkz: Aktaş, **a.g.e.**, s. 187-207.

⁷⁰ Aktaş, **a.g.e.**, s. 185.

c) Feminist Hukuk Teorisi

Feminist Hukuk Teorisi, Eleştirel Hukuk Çalışmaları Hareketi'nin içinden çıkan ancak, kendine özgü yaklaşımlar ve yöntemler geliştirmesiyle ondan farklılaşan bir hukuk felsefesi akımıdır.⁷¹ Feminist Hukuk Teorisi, iki yüz yılı aşkın süredir sistemli devam eden kadın özgürlük ve kurtuluş mücadelesinin hukuka yansımaları şeklinde ele alınabilir. Feminist Hukukçular, kitle hareketlerinin etkisiyle⁷², özellikle 1960'lı ve 1970'li yıllardaki feminist hareketin mücadele deneyimlerinden beslenerek, akademiye ve hukuk uygulamasına yönelik eleştirel bir yaklaşım getirmişlerdir.⁷³ Feminist ideoloji ile iç içe ve ondan doğan bir hukuk dalı olduğu söylenebilir.⁷⁴ Hukuk fakültelerinde, özellikle ABD ve Avrupa'da, 1970'lerden itibaren kadının toplumsal statüsünü sorgulayan kadın öğrencilerin ve akademisyenlerin sayısının artmasıyla feminist eleştirel yaklaşımlar mesleki kuruluşlarda, dernek ve dergilerde ağırlık kazanmıştır. Bu kadınlar, uygulamalardaki cinsiyet eşitsizliklerini, hukuksal dışlanmışlıkları ve boyun eğdirmeleri fark ederek mevcut düzeni sorgulamaya ve mezun olmalarından sonra kamusal alanda bir meslek sahibi olarak (akademisyen, hakim, avukat, parlamenter vb.) uygulamaları etkilemeye başlamıştır.⁷⁵

"Feminist Hukuk Teorisi" (*feminist jurisprudence*) kavramı Ann Scales'in aktardığına göre ilk kez 1978 yılında Harvard Hukuk Fakültesi'nde (ABD) düzenlenen bir konferansta dile getirilmiştir.⁷⁶ Eleştirel Hukuk Çalışmaları Hareketi'nin düzenlediği konferanslar serisini takip eden feminist hukukçular, 1983'te bir oturumun feminizme ayrılmasıyla "*fem-crits*" grubunu oluşturmuşlardır.⁷⁷ EHÇH, marksizmin çağdaş yorumları çevresinde dönen tartışmalardan etkilenecek

⁷¹ Yavuz Selim Alkan, "Feminist Legal Methods: Theoretical Assumptions, Advantages and Potential Problems", *Ankara Law Review*, Cilt 9, Sayı 2, 2012, s. 159-160, 162; Necla Arat, "Feminist Hukuk", *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, Sayı 9, 2006, s. 55; Çağlar, *a.g.m.*, s. 29.

⁷² Çağlar Gürgey'in aktardığına göre feminist hukuk teorisinin en önemli isimlerinin çoğunun 1960'lı yıllarda henüz öğrenciyken toplumsal hareketlerin içinde yer aldıkları görülmektedir. Çağlar Gürgey, *a.g.m.*, s. 29.

⁷³ Vago, *a.g.e.*, s. 69; Çağlar Gürgey, *a.g.m.*, s. 29; Arat, *a.g.m.*, s. 53-55.

⁷⁴ Necla Arat, *a.g.m.*, s. 54.

⁷⁵ Ann Scales, "Towards a Feminist Jurisprudence", *Indiana Law Journal*, Cilt 56, Sayı 3, 1981, s. 375, dn.2; Çağlar Gürgey, *a.g.m.*, s. 29; Arat, *a.g.m.*, s. 58-59.

⁷⁶ Arat, *a.g.m.*, s. 58.

⁷⁷ Çağlar Gürgey, *a.g.m.*, s. 30.

çalışmalarını sürdürürken,⁷⁸ feminist hukukçular çalışmalarında kadın ve "toplumsal cinsiyet" konusunu merkeze almışlardır.⁷⁹ Kadınların deneyimlerinden ve eleştirel hukuk yaklaşımlarının bir karakteristiği olarak diğer sosyal bilim dallarındaki bilgilerden yararlanarak geliştirilen bu teori, kadınların yaşadığı problemlerin failinin erkekler ve tahakkümcü erkeklik biçimleri olduğunu ileri sürer. Hukukun eril bir karaktere sahip olduğunu savını feminist hukukçular, geleneksel hukuksal yaklaşımları ve metotları eleştiren Eleştirel Hukuk Çalışmaları'nın yöntemleri ile desteklerler.⁸⁰

Feminist yaklaşımların çok çeşitli olması gibi⁸¹, hukukta da toplumsal cinsiyet meselesine farklı eğilimler bulunmaktadır. Ancak çok çeşitli feminist yaklaşımların üç temel çabayı paylaştıkları söylenebilir. Bunlar; cinsiyetler arası eşitliği sağlamak, cinsiyet odaklı analizler yapmak ve kadınları dışlayan, değersizleştiren ve onlara zarar veren hukuksal uygulamaları cinsiyet eşitliğine dönük yeniden yapılandırmak.⁸² Bu anlamda feminizmler, feminist hukuk teorisi içerisinde geleneksel hukuk eleştirisi ve hukuksal reform ekseninde ortaklaşırlar.⁸³

Feminist hukukçular, EHÇH'den farklı olarak, kendilerine özgü birçok yeni yaklaşım getirmişlerdir. Bu çok çeşitli yaklaşımlar içerisinde üç tanesi belirgin olarak göze çarpar. Bunlar; hukuk normlarının ve pratiklerinin kadınlar üzerindeki etkisini tespit edebilmek için kadınların durumunu sorunsallaştırmak (kadın sorusu sorma), hukuksal süreçlerin gerekçelendirilmesinde baskın erkek kültürünün yerine kadınların yaklaşımlarına başvurmak (feminist pratik akıl yürütme) ve son olarak kadınların mevcut durumları karşısında farkındalığa sahip olmalarını kadın kadına sağlamak (feminist bilinç yükseltme yöntemi⁸⁴) olmuştur.⁸⁵ Araştırma nesnesine

⁷⁸ Vago, **a.g.e.**, s. 69.

⁷⁹ Çağlar Gürgey, **a.g.m.**, s. 30; Alkan, **a.g.m.**, s. 159; Akçabay, **a.g.m.**, s. 110; Altan Heper, "Feminizm ve Hukuk", **Hukuk Kuramı**, Cilt 1, Sayı 5, 2014, s. 16.

⁸⁰ Alkan, **a.g.m.**, s. 159.

⁸¹ Feminist teorinin farklı yaklaşımları hakkında bilgi için bakınız. Josephine Donovan, **Feminist Teori**, Çev. Aksu Bora- Meltem Ağduk Gevrek- Fevziye Sayılan, 7. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013. Son yıllarda gelişen LGBTİ, Queer ve Eleştirel Erkeklik çalışmaları da toplumsal cinsiyeti sorunsallaştırdığından bu kapsamda değerlendirilebilir.

⁸² Alkan, **a.g.m.**, s. 158, dn.2.

⁸³ Arat, **a.g.m.**, s. 56.

⁸⁴ **Bilinç Yükseltme Yöntemi:** Kadınların küçük gruplar halinde belirli bir süre için bir araya gelerek belirledikleri bir konuda (aile yaşamı, cinsel hayat, iş yaşamı vb.) kendi kişisel deneyimlerini birbirleri ile paylaşmaları, yaşadıkları sorunlardaki ortaklıkları keşfederek birbirleri ile dayanışmaları

yaklaşım ise, feminist araştırmacılar için değerden arınmış bir inceleme yerine "kısmen özdeşleşme" şeklinde "bilinçli taraflılık ilkesi" dikkate alınarak sürdürülür.⁸⁶

Bu yaklaşımların sonucunda elde edilen bilgi, rasyonel, nesnel, soyut ve genel olduğu iddia edilen hukukun, aslında erkek bakış açısını benimseyerek kadınların ikincileştirmelerinin, nesneleştirilmelerinin, baskılanmalarının doğal veya yasal görülmesine neden olan ayrımcı ve adaletsiz toplumun meşruiyet zeminini oluşturduğunu ve hatta hukuk kuralları aracılığı ile bunu kurumsallaştırdığını ortaya çıkarmıştır.⁸⁷ Feminist Hukukçular 1990'lardan sonra, EHÇH'nin etkisiyle, neyi, nasıl bildiğimize yönelik bilgi ve yöntem tartışması başlatmışlardır.⁸⁸ Feminist epistemoloji açısından dünyaya ilişkin bilgi ve hakikatlerin patriyarkal söylencelerle süslü eril düşüncenin yansımaları olduğu öncülünden hareket edilir. Bilgi üzerindeki bu eril tahakküm, kadınların gerçekliklerini ve görüş açılarını bulandırmaktadır.⁸⁹ Feminist hukukçular "rasyonel insan" kavramının aslında erkeklerin irade ve koşullarını betimlemek için kullanılan bir mit olduğunu ileri sürerler.⁹⁰ Kamusal alan ve özel alan ayrımı üzerinden, kadının "aile mahremiyeti" içerisinde tutularak hane içinde yakınları tarafından sistemli olarak uğradığı şiddetin, hukuk tarafından görmezden gelinmesinin erkeklerin hegemonik egemenliğinin bir göstergesi olduğu kabul edilir.⁹¹ Necla Arat'ın ifadesiyle; "feminist hukuk, bu eril egemenliği sona erdirecek olan kültürel devrim için gerekli kavramsal değişimin ilk adımlarını oluşturup bu konuya ilişkin siyasal ve ideolojik bir gündem sunar."⁹² Bu anlamda

ve birbirlerinin deneyimlerinden yararlanarak mücadele yöntemleri üretmeleridir. Özel olanın politik olduğu söylemi bu bilinç yükseltme gruplarının feminizme mirasıdır. Hukuk alanında bu yöntem hukukçular aracılığı ile gerçekleşir. Daha ayrıntılı bilgi için bakınız: Catharine A. MacKinnon, "Bilinç Yükseltme", **Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru**, Çev. Türkan Yöney- Sabir Yücesoy, 1. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2003, ss. 105-127; Çağlar Gürgey, **a.g.m.**, s. 39. Kadın deneyimine başvurmak, feminizmin yerleşik bilgi ve bilim kuramlarını eleştirirken başvurduğu en önemli yöntemlerden biri olup toplumsal cinsiyet ilişkilerinin ve ataerkil sistemin her gün yeniden ürettiği hiyerarşik ilişkileri deşifre edebilmenin bir kaynağı olmuştur. Feminist hukukçular için de deneyim en belirleyici yöntemlerden biridir. Akçabay, **a.g.m.**, s. 116.

⁸⁵ Vago, **a.g.e.**, s. 70-71; Alkan, **a.g.m.**, s. 160- 162, 166-170; Çağlar Gürgey, **a.g.m.**, s. 39; Akçabay, **a.g.m.**, s. 116, dn. 15.

⁸⁶ Akçabay, **a.g.m.**, s. 116.

⁸⁷ Frances Elisabeth Olsen, "Feminizm ve Eleştirel Hukuk Kuramı", **Ankara Barosu Hukuk Kurultayı 2006 Cilt III**, 1. Baskı, Ankara: Ankara Barosu Yayınları, 2006, s. 56, 63; Arat, **a.g.m.**, s. 61; Vago, **a.g.e.**, s. 69; 108-111.

⁸⁸ Çağlar Gürgey, **a.g.m.**, s. 38.

⁸⁹ Arat, **a.g.m.**, s. 54.

⁹⁰ Vago, **a.g.e.**, s. 70.

⁹¹ Arat, **a.g.m.**, s. 60.

⁹² Arat, **a.g.m.**, s. 61.

feminist hukukçular, kendi geliştirdikleri yöntemlerle ayrımcılığı görünür kılmış, hukuka birçok yeni kavram kazandırmış, birçok konuyu tartışmaya açmış ve hukuku fiili eşitlik yönünde bir reforma zorlamışlardır.

Cinsiyet eşitliği, üreme hakları, cinsiyet temelli şiddet, cinsel taciz ve tecavüz, cinsiyet ayrımcılığı ile mücadele Feminist Hukuk Teorisinin ele aldığı konulardan yalnızca bazılarıdır.⁹³ Hukukçu feministler arasındaki farklı yaklaşımlardaki en temel ayrım hukuksal eşitlik ile fiili eşitlik konusundadır. Kimi feministler eşitlik yönündeki kanuni düzenlemelerin yeterli olduğunu ileri sürerken, kimi feministler kadınların erkeklerden farklı muamele görmesi gerektiğini ve eşitsizliğin toplumun tüm kurumlarına içkin olmasından ötürü geçici de kadınlar için özel koşullar ve kategoriler oluşturulması gerektiğini ileri sürer.⁹⁴

d) Eleştirel Irk Çalışmaları

Siyah Hareketi'nin ilk olarak bu çalışmalara yön verdiği söylenebilir de, her türlü ezilen ırk ya da etnik kimlik çalışmalarını bu alanda değerlendirmek mümkün görünmektedir.⁹⁵ Eleştirel Irk Çalışmaları (EİÇ), EHÇH ile bir dönem yakın ilişkiler içinde olup sonrasında kendisi bir hareket olacak kadar güçlenmiş ve EHÇH'nin "ırkçılık" konusunu yeterince ele almayışı nedeniyle ondan bağımsızlaşmıştır. Çalışmalar daha eskilere gitse de, EİÇ'nin kurumsallaşması 1989 yılında Wisconsin'de yapılan bir atölye çalışmasında olur.⁹⁶ Yıllar içerisinde hızlı bir şekilde büyümüş ve geniş bir literatüre ulaşmıştır.⁹⁷

EİÇ ve EHÇH arasında üç temel ayrılık olduğu söylenebilir: İlk olarak EİÇ hareketindekiler, EHÇH'nin kendisinin "beyaz" hiyerarşinin tekrar ürettiği ve kendi içindeki azınlıkları görmediğini ileri sürer. İkinci olarak, EİÇ, EHÇH'nin nihilist kanadının haklar eleştirisini kabul etmeyerek hukuk içi mücadelenin sosyal hayattaki

⁹³ Vago, **a.g.e.**, s. 69; Çağlar Gürgey, **a.g.m.**, s. 30; Arat, **a.g.m.**, s. 62.

⁹⁴ Olsen, **a.g.m.**, s. 64; Çağlar Gürgey, **a.g.m.**, s. 31-37.

⁹⁵ Eleştirel Beyazlık Çalışmaları, Eleştirel Asya Çalışmaları ve Eleştirel Latin Çalışmaları gibi.

⁹⁶ Vago, **a.g.e.**, s. 73. Feminist Hukukçular ile işbirliği halinde EİÇ'nin kurumsallaşma serüveni için bkz. Crenshaw, **a.g.m.**, s. 1287-1295.

⁹⁷ Literatür incelemesi için bakınız. Richard Delgado-Jean Stefancic, "Critical Race Theory: An Annotated Bibliography", **Virginia Law Review**, Cilt 79, Sayı 2, 1993, ss. 461-516.

ırkçılığı dönüştürebileceğini iddia eder. Üçüncü olarak ise, EHÇH ırk ve iktidar arasındaki ilişkiye araçsalcı bakarken, EİÇ bu ilişkiyi kendi başına ele alır.⁹⁸

EİÇ, feminist hukukçularla paralel bir şekilde ayrımcılık, ezilme, farklılık, eşitlik kavramlarına ve hukukçuların yer aldığı mesleki pozisyonlarda renkli ırktan kimselerin eksikliği konularına odaklanırlar.⁹⁹ Baskın ırkların iktidarının felsefi bir eleştirisi olan EİÇ, bir yandan da aktivistlerin liberal reform çalışmalarının ürünüdür.¹⁰⁰ Irkçılığın, modern topluma içkin olduğunu iddia ederek hukukun kurumsal olarak örgütlenişinde ve uygulamasında ezilme ilişkilerini destekleyen eşitsiz bir yapı olduğunu ileri sürerler.¹⁰¹ Kurumsallaşmış ırkçılığın eleştirisini tarihsel bir perspektifle deşifre ederken, akademide bilgi üzerinde kurulan beyaz hegemonyası ile de mücadele ederler.¹⁰² İçselleştirilmiş ezilme nedeniyle, renkli insanların hayatı farklı algıladıklarını öne sürerler. Dil ve kavrayış üzerinden, insanlarda çok derinde ön yargılar yaratan ırkçılığın, hukukun "renk körü" yaklaşımıyla da desteklendiğini öne sürerek, geleneksel hukuk yaklaşımlarını ırkça aydınlanmış bir dönüşüme yönlendirmeye çalışmışlardır.¹⁰³

Ayrımcılığı engelleme konusunda gerçekleşen ya da gerçekleşebilecek hukuksal reformların Siyahların yaşamlarında, beyazlara göre ikincil konuma itilmelerini engelleyeceği varsayımı ile hareket ederken bu yasaların ileride gerçekleşebilecek haksızlıkların da önüne geçebileceği düşünülmektedir.¹⁰⁴ Çalışmaların temel amacı, ırk konusuna beyaz ve beyaz olmayanlar açısından yeniden bakarak eşitlik yönünde özgürleştirici ve güçlendirici bilgi üretmektir.¹⁰⁵

EİÇ Hukukçuları, ayrımcılık, baskı ve ezilmeyi kişisel anlatılardan örneklerle açıklarlar.¹⁰⁶ Kişisel anlatı, tıpkı feminist hukukçularda olduğu gibi ana akım bilginin çarpıklığını göstermeye dönük bir yöntemdir. Bununla birlikte herkes için “çoklu

⁹⁸ Victor F. Caldwell, “Book Note: Critical Race Theory- The Key Writings That Formed The Movement”, *Colombia Law Review*, Cilt 96, Sayı 5, 1996, s.1365-1366.

⁹⁹ Vago, *a.g.e.*, s. 73.

¹⁰⁰ Crenshaw, *a.g.m.*, s. 1260.

¹⁰¹ Vago, *a.g.e.*, s. 73.

¹⁰² Crenshaw, *a.g.m.*, s. 1277-1287.

¹⁰³ Vago, *a.g.e.*, s. 73; Caldwell, *a.g.m.*, s. 1367.

¹⁰⁴ Caldwell, *a.g.m.*, s. 1370.

¹⁰⁵ Vago, *a.g.e.*, s. 74.

¹⁰⁶ Caldwell, *a.g.m.*, s. 1370; Vago, *a.g.e.*, s. 73.

bilinçlilik” (*multiple consciousness*) kavramını önermektedirler. Bunun anlamı ise olaylara ezilenlerin gözüyle bakabilmektir. Örneğin, Siyah bir kadının yaşadığı ezilmeyi kavrayabilmek için hem ırk ayrımcılığı, hem de cinsiyet ayrımcılığı yönünde bir kavrayışa ihtiyaç vardır.¹⁰⁷ Görüldüğü gibi bilinç problemi eleştirel yaklaşımların tümünde önemli bir öğedir. Sonraki bölümlerde değineceğimiz Boal’in yönteminde de, eleştirel bilinçlilik önemli bir yer tutacaktır.

2. Eleştirel Hukuk Yaklaşımlarından Yasama Tiyatrosu'na Açılan Kapı

Yasama Tiyatrosu, temelde bir hukuk yaratma yöntemidir. Bu yöntem, 1992 ile 1996 yılları arasında Augusto Boal'in Rio de Janeiro şehri sakinlerinin temsilcisi olarak şehir meclisinde görev yaptığı esnada ilk kez uygulandığında on beş yerel, iki ulusal¹⁰⁸ yasanın faaliyete geçmesinde aracı olmuştur. Ezilenlerin Tiyatrosu metodunun yeni bir biçimi olan Yasama Tiyatrosu, en çok dram sanatı ve eğitim bilimleri açısından ele alınan Boal'in uygulamalarını, siyaset bilimi ve hukuk alanlarının da konusu haline getirmiştir. Doğrudan ya da dolaylı olarak eğitim, terapi, hapisane yaşamı, sağlık, politik eylem, yönetim ve yerel yönetim¹⁰⁹ gibi birçok konuda Ezilenlerin Tiyatrosu bir içeriğe sahiptir. Bu çalışma bakımından Yasama Tiyatrosu ve dolayısıyla Ezilenlerin Tiyatrosunun önemi, hukuk ile toplumsal değişim arasında yaratacağı köprü, hukukun demokratikleşmesi ve çağdaş demokrasi kuramlarına olası etkisi bakımındandır. Söz konusu köprü ve beklenen etki ise, Eleştirel Hukuk Yaklaşımları bağlamında değerlendirmeye açılmıştır. Bu nedenle biri kuram, diğeri metot olan bu iki çalışma alanının arasındaki bağı incelemek önemlidir.

Eleştirel Hukuk Yaklaşımları ve Ezilenlerin Tiyatrosu, 1970'lerin sosyo-politik ortamından beslenerek ortaya çıkmış, biri hukuk alanında diğeri tiyatro sanatında gündeme gelmiş ancak ilkesel anlamda birbirine benzer ve birbirini bütünleyen iki ayrı yaklaşımdır. Dünya tarihinde 1970'li yıllar, öğrenci, Siyah, kadın, çevre, anti-

¹⁰⁷ Caldwell, **a.g.m.**, s. 1370.

¹⁰⁸ Augusto Boal, **The Aesthetics of the Oppressed**, Çev. Adrian Jackson, 1. Baskı, Londra: Routledge, 2006, s. 7. Bu bilgi Boal'in Legislative Theatre eserinde on üç kanun maddesi olarak ifade edilmiştir. Ancak The Aesthetics of the Oppressed eseri daha güncel bir metin olduğundan, bu eserdeki bilgiye yer verilmiştir.

¹⁰⁹ Frances Helen Babbage, **Augusto Boal**, 1. Baskı, New York: Routledge, 2004, s.1.

kolonyal ve anti-militarizm hareketlerinin toplumun bütün kurumlarını kapsamlı bir eleştiriye tabi tuttuğu, toplumsal mücadelenin, sınıf mücadelesinden genişleyerek çoğaldığı ve farklılaştığı bir dönemdir. Bu dönemde, toplumdaki eşitsizliğin, adaletsizliğin, kuşatılmışlığın ve sömürünün kaynağının yalnızca üretim ilişkilerine bağlı sınıf çatışmasında değil ama toplumun üst yapı kurumlarını oluşturan hukuk, aile, kültür ve eğitim gibi kurumlarda da oluşturulduğu tespit edilmiştir. Buna bağlı olarak hukukta Eleştirel Hukuk Yaklaşımlarının, tiyatrodaki ise Ezilenlerin Tiyatrosu metodunun ortaya çıkması bir tesadüf değildir.

Eleştirel Hukuk Yaklaşımları, hukuk fakültelerinin genç üyeleri tarafından geliştirilen entelektüel bir çaba olarak başlamıştır. Dönemin toplumsal mücadelelerinden etkilenecek derinleşen bu yaklaşımlar, sınıflar, ırklar, etnik gruplar, cinsiyetler arasındaki hiyerarşi meselesini gündeme alarak, baskın kesimlerin kendi iktidarlarını hukuku kullanarak nasıl koruduklarını ve inşa ettiklerini temel meselesi haline getirmiştir. Benzer bir şekilde, yine aynı dönemde, Ezilenlerin Tiyatrosu da, aynı gündemi Batı tiyatro geleneğini kapsamlı bir eleştiriye tutarak tiyatro içinde ele almış, hukuk olmasa da tiyatronun iktidarı maskeleyen ve yeniden inşa etme yöntemini kendi içinde sorunsallaştırmıştır.

Yasama Tiyatrosu bakımından, Eleştirel Hukuk Yaklaşımlarının önemi, ilk olarak hukuku çok yönlü bir sosyal olgu olarak ele alıp, hukukun politika, ekonomi ve kültür ile kurduğu etkileşimi kavramış olmasıdır. Bu kavrayış, hukuku çok disiplinli ele alabilme imkanını yaratmıştır. Bu da, esasında bir tiyatro yöntemi olan Yasama Tiyatrosu'nun hukuk teorisinde incelenebileceği ve uygulanabileceği bir alan yaratmıştır. Bunun yanında, her ikisi de, liberal hukuk sisteminin dışlama mekanizmalarını görerek ezilenlerin hukuksal statüsü konusunda farkındalığa sahiptir. Ezilenlerin Tiyatrosu metodunda olduğu gibi, Eleştirel Hukuk Yaklaşımları da "eylem"nin dönüştürücü gücünün farkındadır. Bu Ezilenlerin Tiyatrosu'nun doğrudan eylemi, Eleştirel Hukuk Yaklaşımlarının ise hukuksal aktivizmi önemli bir araç olarak ele almalarına neden olmuştur. Tam da bu hukuksal aktivizm perspektifi, Yasama Tiyatrosu'nun hukuk alanında benimsenebileceği bir alanın varlığını güçlendirmektedir. Bu alan, Eleştirel Hukuk Yaklaşımlarının içinde çoklu bir görünüm oluşturur. Bu çoklu görünüm kendini en çok Eleştirel Hukuk Çalışmaları

Hareketinin, Feminist Hukuk Teorisinin ve Eleştirel Irk Çalışmalarının çalışmalarında gösterir. Bu nedenle, bu üç yaklaşımı ele almanın önemli olduğu düşünülerek, bunların temel özelliklerini tanıtmaya ve Yasama Tiyatrosu'nun bu yaklaşımlar içinde yerini saptamaya çaba gösterilmiştir.

Eleştirel Hukuk Yaklaşımlarının, yasa yapımının ve hukuk eğitiminin statükocu, ayrımcı ve baskıcı yapısına getirdikleri eleştirilerinin bu yaklaşımlarla çalışan hukukçuların çalışmalarının önemli bir kısmını oluşturduğu düşünüldüğünde, Ezilenlerin Tiyatrosu'nun, dezavantajlı gruplarla çalışılıyor olması, tam da bu yaklaşımların analizlerine kolaylık sağlayacak bir oyunlar ve egzersizler repertuarı sunmaktadır. Aynı zamanda Yasama Tiyatrosu, demokratik yasa yapım süreçleri için de bir perspektif oluşturabilmektedir. Bunun yanında, Yasama Tiyatrosu'na içkin olan Ezilenlerin Tiyatrosu'nun aynı zamanda pedagojik bir metot olduğu düşünüldüğünde, hukuk eğitiminde Yasama Tiyatrosu'ndan faydalanılabilir. Böyle bir uygulama, geleceğin hukukçularına eleştirelilik katacağı gibi, başka bir hukukun mümkün olabileceği yönünde bir perspektif de kazandırabilir.

Ezilenlerin Tiyatrosu, tiyatronun geleneksel yapısını bozarak "seyirci oyuncu" kavramını ortaya çıkarmıştır. Bu devrimci özellik seyircinin pasif konumdan aktif konuma geçerek yeni bir bilinç kazanmasını sağlar. Bu kazanılan bilinç, seyircide, içinde bulunduğu ezilme durumuna karşı güç ve özgürleşme imkanı yaratacaktır.¹¹⁰ Boal, tiyatroyu devrimi gerçekleştirecek bir güç olarak görmese de devrimin provasının yapılacağı bir alan olarak görür. Bu devrim, siyasal iktidarlara karşı bir meydan okumanın provası olabileceği gibi, kendi küçük dünyamızın büyük devrimleri de olabilir. Hindistan'daki, dünyanın en büyük Ezilenlerin Tiyatrosu hareketi olan Jana Sanskriti'nin kurucusu Sanjoy Ganguly, Boal'in devrim vurgusunu "bütünsel devrim" olarak ele alır. Onun için devrim, hem içsel yolculuğumuzun devrimidir, hem de dünyayı değiştirip dönüştürmeninkidir.¹¹¹

Her iki teori de "bilinç" meselesini çalışmalarında merkeze almış ve ikisi için de eleştirel bilinçlilik, bilinç yükseltme ve çoklu bilinç kavramları toplumdaki ezme-

¹¹⁰ Ebru Gökdağ, **Köylü Tiyatrosu Geleneği ve Forum Tiyatro: Bir Model Olarak Jana Sanskriti**, 1. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık, 2015, s. 23.

¹¹¹ Jale Karabekir, **Türkiye'de Kadınlarla Ezilenlerin Tiyatrosu: Feminist Bir Metodolojiye Doğru**, 1. Baskı, İstanbul: Agora Yayınları, 2015, s. 61.

ezilme ilişkisini kavrayabilmek adına merkezi bir rol oynamıştır. Toplumdaki ilişkiler ağını, bilincin yanıltılması ile eksik kavrayan öznenin, içinde bulunduğu ana ve kendi yaşamına dair eylem üretebilmesi için eleştirel bir yaklaşımla yeniden değerlendirmesi gereğine dikkat çeken bu yaklaşımlar ve yöntem, mevcut toplumsal düzenden hoşnutsuzluklarını biri "reform" önererek¹¹², diğeri "praksis"e işaret ederek dile getirirler. Bu anlamda her ikisi de daha önce belirtildiği gibi aktivisttir. Yasama Tiyatrosu'nun hukukla bağını kurmak gerekiyorsa, o bağ tam da Eleştirel Hukuk Yaklaşımları ile Ezilenlerin Tiyatrosu arasındadır.

Boal'in ifadesiyle, Ezilenlerin Tiyatrosu, sanatın gücünü kullanarak insanların hem bireysel hem toplumsal problemlerine olası çözümleri bulması, fikirlerini söylemelerine ve kendilerini ifade etmelerine imkan yaratması ve insanların benliğini baskılardan kurtarıp, düşündüklerinin çok daha ötesindeki kendi potansiyellerine ulaşmasına fırsat bulmasıdır.¹¹³ Boal için Ezilenlerin Tiyatrosu yöntemleri hem sosyal, hem de toplumsal değişimin ilk adımlarının atıldığı alan olabilir. Seyirci oyuncu, estetik alanın güvenli imkanları içinde bir deneyime kendini açar, bu deneyim kurgusal bir alan içinde gerçekleşiyor olsa da yine de bir deneyim, yapılan eylem de gerçekliğin bir provasıdır. İnsan, değişme ve değiştirme gücünün yeniden farkına varmalıdır. Bu Eleştirel Hukuk Çalışmaları Hareketi'nden Robert W. Gordon'ın bir sözünü hatırlatır: "insanlar yaşamlarını değiştirebilirler; ama deneyene kadar bunu asla bilmemişlerdir."¹¹⁴

İlerleyen bölümlerde tiyatro sanatının bu yeni yorumuna, etkilendiği kaynaklar, poetikası, biçimleri ve uygulama yöntemini kapsayan şekilde ayrıntıları ile yer verilecektir. Ama öncesinde hukuk ve tiyatro arasındaki ilişkiye kısaca değinmekte fayda vardır.

B. Hukuk ve Tiyatro Arasındaki İdeolojik Bağ

Hukuk ve tiyatronun temel buluşma noktası ideolojik oluşlarıdır. Hukuk da, tiyatro da her ne kadar özerklik iddiasında olsalar da, her ikisi de politikanın

¹¹² Eleştirel Hukuk Çalışmaları Hareketinin içinde, hukuku tamamıyla reddeden ve nihilist olarak adlandırılan kesimin, reformu asla desteklemediğini hatırlatma sorumluluğunu unutmamak gerekir.

¹¹³ Gökdağ, **a.g.e.**, s. 135.

¹¹⁴ Gordon, **a.g.m.**, s. 409.

ilişkilendiği sosyal alanlardır. Bilginin ve hayat deneyimin yayılmasına yarayan tiyatronun devletin hâkim fikirlerinin pekiştirilmesi amacıyla kamu kurumu niteliğinde eğitsel-ideolojik bir işlevi de olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.¹¹⁵

Yasama Tiyatrosu'nu özel kılan adından da anlaşılacağı gibi tiyatro ve politikanın kendi özelliklerini kaybetmeden birbirlerine eklemlendikleri ve kişileri yasama sürecine müdahil eden bir yöntem oluşu bakımındandır. Bunun yanında Boal'in saiki egemen ideolojiye karşı bir kamusalılık inşa edilebilmesidir denebilir.

Seyirci kitlesinin, halk kavramı ile birebir olmasa da kısmen örtüştüğü düşünüldüğünde, halkın değer sisteminde değişim yaratabilen ve kitlesel sesleniş olanağı yaratan tiyatro, politika yapım süreçlerine müdahalede bir fırsat olarak karşımızda durmaktadır. Tiyatronun tek başına toplumda kurumsal bir dönüşüm yaratamayacağı açık olmakla birlikte, dönüşümü yaratacak aktörler olan halkın düşün dünyasını etkileyerek politik taleplerin dışavurumu yahut politikaya müdahalede baskı unsuru yaratılabilmesi açısından sanatın gelecekle yüklü oluşu özellikle hukuk sosyolojisi başta olmak üzere kamu hukuku alanının tümünde incelenmeye değerdir.

1. Tiyatronun İdeolojik İşlevi

Sanatın tüm toplumsal bağlardan özerk ve bireysel bir süreç olduğuna dair baskın görüş ile en az onun kadar güçlü başka bir görüş sanat da dâhil her şeyin tarihsel, toplumsal ve siyasal olduğudur. Sanat denildiğinde genellikle görsel sanatlar anlaşılıyor olsa da sahne sanatları içerisinde yer alan ve aynı zamanda edebi sanatlar içerisinde de değerlendirdiğimiz tiyatro için de bu özerklik ve siyasallık gerilimi mevcuttur. Sanatın ve siyasetin henüz felsefeden ayrılmadığı antik batı dünyasında, M.Ö. 375 yılında yazdığı *Devlet (Politeia)* adlı yapıtında Platon'un ideal devlette şiir sanatı ve sanatçılar için yer olmadığını çünkü onların tutkuları körükleyerek, akıl ve

¹¹⁵ Tahsin Konur, **Devlet-Tiyatro İlişkisi**, 1. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2001, s.

erdemini saf dışı bıraktıklarını yazması bile bu gerilimin ne kadar eskiye dayandığını gösterir.¹¹⁶

Sanatçının içinde bulunduğu çağdan tamamen yalıtılmış bir şekilde, doğduğu sosyal çevrenin özelliklerinden bağımsız, yalnızca düş gücüne dayanarak kurgusal bir ürün verebileceği düşüncesi gerçeklikten uzaktır. Yaşanılan sosyal çevre, içinde bulunulan üretim ilişkileri, siyasal yapının örgütleniş şekli bilincimizi belirleyen faktörlerdir. Özne olarak bireyin çevresiyle kurduğu ilişkilerde kesin neden-sonuç ilişkilerinin olduğunu iddia ederek çok çeşitli karar olasılıkları olduğunu inkar etmek yanlış olacaktır elbette, ancak bireyin toplum tarafından belirlendiği de akılda tutulması gereken bir gerçektir. Her birey ideolojiktir. Boal ise Ezilenlerin Tiyatrosunda karar olasılıkları ile ilgilenmektedir.

Kamusal yaşam sosyallik içinde yaşanan ve kültürel pratikleri de içine alan geniş bir çerçeveyi ifade etmektedir.¹¹⁷ Tiyatro sanatında gerek seyirci olarak, gerek amatör ya da profesyonel tiyatro faaliyetinin bir bileşeni olarak birey, kolektif tecrübe alanı olarak da düşünülebilecek tiyatro sanatı içerisinde kimi zaman edilgin kimi zamansa etkin bir konum içinde, kamusal alanda kendine bir deneyim üretmektedir. Sevdâ Şener, tiyatroyu, seçim ya da karar bekleyen gerçekleri “oyun”un korunaklı sahasında tanımakla birlikte kendimizi akıl, bilgi, kişilik ve irade anlamında sınıyabildiğimiz bir alan olarak ifade eder.¹¹⁸ Oyun ve deneyim ilişkisi, Boal için "eyleme geçme", "icra etme", düşünce ve eylemin biraradalığı olan "*praksis*" açısından kendi kuram ve metodunun omurgasında yer almaktadır. Bu anlamda baskı ve sömürünün örgütlendiği ilişkisel alanların (kamusal ya da özel alan) ezilenlerin lehine dönüştürülebileceği, egemen ideolojinin çözüleceğine dair fırsat Boal'in kuramında, oyun anında yatmaktadır.

¹¹⁶ Lev Kreft, "Sanat ve Siyaset: Sanatın Siyaseti ve Siyasetin Sanatı", **Sanat-Siyaset: Kültür Çağında Sanat ve Kültürel Politika**, Ed. Ali Artun, Çev: Elçin Gen, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 18; Platon, **Devlet**, Çev. Sabahattin Eyüpoğlu- M. Ali Cımcıoğlu, 22. Baskı, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2012, s.335-354.

¹¹⁷ Meral Özbek, "Kamusal Alanın Sınırları", **Kamusal Alan**, Ed. Meral Özbek, 2. Baskı, İstanbul: Hil Yayınları, 2004, s. 54

¹¹⁸ Sevdâ Şener, **Tiyatroda Yaşam-Oyun İlişkisi**, 1. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2010, s.12

Devlet, kendisine belirlemiş olduğu resmi ideoloji çerçevesinde, bireylerde bir estetik algı oluşturma işini eğitim, yargı, kolluk gücü ve medya aracılığıyla sistemli olarak yürütür. Kendisine muhalif olabilecek unsurları da itibarsızlaştırma girişimi yine bu estetik algı üzerinden olabileceği gibi, muhalif sanat doğrudan devletin zor mekanizmaları ile engellenebilmektedir.¹¹⁹ Ana akım tiyatro, baskın bakış açılarını ve değerleri herhangi bir eleştirel değerlendirmeye tutmayarak yansıtarak *status quo*'nun devam etmesine neden olur.¹²⁰

Tiyatro, Antik Yunan *Polis*'inde, mimari olarak kenti karakterize ediyor oluşunun yanında kamusal açıdan eğitsel bir işleve de sahiptir.¹²¹ M.Ö. 6. yüzyılın sonunda doğan tragedya, Atina Polis'inin demokrasisinde, *demos*'un, yani halkın sanatı olarak belirleyici bir işleve sahiptir. Bu türün, kendi anlatım ve eleştiri biçimi yurttaşların siyasal ve toplumsal değerleri sorgulamasında belirleyici bir etken olmuştur. Tragedyanın, yurttaşların doğrudan yönetimde söz sahibi olabildiği Atina demokrasisi ve onun ideallerini konu almış oyunlarda taşıdığı mesajlar üzerinden, yurttaş kimliğinin oluşturulmasında önemli bir rolü vardır.¹²² Devletin egemen düşüncesinin yayılması açısından etkin bir araç olarak değerlendirilen tiyatro, Roma İmparatorluğu döneminde, askeri gücün görkeminin halka sergilendiği geçit alaylarına dev boyutlu sahnelerde ev sahipliği yapmıştır.¹²³ Bu dönemde tragedyalara değil, komedyalara ağırlık verilmiş ve halk güldürü yoluyla siyasetten uzak tutulmuştur.¹²⁴ Ortaçağda kilise, önceleri yasaklansa da Hristiyanlık inancını yaymak ve pekiştirmek üzere, önemli bir araç olarak tiyatroyu değerlendirmiş ve bu yolda kullanmıştır. Böylece dinsel dogmalar halk arasında yaygınlaşmıştır.¹²⁵ Rönesans, Reform ve Aydınlanma dönemlerinde siyasal iktidarın Tanrı'dan insana

¹¹⁹ Eren Buğlalılar, **Kadife Koltuktan Amele Pazarına: Türkiye'de Politik Tiyatronun Oluşumu 1960-1972**, 1. Baskı, İstanbul: Tavır Yayınları, 2014, s. 31.

¹²⁰ Nadya Weber, **Democratic Possibilities Where Popular Art and Politics Converge: Legislative Theatre as an Approach To Citizen Action in Local Democracy**, Toronto Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2003, s. 46.

¹²¹ Ayhan Yalçınkaya, "Yunan Uygarlığı İçinde Polis ve Siyaset", **Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler**, Ed. Mehmet Ali Ağaoğulları, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 26; Banu Kılan Paksoy, **Tragedya ve Siyaset: Eski Yunan'da Tragedyanın Siyasal Rolü**, 1. Baskı, İstanbul: Mitos Boyut Yayınları, 2011, s. 187; Konur, **a.g.e.**, s. 16.

¹²² Banu Kılan Paksoy'un *Tragedya ve Siyaset* isimli eserinin tamamı dönemin tarihsel özelliklerini ve tragedyaların analizlerini de içerecek şekilde bu önerme üzerine kuruludur.

¹²³ Konur, **a.g.e.**, s. 15.

¹²⁴ Coşkun İrmak, **Ulusal Tiyatro ve Ulus Devlet**, 1. Baskı, İstanbul: Mitos Boyut Yayınları, 2006, s. 75-76.

¹²⁵ İrmak, **a.g.e.**, s. 88-89.

geçişini, halk kavramının ortaya çıkışında tiyatro temsillerinin büyük katkısı olmuştur. Fransız Devrimi (1789) sırasında da büyük kitlesel gösteriler ve sokak tiyatroları aracılığıyla devrim düşüncesini yaymak için tiyatrodan yararlanılmıştır. Napolyon savaşları sona erdiğinde, bazı Alman ulusal ve belediye tiyatrolarının yeniden saray tiyatrolarına dönüştürülmesinin Alman hükümdarlarının sahnenin krallık karşıtı propaganda amacıyla kullanılmasını engelleme isteklerinden kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir. Ekim Devrimi (1917) sonrasında da, Sovyetler'de devrim düşüncesini yaymak ve ilkelerini pekiştirmek amacıyla büyük kitlesel gösterilerin düzenlendiği bilinmektedir. Faşist İtalya'da ve Nazi Almanyası'nda da tiyatronun devlet kontrolünde olduğu bilinmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından, Cumhuriyet tarihinin önemli kültür kurumlarından biri olan ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin bir yan örgütü olarak kurulan Halkevleri'nde tiyatro etkinlikleri "...inkılap fikirlerinin ve duygularının halka ifadesi hususunda en kuvvetli vasıta..." olarak kabul edilmiştir ve uzun yıllar faaliyet göstermiştir.¹²⁶

Tiyatronun, siyasal iktidarın resmi ideolojisine hizmet etmesinin yanında ezilenleri bir araya getirdiği ve hegemonik iktidarın karşısında karşıt kamusalılıklar oluşturduğu, ezilenlere hareket kabiliyeti kazandırdığı da bilinmektedir. Özellikle politik komedya, halk tiyatrosu geleneği ve öncü tiyatro akımları, politik tiyatro, epik tiyatro bunlara örnek gösterilebilir. Boal'in Ezilenlerin Tiyatrosu da tam da bu özelliklere sahiptir. Yasama Tiyatrosu'nun yöntemini oluşturması bakımından şimdi bu kurama detaylıca değinilebilir.

2. Ezilenlerin Tiyatrosu

Ezilenlerin Tiyatrosu, Boal'in yaşam yolculuğunun önemli bir parçasıdır. Bu nedenle metodun anlatımına ilk olarak onun yaşamından başlamak gerekir.

¹²⁶ Halkevleri'nin tiyatro aracılığı ile üstlendiği ideolojik rolü konu alan çalışmalar için bkz: Aylin Akdeniz, **Türkiye'nin Kuruluş Sürecinde Meşruiyet Araçlarından Biri Olarak Tiyatro**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek İsans Tezi, 2005; Erdem Ünal Demirci, **Türkiye'de Tiyatronun Siyasal Rolü (1850- 1950)**, 1. Baskı, İstanbul: Federe Yayınları, 2010; Misket Elif Tüfekçi, **Ulusal Kimliği Tiyatro İle Kurmak: Türk Tiyatrosunun Kimlik İnşasındaki İşlevi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tiyatro Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011; Esra Dicle Başbuğ, **Resmi İdeoloji Sahnede: Kemalist İdeolojinin İnşasında Halkevleri Dönemi Tiyatro Oyunlarının Etkisi**, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Kendinden önceki tiyatro *poetikalarına* getirdiği eleştiri ve günümüz tiyatrosuna getirdiği yenilik, Boal'in metodunu yeni bir tiyatro *poetika*sı haline getirmiştir.¹²⁷ Etkilendiği temel kaynak Paulo Freire'nin *Ezilenlerin Pedagojisi* eseri olmakla birlikte, kapitalizmin en esaslı eleştirmeni Karl Marx, metod oyunculuğunun en önemli ismi Konstantin Stanislavski ve Epik Tiyatroyu ve yabancılaştırma kavramını sistemli hale getiren Bertolt Brecht, Boal'in düşünce dünyasını şekillendiren en önemli isimler olmuştur.¹²⁸ Ezilenlerin Tiyatrosu, kendine özgü poetikası ve tiyatro biçimleri ile politik tiyatro geleneğinde yeni bir yönelim yaratmıştır. Boal'in, tiyatronun politikanın aracı olmaktan çıkarak, politikanın tam da kendisi olduğunu söylediği bu yeni yönelim,¹²⁹ 1970'lerden bu yana özgürlük, adalet ve eşitlik peşindeki birçok ezilen kesimin sahiplendiği bir sanat uygulaması olmuştur. Kendisi de değişmeye ve dönüşmeye açık olan bu metot, onu uygulayanlar sayesinde dünyanın değişmesine ve dönüşmesine aracı olma çabasıdır. Çalışmanın bu bölümü metodu tanıtmaya ayrılmıştır.

a) Boal'in Hayatının İzinden Ezilenlerin Tiyatrosu

Augusto Boal, 16 Mart 1931 yılında Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinde Portekiz asıllı liberal orta sınıf bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş ve 2 Mayıs 2009 senesinde, yarattığı Ezilenlerin Tiyatrosu metodu ile dört kıta ve yüzlerce ülkede tanınmış bir tiyatro emekçisi ve dünya vatandaşı olarak, İşçi Bayramı'nın hemen ertesinde hayata gözlerini yummuştur. Çocukluğu, Brezilya'da Getulio

¹²⁷ Batı eleştirel geleneğinde tiyatro sanatının biçimsel ve politik özelliklerini, tartışmasız bir biçimde ilk olarak evrensel kabul gören Aristoteles'in *Poetika* adlı eseri belirlemiştir. Eserde, şeylerin nasıl yapılacağı ile ilgili bir disiplin ya da etkinlik olan *poiesis*, dramatik şiir sanatını formüle etmek için dar bir kapsamda incelenir. Şiirsel bir şekilde yazılan tragedyanın kaynağı ve doğası, gerçekte ilişkisi, sanatın işlevi ve amacı *Poetika*'da felsefenin konusu yapılmıştır. Tiyatro tarihine bakıldığında poetikası olan üç kuram mevcuttur. Sözü edilen Aristotelyen dramatik tiyatronun yanında 20. yüzyılın ilk yarısında teorize edilen Bertolt Brecht'in Epik Tiyatro kuramı ve yine 20. yüzyılın ikinci yarısının ürünü olan Boal'in Ezilenler Tiyatrosu kuramının poetikaları mevcuttur. Marvin Carlson, **Tiyatro Teorileri**, Çev. Eren Buğlalılar-Bariş Yıldırım, 1. Baskı, Ankara: De Ki Yayınları, 2008, s. 15-16; Ahmet Cevizci, "*Poetika ya da Şiir Sanatı Üzerine*", **Poetika**, Aristoteles, 1. Baskı, İstanbul: Say Yayınları, 2011, s.19-21; Hakan Altun, "Boal: Bir Eylemcinin Tiyatro Güncesi ve Anadolu'dan Bir Yansıma" **Sahne Tiyatro Opera ve Bale Dergisi**, Sayı 6, 2007, Ankara, s.47; Frances Helen Babbage, **a.g.e.**, s.37-38.

¹²⁸ Carmel O'Sullivan, "Searching Marksist in Boal", **Research in Drama Education: The Journal of Applied Theatre and Performance**, Cilt 6, Sayı 1, 2001, Carfax Publishing, s. 85-86; Babbage, **a.g.e.**, s.5. Oyun yazarlığında William Shakespeare ve John Gassner'in de etkisi vardır. Karabekir, **a.g.e.**, s. 5.

¹²⁹ Augusto Boal, **Legislative Theatre**, Çev. Adrian Jackson, 2. Baskı, Londra: Routledge, 2004, s. 16, 20.

Varyas'ın diktatörlüğünün yaşandığı dönemde geçen¹³⁰ Boal, yaşamı boyunca birçok otoriter yönetime ve bu yönetimlerin alaşağı edilmesine tanıklık etmiştir. Orta sınıf bir fırıncının oğlu olan Boal, yaşamını anlattığı *Hamlet and the Baker's Son (Hamlet ve Fırıncının Oğlu)* adlı eserinde, ailesinin kökeninden başlayarak kendi hayatının politik ve tiyatral bütün ayrıntılarını takipçilerine sunmuştur. Boal'in hayatının ayrıntılarını bilmek, onu bir deha olarak ulaşılmaz kılmak yerine bilgiyi insanileştirmek anlamında ve Boal'in kendi kuramında deneyimlerine özel önem atfetmesi bakımından önemlidir. Bu yüzden Boal ve Ezilenlerin Tiyatrosu'na ilgi duyan her araştırmacı, öncelikle kuramı tanıtmaya Boal'in yaşamından başlamıştır. Aynı yöntemi takip etmek kuramın özünü doğru aktarabilmek bakımından önemli görüldüğünden, bu çalışmada Ezilenlerin Tiyatrosu'nun ayrıntılarına geçmeden önce, Boal'in yaşamına gerekli görülen ayrıntılar eşliğinde yer verilecektir.

(1) *Hayallerin Peşinde*

"Yol yoktur, yolu yolculuk yaparak yolcu yaratır."
Antonio Machado¹³¹

Boal'in erken yaşlarda tiyatroya yönelen bir ilgisi olsa da, meslek olarak babasının saygın mesleklere duyduğu ilginin etkisinde kalarak babasını kırmamak için tiyatro konusunda bir eğitim almayı talep etmez.¹³² Ayrıcalıklı bir Portekiz Roma Katolik ortamında başlayan ilk eğitimine¹³³, 1948 yılında babasının onun bilim insanı olması yönündeki dileğini yerine getirmek üzere kazandığı Brezilya Üniversitesi Kimya Ulusal Okulu'nda (*National School of Chemistry, University of Brazil*) kimya mühendisliği öğrenimi ile devam eder.¹³⁴ Boal ailesinin isteklerini yerine getirirken tiyatroya olan ilgisini de üniversite çevresinde sürdürür. Yerel tiyatrolardaki oyunları takip eden, yönetmen, oyuncu ve oyun yazarları ile tanışan

¹³⁰ Babbage, **a.g.e.**, s.4.

¹³¹ "Caminante el camino no existe, el camino lo hace el caminante al caminar." Aktaran Augusto Boal, **Arzu Gökkuşluğu**, Çev. Fırat Güllü- Sinem Yılancı- Ece Aydın, 1. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2008, s.100.)

¹³² Ebru Gökdağ, **Bir Tiyatro Devrimcisi: Augusto Boal**, 1. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 20.

¹³³ Gökdağ, **a.g.e.**, s. 19.

¹³⁴ Babbage, **a.g.e.**, s.5.

Boal, ilk olarak Deneysel Siyah Tiyatrosu (*Black Experimental Theatre*) ve işçi tiyatrolarıyla çalışmaya başlar.¹³⁵

Brezilya Üniversitesi'ndeki kimya mühendisliği öğrenimini 1952 yılında tamamlayan Boal, babası tarafından New York'taki Kolombiya Üniversitesi'nde yüksek lisans yapma imkanı ile ödüllendirilir.¹³⁶ Amerika'ya yüksek öğrenimine devam etmek için giden Boal, burada kimya öğrenimi yanında tiyatroya olan büyük ilgisinden ötürü daha önce kurduğu tiyatro bağlantılarını kullanarak tiyatro dersleri de almaya başlar.¹³⁷ Antik Yunan Tiyatrosu, Shakespeare, modern drama, yönetmenlik ve dramatik yazarlık dersleri alan Boal, kendi kuramında bu derslerden çokça yararlanacaktır.¹³⁸ Kimya mühendisliği öğrenimi ise Boal için tiyatro eğitimine ulaşabilmesi için bir zemin hazırlar, aynı zamanda gördüğü tabii bilimler eğitimi kendi kuramını geliştirirken ona verimli bir bakış açısı sunar. Kuramında yer alan bazı adlandırmalara ve özellikle Yasama Tiyatrosunda kullandıklarına (*nuclei*, *metabolising cell* vb.) bakıldığında bu kendini çok açık göstermektedir.

John Gassner'den oyun yazarlığı dersleri alan Boal aynı zamanda Brooklyn'de Yazarların Grubu (*The Writers' Group*) isimli bir yazı grubuna dâhil olarak, dramatik yazarlık alanındaki ilk başarılarını kazanır.¹³⁹ John Gassner ile tanışması onu gerçeklik ve tiyatrallık arasındaki ilişkiyi kavramasında yönlendirici olurken¹⁴⁰, bunun yanında kendi tiyatral kimliğini sahiplenmesinde de bu tanışıklık ona güç verir. Gassner, son görüşmelerinde Boal'e "*Bay Boal, siz bir oyun yazarısınız!*" der.¹⁴¹ Bu cesaretlendirme Boal'in tiyatro konusunda babası ile yüzleşmesini ve onu ikna ederek desteğini almasını sağlar.¹⁴² Boal'in hayatının bundan sonrası oyun yazarı, tiyatro yönetmeni ve kuramcısı olarak ilerleyecek, bu kimliği çeşitli ödüllerle desteklenecektir.

¹³⁵ Babbage, *a.g.e.*; Gökdağ, *a.g.e.*, s. 20.

¹³⁶ Boal, *Hamlet and The Baker's Son: My Life in Theatre and Politics*, Çev: Adrian Jackson- Candida Blaker, 1. Baskı, Londra: Routledge, 2001, s. 117 ; Gökdağ, *a.g.e.*, s. 21; Babbage, *a.g.e.*, s. 5; Karabekir, *a.g.e.*, s. 3.

¹³⁷ Gökdağ, *a.g.e.* s. 21-22.

¹³⁸ Kelly Britt Howe, *Adapting Boal Legislative Theatre: Producing Democracies, Casting Citizens as Policy Experts*, Texas Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010, s. 22.

¹³⁹ Boal, *Hamlet...*, s. 122-139; Babbage, *a.g.e.*, s. 5-6; Gökdağ, *a.g.e.*, s. 24; Karabekir, *a.g.e.*, s. 3.

¹⁴⁰ Babbage, *a.g.e.* s. 8.

¹⁴¹ Boal, *Hamlet...*, s. 131.

¹⁴² Gökdağ, *a.g.e.*, s. 25.

Boal, 1953'te kimya alanındaki eğitimini tamamladığında ülkesine dönmeyerek 1955 senesine kadar tiyatro çalışmalarına devam etmek için New York'ta kalmayı sürdürür.¹⁴³ 1955 yılında Brezilya'ya dönerek Sao Paulo'daki Arena Tiyatrosu'nda çalışmaya başlar. 1971 yılında sürgüne gidene kadar Arena Tiyatrosu'nda yönetmen ve oyun yazarı olarak on beş yıl çalışır.¹⁴⁴ Bu dönem, Brezilya'da gelişen çarpık kapitalizmin etkisiyle, tiyatronun, çelişkileri kullanabilen güçlü yapından ötürü, en üretken dönemi olmuştur.¹⁴⁵

Brezilya Ulusal Gerçekçiliği üzerine çalışma yaptığı bu dönemler Arena Tiyatrosu'nda yerel kültürden beslenen oyunlar hazırlarlarken aynı zamanda dönemin dikta yönetimine karşı ajit-prop¹⁴⁶ oyunlar da hazırlamaktadırlar. Köyleri gezerek sahneledikleri politik oyunların seyircide yarattığı etkiyi gözlemleyen Boal, her seferinde seyirci ile yaşadıkları etkileşimin ağırlığı altında kalarak yaptıkları sanatı eleştirel olarak sorgular.

(2) *Kurtarıcılıktan Birlikte Özgürleşmeye*

*"Dayanışma aynı riskleri almak demektir."*¹⁴⁷
Ernesto Che Guevera

1960'ın başında Brezilya Devlet Başkanı João Goulart'ın başkanlığında ve Ulusal Öğrenci Birliği'nin desteğiyle Halkçı Kültür Hareketi (*Movimento de Cultura Popular/ Movement of Popular Culture*) başlamıştır. Taşrada sayısız Halk Kültür Evi açılmış, güçsüz ve eğitimsiz bırakılan halka anlaşılır ve eğlenceli biçimlerde bir çeşit bilinç yükseltme ile birlikte eğitim verilmeye çalışılmıştır.¹⁴⁸

¹⁴³ Gökdağ, **a.g.e.**, s.25.

¹⁴⁴ Babbage, **a.g.e.**, s. 9.

¹⁴⁵ Aktaran Buğlalılar, **a.g.e.**, s. 29.

¹⁴⁶ Ajit-Prop oyun, politik tiyatronun içinde gelişen bir türdür. Ajistasyon ve propaganda kavramlarının kısaltılmışıdır. Rusya'da 1917'de gerçekleşen Ekim Devrimi'nin öncesinde, devrim sırasında ve sonrasında proleterya içinde bütünlük yaratmayı ve proleterya'yı devrime katmayı amaçlayarak gelişir. Seyirciyi, ideolojik olarak harekete geçirmeyi ve politik eyleme yönlendirmeyi amaçlar. Sokak tiyatrosu olarak sahnelenebileceği gibi sahne oyunu da olabilir. Günümüzde hala politik eylemleri örgütlemek ve politik propagandayı desteklemek amacıyla kullanılan bir yöntemdir. Kimi zaman didaktik özellikler taşıyabileceği gibi kimi zamanda eleştirel bir gerçekçilikle konuları ele alır. Aysin Candan, **Öncü Tiyatro ve Dijital Çağda Gösterim**, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2013, s. 82-83.

¹⁴⁷ Aktaran Boal, **Arzu Gökkuşuğu**, s. 4.

¹⁴⁸ Babbage, **a.g.e.**, s. 16-17.

Halkçı Kültür Hareketi'nin etkisiyle bu yıllarda San Paulo'nun yoksul köylerini gezerek Boal'in kendi deyimiyle “adaletsizliğe karşı saldırgan bir öfke taşıyan, şiddetli ve heyecanlı oyunlar”¹⁴⁹ sahneleyen Arena Tiyatrosu ekibi yine bir oyunlarının sonunda Virilio adında bir seyircinin verdiği tepki ile baskı, sömürü ve zulümden kurtulma reçetesi dağıtmanın, bunlara karşı savaşmak ile aynı şey olmadığını fark eder.

Seyrettiği oyundan etkilenerek oyuncular, köylerindeki toprak ağasına karşı silahlarıyla ayaklanmaya davet eden Virilio'ya, Boal ve ekibinin kendilerinin yalnızca oyuncu olduğunu ve silah kullanmayı bilmedikleri ve ellerindeki silahın da sadece aksesuar olduğunu anlatmak, Boal için sanatını yapış biçiminden utandığı an olmuştur.¹⁵⁰ Boal bu durumu şu sözleri ile açıklar;

*“Ajit-prop iyi idi; iyi olmayan bizim kendi önerilerimizi uygulamaktan aciz olmamızdı. Büyük şehirli beyaz erkekler olarak bizlerin, taşralı Siyah kadınlara öğretecek çok az şeyi vardı... Bu ilk karşılaşma –soyut bir ‘köylülük’ tense kanlı canlı bir köylü ile karşılaşma- sarsıcı ama aydınlatıcı olduğundan, ne bir daha öğüt veren oyunlar yazdım ne de ‘mesaj’ gönderdim. Diğer herkesle aynı riskleri aldığım zamanlar dışında.”*¹⁵¹

Bu karşılaşmadan sonra, onu en çok etkileyen ikinci olay, 1962 senesinde Metal İşçileri Sendikası tarafından davet edildiği Santo André'de, işçilerle birlikte hazırladıkları *Grev* adlı oyun esnasında olmuştur. Seyircilerden birinin, oyunda kendisinin, hem de onurunu lekeleyecek biçimde, canlandırıldığını düşünerek sahneye müdahale etmesiyle yaşananlar, sonrasında Forum Tiyatrosu'na ilham kaynağı olacaktır. Sahnede çıkan tartışmada seyirciler oyunculara, oyuncular da seyircilere dönük suçlamalarda bulunur. Bu suçlamalar ve çıkan tartışma, geçmişte

¹⁴⁹ Boal, **a.g.e.**, s. 1.

¹⁵⁰ Boal, **Arzu Gökkuşluğu**, s. 2-4; Gökdağ, **Köylü Tiyatrosu...**, s. 28. Latin Amerika kıtasında, sosyalist devrim ve silahlı gerilla mücadelesi fikri henüz oluşmamışken dahi, 19. yy'ın ilk yarısında yaşanan Bağımsızlık Savaşları sürecine uzanan ve sömürgeci bağımsızlaşma, özgürlüğe kavuşma fikri için dikkat çekici bir silahlı ayaklanma geleneği mevcuttur. Raby bu durumun siyasi kültürde merkezi bir önem taşıdığını ancak diğer katılım ve mücadele biçimlerini de dışlamadığını belirtir. Latin Amerika'da birinin kendisini devrimci olarak tanımlaması, ahlaki olarak kendini daha iyi bir dünyaya adanmış kişi olduğu anlamına gelir, silah kullanmaya yeminli olduğu anlamına gelmez. D.L. Raby, **Demokrasi ve Devrim: Günümüzde Latin Amerika ve Sosyalizm**, Çev. Ertan Günçiner, 1. Baskı, İstanbul: Yordam Yayınları, 2007, s. 24, 31.

¹⁵¹ Boal, **a.g.e.**, s. 4.

yaşanan ve sendikanın katıldığı bir grevle ilgilidir. Boal, bu kargaşa ortamını bir öneri ile sakinleştirmeye karar verir. Kendisine, onurunu lekeleyen suçlamalar yöneltildiğini düşünen seyirciye, oyuncunun kendi metnini oynamasına izin vermesini, ancak onun da metinde beğenmediği yerleri kendine göre sahnede düzeltmesini önerir.¹⁵² Böylece oyun bir bakıma sahnede tekrar yazılır. Bu olayda Boal'i özellikle, sahnede kendini temsil ettiğini düşündüğü oyuncuya karşı çıkararak bu durumu değiştirmeye çalışan seyircinin çabası etkiler.¹⁵³ Seyirci ve oyuncunun aynı anda sahnede olarak, kendiliğinden ve doğaçlama bir şekilde yarattığı bu deneysel an, Boal'in tiyatrodaki arayışlarına yeni düşünceler ekleyecektir.¹⁵⁴ Çok zaman sonra Forum Tiyatrosu olarak karşımıza çıkacak bu oyun biçimini, Boal'in o gün şunları düşünmesi ilk kez filizlenmiştir denebilir: "Kurgu kimdi, gerçek kim? Gerçeğin içine işleyen kurgu. Santo André'de bu alanı araştırmayı düşünmeye başladım: kurgunun gerçekliği ve geçekliğin kurgusu."¹⁵⁵ Bu deneyim, Boal'e bir sorun vermiştir. Çözümü ise bulması on yıl alacaktır.

Brezilya Devlet Başkanı João Goulart 1964 yılında askeri bir darbe ile devrilir ve Cunta yönetime el koyar. İlk iş olarak Halk Kültür Evlerini kapayan Cunta, Halkçı Kültür hareketinin kısa süreli bir deneyim olmasına neden olur.¹⁵⁶ Darbe ile birlikte Brezilya'daki politik süreç sertleşmeye başlar ve gündelik yaşamın her alanı baskı altına alınır. İkinci bir darbe 1968 yılında gerçekleşecektir. Darbe karşıtı protestoları yürütmek 1967 ve devamında zorlaştırıldığı gibi Arena Tiyatrosu'nun faaliyetleri de sansür yoluyla ya da militer ve/veya paramiliter güçler tarafından şiddetle engellenmeye çalışılır.¹⁵⁷

¹⁵² Boal'in bu yaklaşımına "düzenli düzensizlik" denilmektedir. Gökdağ bu kavramı, *Grev* oyununa da atıfta bulunarak şöyle açıklar: "*Bu, Boal'in seyircilerden gelen isteğe gerçekten kulak verip, o seyircileri kendilerini aklamak için sahneye davet ederek ya da sahnedeki oyuna müdahale etmelerine engel olmayarak gerçekleşir.*" Gökdağ, **a.g.e.**, s. 33.

¹⁵³ Gökdağ, **a.g.e.**, s. 30-33.

¹⁵⁴ Gökdağ, **a.g.e.**, s. 33.

¹⁵⁵ Boal, **Hamlet and The Baker's Son**, s. 205; Gökdağ, **a.g.e.**, s. 34.

¹⁵⁶ Babbage, **a.g.e.**, s. 17.

¹⁵⁷ Babbage, **a.g.e.**, s. 14-15; Howe, **a.g.e.**, s. 23. Böyle bir uygulama Türkiye'de politik tiyatro faaliyeti sürdüren grupların başına gelenleri hatırlatır. Özellikle 1960-1972 yılları arasında Türkiye'de politik tiyatro yapan Halk Oyuncuları, Ankara Sanat Tiyatrosu, Devrim İçin Hareket Tiyatrosu, Devrimci Öğretmenler Sendikası Tiyatrosu gibi topluluklar benzer uygulamalara maruz kalmışlardır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Buğlalılar, **a.g.e.**, s. 133-188.

Tutuklama ve işkencelerin, faili meçhul cinayet ve kaybettirme yöntemlerinin sayısız insana uygulanarak devlet şiddetinin doruğa ulaştığı 1971 yılında, Boal de çalışmalarıyla Brezilya Devleti'ne karşı suç işlediği iddiası ile tutuklanarak üç ay boyunca işkence ve kötü muameleye maruz kalır.¹⁵⁸ Ulusal ve uluslararası boyutta tepki ile karşılanan bu olay Amerikalı ünlü oyun yazarı Arthur Miller'ın da içinde bulunduğu dünyanın dört bir yanından yüzlerce sanatçının imza kampanyasıyla protesto edilerek, Boal'in serbest kalması ve hakkındaki asılsız suçlamaların düşmesi sağlanır.¹⁵⁹ Ancak bu olayın sonunda Boal ailesi ile birlikte Arjantin'e sürgüne gitmek zorunda kalır.¹⁶⁰ Boal, yaşamının ilerleyen döneminde yaşadığı hapisane deneyimini şu sözlerle aktarır: "Bedenim hapsedilmişti ama hayal gücüm değil."¹⁶¹ İçinde bulunduğu kapatılmışlık deneyimini zaman ve mekan algısını kendine dönük yaratıcı bir enerjiye dönüştürerek aştığını ifade eder.

(3) Sürgün Yılları

*"Gidilecek belirli bir yer olmadığında bile,
bir terk etme vakti vardır."
Lord Byron¹⁶²*

1971 yılından 1986 yılına kadar sürecektir olan Boal'in sürgün yılları onun temel yapıtlarını verdiği dönem olacaktır. Arjantin ve Peru'da geçirdiği yıllarda Paulo Freire'nin pedagoji kuramı ile tanışacak olan Boal, bu bilgiyi kendi tiyatro anlayışı içinde eritecek ve sürgün yıllarının Avrupa'da devam eden yıllarında kuramına yeni alt türler ekleyecektir.

Boal, Arjantin'e sürgün edilişinden iki yıl sonra, Peru'da devrimci Velasco Alvarado hükümetinin yürüttüğü dört yıl sürmesi planlanan okuryazarlık seferberliğine katılmak için Peru'ya gider. ALFIN Projesi olarak bilinen "Çok Amaçlı Okuryazarlık Kursu Hareketi" (*Operación Alfabetización Integral*/

¹⁵⁸ Boal, **Hamlet and The Baker's Son**, s. 284-298; Babbage, **a.g.e.**, s. 15; Boal, **The Aesthetics of the Oppressed**, s. 108-109; Howe, **a.g.e.**, s. 23.

¹⁵⁹ Boal, **Hamlet and The Baker's Son**, s. 292; Robert Anderson- Arthur Miller- Joseph Papp- Harold Prince ve Richard Sechecher, "Repression in Brazil", **New York Times**, 24 Nisan 1971, <http://query.nytimes.com/gst/abstract.html?res=9A01E2DB1639E43BBC4C51DFB266838A669EDE> (en son erişim tarihi: 13.10.2014)

¹⁶⁰ Babbage, **a.g.e.**, s. 16.

¹⁶¹ Boal, **The Aesthetics of the Oppressed**, s. 109.

¹⁶² "There is a time for leaving, even when there is no certain place to go..." Boal, **Legislative Theatre**, s. 36; Çeviren ve Aktaran: Hakan Altun, **a.g.m.**, 47.

Comprehensive Literacy Class Operation) nüfusunun dörtte birinden fazlası İspanyolca ya da kendi anadilinde okuma yazma bilmeyen ya da yarı okur yazar Peru halkının hem resmi dil olan İspanyolca'da hem de kendi anadillerinde, kendi anadilini terk etmeye zorlanmadan okuma yazma öğrenmelerini amaçlamıştır. Bunun yanında tiyatro, fotoğraf, sinema vb. gibi sanatsal dilleri de eğitim seferberliğinin içine katarak halka mümkün olan bütün dilleri kazandırmayı hedeflemiştir.¹⁶³

Boal, 1960 yılında Freire'nin büyüdüğü bölgede Arena Tiyatrosu ile yaptığı turnelerden birinde Freire ile karşılaşmış ve çok etkilenmiş olsa da, ALFIN projesi içerisindeyken kullanılan Freire yöntemleri asıl bu yöntemi öğrenip, benimsemesini sağlamıştır.¹⁶⁴ Boal, Arena Tiyatrosu'nda ezilenler için ve onlar hakkında tiyatro yaparken, ALFIN Projesi içinde Eşzamanlı Dramaturji, İmge Tiyatrosu, Forum Tiyatrosu, Görünmez Tiyatro gibi teknikler yaratarak kendi özgün kuramını inşa etmiştir.¹⁶⁵

Yine ALFIN Projesi içerisindeyken yaşadığı bir olay tekniklerini geliştirmede Boal üzerinde yoğun etki bırakmıştır. "Eşzamanlı dramaturji"¹⁶⁶ yöntemiyle katılımcı kadınlardan birinin başından geçen bir olay üzerinde çalışma yaparken, başka bir seyirci kadının sahneye çıkıp kendi fikrini oynama cesareti "seyirci-oyuncu" (*spectator*)¹⁶⁷ yönteminin temelini atmıştır. Aile içi bir krizin canlandırıldığı bu olayda, oyuncuların yeterince etkili şekilde kendi sunduğu fikri canlandıramadığını

¹⁶³ Boal, **Ezilenlerin Tiyatrosu**, Çev. Necdet Hasgöl, 2. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 108-110.

¹⁶⁴ Babbage, **a.g.e.**, s. 19.

¹⁶⁵ Babbage, **a.g.e.**, s. 21.

¹⁶⁶ Eşzamanlı Dramaturji yöntemi Ezilenlerin Tiyatrosu metodunun erken dönemlerinde geliştirilmiş bir oyun tekniğidir. Belirlenen bir sorun, oyunlaştırılarak sahne üzerinde bir kriz anına doğru sahnelenir. Çatışmanın en yüksek olduğu bu kriz anında ise oyun durur ve seyirciye oyunun devamında başkahramanın (*protagonist*) ne yapabileceği sorulur. Alınan önerilere göre de sahne oyuncular tarafından doğaçlanır. Boal, **Arzu Gökkuşluğu**, s. 4; Ed. Mady Schutzman- Jan Cohen-Cruz, **Playing Boal**, 1. Baskı, Londra: Routledge, 1994, s. 238..

¹⁶⁷ Seyirci-oyuncu kavramı, Ezilenlerin Tiyatrosu metodunu diğer bütün tiyatro kuramlarından ayıran temel kavramdır. Sahnede gerçekleşen aksiyona seyircinin herhangi bir şekilde dahil olmasına Boal, seyirci-oyuncu yakıştırması yapar. İngilizce'deki "*spectator*" kelimesi ile "*actor*" kelimesi bir araya getirilerek oluşturulan "*spectator*" kelimesi Türkçe'ye seyirci-oyuncu olarak geçirilmiş ve bu şekilde yerleşmiştir. Klasik anlamda tiyatrodaki seyirci, sahnede olup biteni seyreden ve edilgen bir konumdayken, Ezilenlerin Tiyatrosu'nda sahnedeki öykünün ezilen kahramanının yerine geçerek olayı çözümler, değiştirir, özgürleşmeyi sağlayabilecek yeni alternatif sonları tartışır. Bunun anlamı seyircinin sahnede icra ederek kendini gerçek hayat için eğitmesidir. Boal, **Ezilenlerin Tiyatrosu**, s. 111.

düşünen seyirci kadın, Boal'in daveti üzerine sahneye çıkar. Burada yaşanan diyalog, Boal'in aktarımıyla aynen şöyledir;

“BOAL: Hanımefendi, önerinizi denemek için elimizden geleni yapıyoruz ama hiç memnun olmuyorsunuz...”

KATILIMCI KADIN: Hayır, yapmıyorsunuz çünkü siz bir erkeksiniz ve bir kadının sizden yapmanızı istediği şeyi denemek istemiyorsunuz!

BOAL: Hanımefendi, istediğinizi anlamak için elimizden gelenin en iyisini yapıyoruz, açıklamaları olabildiğince açık açık bir şekilde yapıyoruz. Hala memnun olmuyorsanız, neden siz sahneye gelmiyor ve ‘çok açık bir konuşmayla’ neyi kastettiğinizi bize göstermiyorsunuz?

KATILIMCI KADIN: Yapabilir miyim?

BOAL: Yapabilirsiniz!”¹⁶⁸

Eşini ev yaptıracak vaadi ile kandıran ve kadının tüm parasını alan, ancak aldığı paraları sevgilisi ile tüketen bir adamın hikayesinin anlatıldığı bu yaşanmış olayda katılımcı kadın hikayenin sonunu değiştirmek için sahneye çıktığında olaydaki adamı evire çevire döver!¹⁶⁹ İş bittiğinde de şöyle der;

“Şimdi bu çok açık ve çok samimi konuşmayı yaptığımıza göre, sen mutfaka gidip benim akşam yemeğimi getirebilirsin; çünkü tüm bu olanlardan sonra çok yoruldum.”¹⁷⁰

Patriyarkanın kadına yüklediği ezilen aidiyetinden beklenmeyecek bir çözüm bulan bu katılımcı kadının canlandırdığı karşı şiddet, Boal'in birçok farklı deneyimine eklenerek, “kolektif öğrenme anlamında pedagojik bir tiyatro”¹⁷¹ modeline ilham kaynağı olur. Boal'in Grev oyunu esnasında işçilerle yaşadığı deneyimde ilk kez aklını kurcalamaya başlayan gerçek ve kurgu arasındaki gerilim,

¹⁶⁸ Diyalogdaki sözlerin daha net anlaşılabilmesi için yapılan adlandırma ve düzenleme metne sadık kalarak bana aittir. Boal, **Arzu Gökkuşaklı**, s. 7-8.

¹⁶⁹ Boal, **a.g.e.**, s. 5,7.

¹⁷⁰ Yazarın italikle düzenlediği yerler altı çizilerek tarafımdan yeniden düzenlenmiştir.

¹⁷¹ Boal, **a.g.e.**, s. 9.

bu kadının oyuna sunduğu doğrudan müdahale ile artık Boal için bir çözüm kazanmıştır.¹⁷² Böylece Forum Tiyatrosu doğar.¹⁷³

Öncesinde, yalnızca oturdukları yerden oyuna müdahale eden seyirciler, bu deneyimin "seyirci-oyuncu" kavramını yaratması ile artık oyuna bedenleri, sözleri ve duyguları ile de katılabilir hale gelmiştir. Bu yenilik, Ezilenlerin Tiyatrosu'nu diğer tüm tiyatro biçimlerinden ayıracaktır.

(4) Avrupa'ya Göç: Kafadaki Polis

*"En büyük düşmanım kendi içimdeki,
varlığımın özünde taşıdığım"
Sá de Miranda¹⁷⁴*

Boal, ALFIN projesinin ardından tekrar Arjantin'e döner. Ancak 1970lerde Latin Amerika'nın geneline yayılan sağ hareketlerin askeri cunta rejimleri ile yükselişi onu Arjantin'de de takip eder. Arjantin'de Juan Peron'un ölümünden sonra gerginleşen ortamdan kendisini ve ailesini korumak için 1976'da Portekiz'e geçer. Portekiz'de Latin Amerika'da yükselen sağ hareketin aksine askeri rejim yerini sol bir hükümete bırakmıştır ve o yıl cunta rejiminin ardından ilk serbest seçimler yapılır.¹⁷⁵

Boal, Portekiz'de *A Barraca (The Hut/Klube)* adlı bir tiyatro grubunda sanat yönetmenliğine başlar ve Lizbon Ulusal Konservatuar'ında eğitmen olur. Bu dönemde çeşitli Avrupa ülkelerinde de atölyelere davet edilir. Portekiz Hükümeti'nin söz verdiği desteği sağlayamamasından ötürü ise 1978 yılında Paris'ten gelen bir daveti kabul ederek Fransa'ya yerleşir.¹⁷⁶

Boal, Paris'e yerleşmesinin ardından CÉDITADE (*Centre d'Etude et Diffusion des Techniques Actives d'Expression*) adlı bir kurumda Ezilenlerin Tiyatrosu teknikleri üzerine çalışmalar yapmaya başlar. 1981 yılından itibaren Ezilenlerin

¹⁷² Boal, *Hamlet and The Baker's Son*, s. 207.

¹⁷³ Boal, *a.g.e.*, s. 206; Boal, *Arzu Gökkuşığı*, s. 9; Gökdağ, *a.g.e.*, s. 42.

¹⁷⁴ "My biggest enemy is the one inside me, the one I carry the core of my being." (Aktaran: Ebru Gökdağ, *Theatre Of Oppressed and Its Application in Turkey*, Nebraska Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2002, s.116.)

¹⁷⁵ Babbage, *a.g.e.*, s. 22.

¹⁷⁶ Babbage, *a.g.e.*, s.22.

Tiyatrosu festivalleri düzenlenir ve dünya çapında bir dayanışma ağı kurulur.¹⁷⁷ Aynı zamanda Boal'in eserlerinin Fransızca, İngilizce ve İtalyancaya da çevrilmesi onun çalışmalarını uluslararası alanda tartışmaya açar.¹⁷⁸

Boal, üçüncü dünya ülkelerinde yaşamış, cunta rejimlerinin baskısı altında doğrudan yoksulluk, ezilme ve şiddetle karşı karşıya gelmiş biri olarak Avrupa'ya geldiğinde şaşkınlığa kapılır. Orta sınıfların devletin baskı aygıtları ile doğrudan karşılaşmadan, devletle barışık ve refah düzeyi yüksek bir şekilde sürdürdükleri yaşam; o güne kadar baskı ve ezilmenin kaynağını sistemli ve kimi zaman çıplak devlet şiddeti şeklinde deneyimleyen Boal için, "Polisler nerede?" sorusu temel bir sorunsal olarak karşısına çıkarır.¹⁷⁹ Özellikle Paris'te yaşadığı dönemde bu konu ile ilgilenir. Bu dönem dünya çapında, neo-liberalizmin yükseldiği ve bununla birlikte muhafazakarların seçimler yoluyla yönetime geldiği 1980'lerdir. Sözde özgürlükçü olan Batı toplumda yükselen bu muhafazakar anlayış karşısında rahatsızlığa kapılan Boal, içinde bulunduğu durum karşısında orta sınıfın Ezilenler Tiyatrosu sistemi içindeki rolünü analiz etmeye girişir.¹⁸⁰ Paris'te yoksul, ırk ayrımcılığı karşıtı, demokratik eğitim yanlısı ve sıradan insanlarla çalışarak gözlemler yapan Boal, bunun sonucunda içselleştirilmiş bir ezilme pratiği ile karşılaşır.¹⁸¹ Gökdağ, Boal'in analizini şöyle özetler;

*"Her ne kadar baskılar içselleştirilmiş olsa da, baskının kaynağı bireyin dışındadır. Bu noktada, bu yeni baskılar üzerine çalışabilmesi için, çalışma ve yöntem tarzını psikoloji ve psikoterapiye doğru yöneltir... Bu çabaları sonunda sorunların kaynağının orta sınıfın 'kafaları'nın içinde yattığını fark edince **Le Flic dans la Tête** (Kafanın İçindeki Polis) adını verdiği bir stüdyo kurar. Sonuçta, doğruluk ve toplumsal düzen takıntısının geleneksel orta sınıf üzerinde bir tür baskı oluşturduğuna ulaşır. Her köşede bir polise gereksinimleri yoktur; çünkü onlar polisi zihinsel süreçlerinde taşımaktadırlar. Nereye giderse gitsinler zihinlerinde yerleşmiş ahlaki, siyasi ve toplumsal*

¹⁷⁷ Babbage, **a.g.e.**, s. 23.

¹⁷⁸ Gökdağ, **Bir Tiyatro Devrimcisi: Augusto Boal**, s. 92.

¹⁷⁹ Gökdağ, **a.g.e.**, s. 95.

¹⁸⁰ Gökdağ, **a.g.e.**, s. 94.

¹⁸¹ Michael Taussing- Richard Schechner, "Boal in Brazil, France and The USA: An Interview with Boal", Ed. Mady Schutzman- Jan Cohen-Cruz, **Playing Boal**, 1. Baskı, Londra: Routledge, 1994, s. 26.

polis güçlerini de yanlarında taşırlar... Burada orta sınıf, artık baskı yapan değil, baskıya maruz kalandır."¹⁸²

"Kafadaki Polis" yöntemi, Boal'in kuramında özne-toplum ilişkisini tamamlayan son halka olur. Psikanalist olan eşi Cecilia Thumim Boal'in katkısı ile¹⁸³ çalışmalarına yeni bir boyut ve derinlik kazandıran Boal, ezilenleri etkileyen psikolojik faktörleri de böylece Ezilenler Tiyatrosu'nun çalışma alanına katar. Rrken dönemlerinde sosyo-politik ve pedagojik bir işleve sahip olan Ezilenlerin Tiyatrosu, bu yöntemin de gelişmesiyle tedavi edici bir özellik de kazanır.¹⁸⁴ Bu sayede artık Ezilenlerin Tiyatrosu, çok farklı kültürlere, sınıfsal yapılara ve sosyal gruplara uygulanabilir bir yöntem halini alır.

(5) *Eve Dönüş ve Çoğalma*

*"Bütün olmak parça olmaktır,
Gerçek yolculuk geri dönüştür."
Ursula Le Guin, Mülksüzler*

Brezilya, 1985 yılında askeri rejimi tasfiye eder ve demokratik rejime tekrar döner. Boal, birçok politikacı ve sanatçının daveti üzerine 1986 yılında ülkesine dönerek sürgün yıllarında derinleştirip genişlettiği Ezilenlerin Tiyatrosu uygulamalarına burada devam eder.

İlk yıl Rio de Janeiro valisi Darcy Ribeiro'nun CIEPs adı ile anılan Bütünleştirilmiş Halk Eğitimi Merkezleri (*Centros Integrados de Educação Pública/ Integrated Centres for Public Education*) programında tiyatro eğitimcisi olarak çalışmaya başlayan Boal, 1989 yılında Rio-Ezilenlerin Tiyatrosu Merkezi'ni Paris-Ezilenlerin Tiyatrosu Merkezi ile işbirliğini sürdürerek açar.¹⁸⁵ Merkez her ne kadar çok başarılı çalışmalar yapıyor olsa da ekonomik sıkıntılar ve değişen politik koşullar nedeniyle 1992'de kapanır ancak bu Ezilenlerin Tiyatrosu metodunun gelişimi için bir dönüm noktası olur. Ezilenlerin Tiyatrosu Merkezi'nin bağımsız bir örgüt olduğunu kabul eden Lula (*Luis Inacio da Silva*) başkanlığındaki Brezilya İşçi Partisi

¹⁸² Paragrafin düzenlemesi bana aittir. Gökdağ, **a.g.e.**, s. 96-97.

¹⁸³ Gökdağ, **a.g.e.**, s. 96.

¹⁸⁴ Boal, **Arzu Gökkuşluğu**, s. 15.

¹⁸⁵ Gökdağ, **a.g.e.**, s. 100-101.

(*Partido dos Trabalhadores*), 1992 seçim kampanyalarını merkezle birlikte yürütülür.¹⁸⁶ Tam da bu süreç Yasama Tiyatrosu'na giden yolu açar.

İlerki bölümlerde ayrıntıları ile ele alınacak Boal'ın Yasama Tiyatrosu deneyimi 1992-1996 yılları arasında Rio de Janeiro'nun şehir meclisi üyesi olduğu süre içerisinde yaşanacaktır. Görevi bittikten sonra Yasa Koyucusuz Yasama Tiyatrosu adı altında dünyanın çeşitli yerlerinde Yasama Tiyatrosu'nu tanıtır ve sembolik oturumlar düzenler.

Boal, yaşamı boyunca geliştirdiği Ezilenlerin Tiyatrosu metodu ile birçok kişinin hayatını değiştirmiştir. Bunun en güzel ve bilinen örneği bugün yaklaşık 40.000 aktif katılımcısı bulunan ve her geçen gün sayısı artan Hindistan'daki *Jana Sanskriti* Topluluğu'dur.¹⁸⁷ Forum Tiyatrosu Hareketi olarak da bilinen bu topluluk¹⁸⁸, seyirci oyuncu kavramını, Boal'den bir adım daha ileri giderek seyirci-eylemci (*spect-activist*) kavramına dönüştürmüştür.¹⁸⁹ Boal, methotlarının insanlar için olduğunu, insanların methotlar için olmadığını düşündüğünden¹⁹⁰, yöntemin bu yönde gelişimini sevinçle karşılamıştır. Jana Sanskriti'nin her iki senede bir düzenlediği Muktaadhara Uluslararası Forum Tiyatrosu Festivali'ne 2006 senesinde ilk defa katılan Boal, festivalde 12.000 kişinin önünde yaptığı konuşmasında "Ezilenlerin Tiyatrosu'nun beklemek yerine, geçmişi incelemek ve geleceği inşa etmek için kullanılabilecek yararlı bir araç" olduğunu keşfeden bu hareketin coşkusunu paylaşır.¹⁹¹ Boal bu konuşmasını şöyle sürdürür;

"Bu toplantıya katılmam için ısrar eden Julian'a teşekkür ederim. Haftalar önce bana yazdı ve dedi ki 'Baba, yüreğini hazırla!'. Evet, şu an kuşkusuz

¹⁸⁶ Boal, **Legislative Theatre**, s.12.

¹⁸⁷ Jana Sanskriti hakkında daha fazla bilgi alabilmek için lütfen bkz. Sanjoy Ganguly, **Jana Sanskriti: Forum Theatre and Democracy in India**, 1. Baskı, Londra: Routledge, 2010; Sanjoy Ganguly, **Scripting Power: Jana Sanskriti On and Off Stage**, 2. Baskı, Kalküta: Camp Yayınları, 2012; Sanjoy Ganguly, **Where We Stand: Five Plays From The Repertoire of Jana Sanskriti**, 1. Baskı, Kalküta: Camp Yayınları, 2009; Ebru Gökdağ, **Köylü Tiyatrosu Geleneği ve Forum Tiyatro: Bir Model Olarak Jana Sanskriti**, 1. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık, 2015; Jale Karabekir, **a.g.e.**, 1. Baskı, İstanbul: Agora Yayınları, 2015, ss. 51-62.

¹⁸⁸ Gökdağ, **a.g.e.**, s. 133.

¹⁸⁹ Karabekir, **a.g.e.**, s. 60; Sanjoy Ganguly ile Jana Sanskriti Ezilenlerin Tiyatrosu Topluluğu'nun Hindistan'ın Kalküta şehrindeki merkezinde 20.08.2014'te gerçekleştirilen ses kaydı henüz çözümlenmemiş kişisel görüşme.

¹⁹⁰ Ganguly, **a.g.e.**, s. 89.

¹⁹¹ Gökdağ, **a.g.e.**, s. 134-135.

*kalbim çok güçlü çarpıyor fakat yine de gördüğüm bu manzaraya hazır: neler yaptığının ve yapıyor olduğunun bilincinde ve ne yapmak istediğini bilen, bu çapta bir insan kitlesine"*¹⁹²

Augusto Boal, 2008 senesinde Nobel Barış Ödülüne aday gösterilir.¹⁹³ Bir sonraki yıl ise 27 Mart 2009 Dünya Tiyatro Günü'nde uluslararası bildiriye kaleme alan kişi olur. Bu bildiride bütün dünyaya şu sözlerle seslenir;

*"Etrafımıza baktığımızda tüm toplumların, etnik grupların, sınıfların ve kastların içinde ezen ve ezilenleri görürüz, adaletsiz ve merhametsiz bir dünya görürüz. Başka bir dünya yaratmak zorundayız çünkü bunun mümkün olduğunu biliyoruz."*¹⁹⁴

Boal, 2 Mayıs 2009'da, bir önceki gün Rio de Janeiro'da katıldığı İşçi Bayramı'nın ardından yaşamını yitirir.¹⁹⁵ Boal, yaşamının tümünü adalet, eşitlik, barış ve özgürlük için mücadeleye adamıştır. Kendinden sonraya bıraktığı düşünce mirası da, bu yönde çoğaltılmayı beklemektedir. Boal'ın yaşam öyküsü ile tanışmak, Ezilenlerin Tiyatrosunun temel dinamiklerinin nasıl oluştuğunu öğrenebilmenin yanında, onun ezilenlerin mücadelesini kolektif bir mücadele olarak gördüğünü anlamak bakımından da önemlidir. Boal, liberal orta sınıf bir ailenin çok yetenekli ve iyi eğitilmiş bir çocuğu olarak değil, ezilenlerin özgürleşmesi yönünde verdiği politik mücadele ve kimi zaman siyasal kimi zaman sanatsal anlamda kurduğu örgütlü ve dayanışmacı ilişkilerle Ezilenlerin Tiyatrosu'nu oluşturmuştur. Boal'ın yaşamına yakından bakıldığında, Ezilenlerin Tiyatrosu'nun, egemenlerin "bütün ideolojik ve fiziksel saldırılarına karşı, halkın ve onun örgütlenmelerinin kolektif emeğine yaslanan"¹⁹⁶ Boal tarafından, köylüler, kadınlar, işçiler, Siyahlar ve ezilen bütün

¹⁹² Gökdağ, a.g.e., s. 135.

¹⁹³ Jale Karabekir, "Geleceğin Provasını Yapmak: Boal ve Ezilenlerin Tiyatrosu", **Mesele Dergisi**, Sayı 30, 2009, s. 56.

¹⁹⁴ Metnin orijinali için bkz. Boal, "World Theatre Day 2009 Messeage", **International Theatre Institute Resmi Web Sitesi**, http://www.world-theatre-day.org/en/picts/WTB_Boal_2009.pdf (en son erişim tarihi: 31.08.2015). Söz konusu alıntı şu kaynaktan alınmıştır: Boal, 2009 "Dünya Tiyatrolar Günü Bildirisi", **Açık Radyo**, http://acikradyo.com.tr/default.aspx?_mv=a&aid=29728 (en son erişim tarihi: 31.08.2015)

¹⁹⁵ Karabekir, a.g.e., s. 21.

¹⁹⁶ Buğlalılar, a.g.e., s. 30.

kesimlerin katkısıyla, hep beraber oluşturulmuş bir ürün olduğu görülecektir. Boal'in hayatını anlatmanın asıl önemli nedeni de budur.

b) Ezilenlerin Tiyatrosu'nun Etkilendiği Kaynaklar

Boal'in eserlerini İngilizceye çeviren ve yakın çalışma arkadaşı olan Adrian Jackson, her ne kadar Ezilenlerin Tiyatrosu'nu, Brecht'ye ya da Marksist literatür içerisinde değerlendirmenin kuramın ruhunu sınırlayacağından uygun olmadığını ileri sürse de¹⁹⁷, Carmel O'Sullivan'a göre katılımcıları ve destekçileri gözünde Boal'in kuramı ve tekniği Brecht ve Marx ile ilişkilendirilir.¹⁹⁸ Paulo Freire'nin *Ezilenlerin Pedagojisi* eserinden kendi kuramında oldukça faydalanan Boal, aynı zamanda Rus oyun yönetmeni Constans Stanislavski'den de etkilenmiştir.¹⁹⁹

Freire'nin pedagoji alanında yarattığı özgürleştirici eğitim sistemini tiyatroya ve dolaylı olarak politikaya uygulamak ister Boal. "Özgürleşmek için eyleme geçme" düşüncesini başka bir deyişle Freire'nin eleştirel bilinçlilik anlamında da kullanılabilecek *conscientização* terimini tiyatroda tespit ettiği çelişkiler üzerinden yorumlar.²⁰⁰

Freire kendi kuramında iki şeyi hedefler: ezme durumlarını ezilenin tespit etmesi ve tespit edilen durumun ezilenin dünyasında yarattığı etkileri yeni bir ezme-ezilme durumu yaratmadan değiştirilmesi.²⁰¹ Freire'nin ezme-ezilme durumu için tanımı şöyledir:

"'A'nın nesnel olarak 'B'yi sömürdüğü veya sorumlu bir kişi olarak özgüvenini pekiştirmesini engellediği herhangi bir durum, bir baskı durumudur. Böylesi bir durum, sahte yüce gönüllülükle şirinleştirilmiş olsa

¹⁹⁷ Adrian Jackson, "İngilizceye Çevirenin Önsözü", **Oyuncular ve Oyuncu Olmayanlar için Oyunlar**, Çev. Berk Ataman- Özgürol Öztürk- Kerem Rızvanoğlu, 3. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, s. 6.

¹⁹⁸ Carmel O'Sullivan, **a.g.m.**, s. 86.

¹⁹⁹ Babbage, **a.g.e.**, s. 6.

²⁰⁰ Jale Karabekir, " Ezilenlerin Tiyatrosu, Feminizm ve Direniş Pratikleri Üzerine", **Üç Ekoloji**, Güz, Sayı 4, 2005, s. 153; Hakan Altun, "Boal: Bir Eylemin Tiyatro Güncesi ve Anadolu'dan Bir Yansıma" **Sahne Tiyatro Opera ve Bale Dergisi**, Sayı 6, 2007, Ankara, s. 47.

²⁰¹ Kerem Karaboğa, "Yaşamdan Oyuna Oyundan Yaşama Ezilenlerin Pedagojisi ve Tiyatrosu", **İstanbul Üniversitesi Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölüm Dergisi**, Sayı 2, 2003, s. 24.

bile, kendiliğinden şiddet yaratır; çünkü insanın daha yetkin olma yönündeki ontolojik ve tarihsel yetisini engeller... Bir baskı ilişkisinin kurulmasıyla şiddet zaten başlamıştır... Öncesinde boyun eğmişliklerine temel oluşturacak bir şiddet durumu olmamış olsaydı, ezilenler de olmazdı.”²⁰²

Freire'ye göre iki tür eğitim modeli vardır: Bankacı Eğitim Modeli ve Problem Tanımlayıcı Eğitim Modeli. Bunlardan ilki öğretmenin bilgilerini öğrencilere yığma bir şekilde aktardığı ve ezme-ezilme ilişkisinin²⁰³ içselleştirildiği modeldir. Bankacı

²⁰² Paulo Freire, **Ezilenlerin Pedagojisi**, Çev. Erol Hattatoğlu- Erol Özbek, 6. Baskı, İstanbul: Ayrıntı, 2008, s. 33.

²⁰³ Freire, bu modelde Hegel'in efendi-köle diyalektiği modeline atıfta bulunur. Çalışmasında da bu diyalektiğe bolca gönderme vardır. Kosik, *praksisin* temel modelinin de bu diyalektik olduğu görüşündedir. Kosik, **a.g.e.**, s. 199, dn.7. “*Efendi-köle Diyalektiği*” olarak bilinen metafor Hegel'in 1807 yılında kaleme aldığı “*Tinin Görüngübilimi*” adlı eserinin özbilinçe dair bölümünde yer almaktadır. Hegel'in bu metaforu Spinoza'nın kölelik hakkındaki düşüncelerinden esinlenerek geliştirdiği söylenmektedir. Özgürlük ve özgürleşme konularını sorunsallaştıran çağdaş felsefelerin, Hegel'in bu metaforundan çokça yararlandıklarını bilinmektedir. Hegel, özbilincin bağımlılığı ve bağımsızlığı konusundaki düşüncelerini, köle ve efendi arasındaki ilişki ile örneklemiştir. İnsanlar arası ilk ilişki, Hegel için Efendi ve Köle ilişkisidir ve tarih bu ikisi arasındaki diyalektikten meydana gelecektir. İnsanlar arası ilk ilişkinin kadın ve erkek arasındaki ilişki olduğunu iddia edenler de olmuştur. Ancak kadın ve erkek arasındaki arzu ilişkisi, Hegelci anlamdaki arzu ve istekten farklıdır. Birazdan anlatacağımız gibi bu ilişki, kadın ve erkeğin birbirlerini biyolojik olarak istemelerinden öte “isteği isteme” boyutunda yaşandığında yine efendi köle diyalektiği ile bir boyut kazanacaktır. Efendi-Köle ilişkisinde, insan olabilmenin koşullarını Hegel belli kavramlar üzerinden açıklamıştır: özbilinç, bilme ve isteme, bilinçlerarası ilişki, emek, tanınma, kabul görme bu kavramlar arasındadır. Şimdi bu kavramların Hegelci anlamlarına, Hegel'i hem Marksist, hem de feminist bir açılım kazandıracak şekilde yorumlayan Alexandre Kojève'in yorumlarıyla yakından bakalım. İnsan, nesnelerin bilgisine sahip olma bilinci ile diğer canlılardan ayrılmaz. “*İnsan, özbilinçtir.*” Hegel'e göre özbilinç yani insan, karşılıklı bir deneyimin sonucunda oluşur. İnsan, özbilinç sahibi olmadan önce ise, zorunlu olarak Efendi ya da Köledir. Hegel'e göre kendi için varolmanın olmazsa olmaz koşulu başkası için var olmasıdır. Özbilinç, nesneleri dönüştürmeye dair bir istekten kaynaklanır. Çünkü nesneleri yalnızca bilmek, onu seyretmek, insanı kendi özbilincine götürmez. Bilme ediminde, insan nesnede silinir. Bilincin, özbilinçe dönüşmesi nesne üzerinde etkiye bulunabilmekle mümkündür. Herhangi bir istek de yeterli değildir. Özbilinci doğuran istek, insanın doğal güdülerinden ya da ihtiyaçlarından doğan bir istek değildir. Söz konusu istek, doğal olmayan bir konuya yönelmelidir. Bu isteğin, başka bir isteğe yönelmesini, başkasının isteğini istemesi anlamına gelir. İnsanlaştırmacı istek, bir başka özne tarafından kabul edilme için duyulan istek ve buna bağlı eylemdir. Özbilinç, bir süreçtir, yani insan bir süreçtir. Bu süreç Hegel'e göre insanlık tarihine yayılmıştır, bireyin yaşam ömrü ile sınırlanabilir. Bu da özbilinçin sosyal hayat içerisinde tarih boyutu ile birlikte değerlendirilmesine işaret eder. İki bilinç, karşı karşıya geldiklerinde tanınma savaşı başlar. Birbirlerini özbilinç olarak göremeyen iki “ilk” insan birbirlerini tehlikeli ve düşman bir hayvan gibi görür. Tülin Bumin, savaş durumunu şöyle açıklar; “Hegel'e göre, ‘kendini kabul ettirme’ isteğinin yol açacağı eylem, bilinçler arası ilişkinin bu aşamasında, savaştan başka bir şey olamaz. O halde, özetlersek, özbilincin doğuşu kaçınılmaz olarak bilinçlerarası ilişkiden geçecek ve bu ilişkinin ilk biçimi, yine kaçınılmaz olarak ‘kendini kabul ettirme uğruna savaş’ olacaktır. Hegel'in ünlü Köle-Efendi diyalektiği işte bu savaşın ve sonuçlarının diyalektiğidir.” Savaş, kendinin insan olduğunun başkaları tarafından tanınması, bilinmesi, kabul edilmesi için bir zorunluluktur. Savaşta, güçler saygınlık için kendi yaşamlarını tehlikeye atarak çekişirler ancak karşılaşan iki güçten biri bu süreçte ölme korkusuna kapılarak savaşmayı göze alamaz ve diğerinin varlığını kabul eder. Kojève'e göre, bu saygınlık savaşı sayesinde yeryüzünde İnsan tarih sahnesine çıkmıştır. Bu savaş sonucunda ölüm gerçekleşmemelidir. İnsan, iki hasımın savaştan sağ çıktığı bir gerçeklikte oluşabilir. Savaşta, savaşı kazanan, karşısındakinin özerkliğini yok ederek onun

Eğitim modeli, öğrencileri mutlak olarak bilgisiz kabul eder ve öğrenci-öğretmen arasında bir kutupsallık olduğunu varsayar. Problem Tanımlayıcı modelde ise öğrenci ve öğretmen arasında bir diyalog ve buna bağlı olarak da etkileşim vardır. Öğrenme süreci hem öğretmenin, hem öğrencinin bilgiye eleştirel bakarak ilerlettiği bir süreçtir.²⁰⁴

Freire, ezme ve ezilme ilişkisindeki karşıtlığın diyalog ile aşılabileceğini iddia eder. Ezilenlerin kendi konumlarına eleştirel bakabilmeleri, kendi düşünsel katılımları ile bu konumu değiştirme çabaları özgürleşmenin kaynağıdır.²⁰⁵ Freire diyalog ve ezme konumu için şunları söyler: "İnsan, önce diyalog karşıtı sonra ezen

kendisine karşıt davranma olasılığını yok etmelidir. Ölüm, diyalektik ilişkiyi sona erdireceğinden savaşın sonunda beklenen tanınma isteğini karşılayamaz. Savaşanlardan birinin savaşı bırakması, diğerinin saygınlığını kabul etmesi, geri çekilmesi, korkması ve ölmeyi göze alamaması durumunda biri efendi diğeri ise köle olan bir ilişki biçimi doğar ve bu toplumsal gerçekliğin doğuşudur. Tanınma savaşını diğeri yaşamı ile tehdit ederek kazanan efendi, ölme korkusu ile savaştan geri çekilen ise köle olur. Ancak bu tanınma savaşından kimse memnun ayrılamaz. Bunun nedeni savaşın sonunda efendi olanın, aslında özbilince sahip bir insan tarafından kabul edilmek isterken, savaşta yenilmiş ve artık eşit ve saygın olmayan tarafından tanınıyor olmasıdır. Savaşı kaybeden de köleleştirilmiştir. Köle için özbilincin kurucu unsuru korku ve çalışma olarak karşımıza çıkar. Kendini kabul ettirme uğruna savaşta yaşadığı ölüm korkusu ve karşısındakinin gücüne dair kendinde uyanan korku köleyi, efendinin istekleri için çalışmaya yöneltir. Korku aracılığıyla kölenin biyolojik istekleri bastırılmış ve çalışma etkinliği başlamıştır. Hegel'e göre, kişinin kendini "ben" olarak inşa edebilmesi için pratik düzlemde bir deneyime ve korkuya ihtiyacı vardır. Efendinin, kendini var kılabilmesi konusundaki tek seçeneği savaştır. Köle ise, korkunun neden olduğu çalışma yoluyla dünyadaki nesneleri dönüştürür ve bu yolla kendini eğitir. Bu onun özbilinçlenme yolu olacaktır. Savaşı kazanan efendi, kendi ihtiyaçları için kölenin emeğini kullanır. Doğa ile bu yolla bağımlılık ilişkisi kurmazken, doğaya bu dolayimli erişimi onu köleye bağımlı kılar. Efendinin üstünlük görünümünün altında yatan bu bağımlılıktan ve kabul etmeye değer biri tarafından kabul edilmediği için bir trajedidir aslında. Köle, Efendi için araçsal bir bedendir. Kölenin, Efendi için çalışma yoluyla ürettiği her emek ürünü, köleyi sessizleştirirken Efendinin tahakkümünü yansıtır. Efendi, hem bu sessizliğe hem de bu dolayimli bedene muhtaçtır. Efendinin gerçekliği Kölenin çalışması üzerine kuruludur, Köle doğayı dönüştürerek üretir ve Efendi de tüketir. Efendi tembellik, Kölelik ise insanlığın toplumsal ve tarihsel ilerlemesinin kaynağı olacaktır. Ancak, kölenin kölelikten çıkması gerekmektedir. İnsanı gerçekleştirecek olan karşılıklı ve sırasıyla kabul etmedir. Tülin Bumin, Hegel'e göre efendilik ve kölelik rollerinin değişmez olmadığını söyler. Efendi, uygarlığın katalizörüdür; çünkü o olmasaydı tarihsel ilerleme gerçekleşemezdi. Ancak Kojève'in deyişiyle yalnızca Köle özgür olabilir, Efendi değil. Bunu şöyle ifade eder: "*Yalnızca Köle kendisini biçimlendiren ve Köleliğe bağlayan dünyayı aşabilir, ve içinde özgür olacağı, kendisi tarafından biçimlendirilmiş bir dünya yaratabilir.*" Georg W. F. Hegel, **Phenomenology of Spirit**, Çev. A. V. Miller, New York: Oxford University; Birden Güngören, **Spinoza ve Hegel'de Özgürlük Düşüncesi**, GSÜ SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, YÖK Tez Merkezi, 2004; Tülin Bumin, **Hegel: Bilinç Problemi-Efendi Köle Diyalektiği-Praksis Felsefesi**, 5. Baskı, İstanbul: YKY, 2013; Alexandre Kojève, "*Giriş Olarak*", **Hegel'i Anlamak** içinde, Der. ve Çev.: Tülin Bumin, 2. Basım, İstanbul: Kabalcı, 1993; Chris Arthur, "*Hegel'in Efendi Köle Diyalektiği ve Bir Marksoloji Efsanesi*", Çev. Doğan Barış Kılınç, New Left Review Turkish Index, <http://goo.gl/tbnsYZ> (en son erişim tarihi: 29.10.2013); Tülin Bumin, "*Hegel'de Köle Efendi Diyalektiği Üzerine Notlar*", **Hegel'i Anlamak** içinde, Der. ve Çev.: Tülin Bumin, 2. Basım, İstanbul: Kabalcı, 1993; Judith Butler, **İktidarın Psikik Yaşamı**, Çev. Fatma Tütüncü, 1. Baskı, İstanbul: Ayrıntı, 2005.

²⁰⁴ Freire, **a.g.e.**, s. 48, 63.

²⁰⁵ Altun, **a.g.m.**, s. 48.

değildir; eş zamanlı olarak hem diyalog karşıtı hem ezendir."²⁰⁶ Boal'ın kuramında diyaloga verdiği önem Freire'nin bu tespitlerinden gelmektedir.

Freire de, Boal de, Güney Amerika kıtasını kaplayan diktatörlükler döneminde içinde bulundukları gündemin siyasal etkisi altında Marksizm'den çok etkilenmişlerdir. Marx, dünyayı temel olarak kabaca iki sınıfa böler: a) Sermayeyi elinde bulunduran egemen sınıf, b) Emek gücü ile hayatta kalan ezilen sınıf.²⁰⁷ Egemen sınıfların, ezilen sınıflar üzerindeki hakimiyetini ortadan kaldırmak için önerdiği üretim araçlarının kolektif mülkiyeti için gerekli olan mücadelede ise ezilen sınıfların "yanlış bilinç"²⁰⁸ problemi büyük bir engel teşkil etmektedir. Karl Marx ve Friedrich Engels, yanlış bilinç sorununu daha önce de bahsi geçen Alman İdeolojisi adlı eserdeki şu sözlerle dile getirmişlerdir;

*“Egemen sınıfın düşünceleri bütün çağlarda egemen düşüncelerdir; bir başka deyişle, toplumun egemen maddi gücü olan sınıf, aynı zamanda egemen zihinsel güçtür. Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda, zihinsel üretimin araçlarını da elinde bulundurur, bunlar o derece birbirinin içine girmiş durumdadırlar ki, kendilerine zihinsel üretim araçları verilmeyenlerin düşünceleri de aynı zamanda bu egemen sınıfa bağımlıdır.”*²⁰⁹

Boal'den önce, tiyatro kuramında marksizmin izinden giden Brecht ise, bu bilinç problemini yabancılaştırma kavramı ile aşmak istemiştir. Ancak bu kuramda bilincin özgürleşmesinin dışı vurumu olan eyleme geçme fikri yeterince işleyememiştir. "Eyleme geçme", Boal'in katkısı olacaktır.

Bunun için duygulardan uzaklaşmak yerine, duyguları bir malzeme olarak kullanmanın gereğine inanan Boal, insan duyguları ve bilinci konusunda farkındalık araçlarına Stanislavski'de ulaşır. Boal'in, 1956'da başladığı yönetmenlik yaşamında

²⁰⁶ Freire, **a.g.e.**, s. 115; Altun, **a.g.m.**, s. 48.

²⁰⁷ Vago, **a.g.e.**, s. 65.

²⁰⁸ Özcan, **a.g.e.**, s.148.

²⁰⁹ Marx- Engels, **a.g.e.**, s. 75.

Stanislavski her zaman yararlandığı önemli referans kaynaklarından biri olmuştur.²¹⁰ Metot oyunculuğu olarak da anılan Stanislavski'nin oyunculuk yönteminde bilinçaltının yaratıcı kaynaklarının dışı vurulmasına önem verilir.²¹¹

c) Ezilenlerin Poetikası

Boal'e göre insan tiyatro yapabilmesiyle ve kendisini böylece görünür kılabilmesiyle diğer canlılardan ayrılır. Hem eylemlerimizin kahramanı ve hem de izleyicisi olabilmemiz bizi gelecekteki eylemlerimiz konusunda hafıza ve hayal gücü yaratmak bakımından yetenekli kılmaktadır. Ezilenlerin Tiyatrosu, insanın bu potansiyelini sistematize etmeye çalışır ve herkes tarafından ulaşılabilir ve kullanılabilir kılar.²¹² Augusto Boal, Ezilenlerin Tiyatrosu (*El Teatro del Oprimido*, 1974) adlı eserine şu sözlerle başlar:

*“Bu kitabın amacı, tiyatronun zorunlu olarak politik olduğunu göstermektir, çünkü insanın bütün faaliyetleri politiktir ve tiyatro da bu faaliyetlerden biridir. Tiyatroyu politikadan ayırmaya çalışanlar bizi yanıltmaya çalışmaktadırlar ve bu politik bir tutumdur.”*²¹³

İnsanın bütün faaliyetlerinin politik olduğunu söylemek çok iddialı bir argüman olsa da insanın ilişkisellik içerisindeki bütün faaliyetlerinin politik olduğunu iddia etmenin mümkün olduğunu söylenebilir.²¹⁴ Bu bağlamda tiyatronun siyasal olmadığı iddiası, mevcut sistemin değişmeden kalması için alınan bir tavır olarak elbette politiktir.

Tiyatronun politik içeriği konusunda Boal, *katharsis* kavramını mihenk taşı olarak almıştır.²¹⁵ Seyircilerin, izlediğinde kendi başlarına aynı felaket gelmiş gibi etkilendikleri olaylar karşısında, hissettikleri ve ardından seyircilerin verdikleri aşırı tepkilerin (ağlama, haykırma, yuhalama vb...) onlarda yarattığı düşünülen rahatlama

²¹⁰ Boal, Boal, **Hamlet and The Baker's Son**, Çev: Adrian Jackson- Candida Blaker, 1. Baskı, Londra: Routledge, s. 144.

²¹¹ Carlson, **a.g.e.**, s. 336.

²¹² Boal, **Legislative Theatre**, s. 7.

²¹³ Boal, **Ezilenlerin Tiyatrosu**, s. vi.

²¹⁴ Mehmet Ali Ağaoğulları, "Önsöz", **Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler**, Ed. Mehmet Ali Ağaoğulları, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 15.

²¹⁵ Ebru Gökdağ, "Karşı Aristotelesçi Poetika", **Oyun Dergisi**, Sayı 6, 2008, s. 53.

ve arınma duygusuna *katharsis* denir. Aristoteles'in tıbbi bir terimden ilhamla kullandığı bu terim²¹⁶, birçok yorumcuya göre Aristotelyen kuramın esas ideolojik boyutunu oluşturan alandır. Boal'e göre, ezen-ezilen karşıtlığının temel meydan okuması olarak *katharsis*in işlevinin yeniden tanımlanması ve etkisinin kırılması gerekmektedir.

Aristoteles'in, tiyatro sanatının ilk türlerinden olan tragedyanın temel özelliklerini açıkladığı *Poetika* adlı eserinde *katharsis*in ne olduğuna dair bir tanımlama mevcut değildir. Yalnızca korku ve acıma duyguları uyandıran bir eylem karşısında verilen tepki sonucunda oluşan bir rahatlama olduğuna dair bize ipuçları verir.

Tragedya, insan-tanrı çatışması ile birey-toplum çatışmasını yasa kavramı üzerinden ele alarak hem dinsel, hem de siyasal bir bakış açısı sunmuştur. Antik Yunan'da mutlak, değişmez ve sonsuz olarak kabul edilen *thesmoi* denilen tanrısal yasalar ile *nomoi* denilen göreceli ve değiştirilebilen sonradan yapılmış insan yapısı yasalar arasındaki gerilim, M.Ö. 7. yüzyıldan itibaren Polis'in demokratik bir düzene doğru ilerleyişinde siyasal kurumların temelini atarken, tanrısal adalet ile polis yasaları arasındaki çatışma yoğun etkileri olan tragedya örneklerinin yaratılmasını sağlamıştır.²¹⁷ Tragedyanın karakteristik bir parçası olan *katharsis* kavramı, onaylanmayan duyguları keyfe dönüştürme yetisini niteleyen bir paradoks ve gizem olarak karşımızda durmaktadır.²¹⁸ Augusto Boal'e göre tragedyanın bütün niteliksel ve niceliksel özellikleri *katharsis* etkisinin yaratılabilmesi için yapılandırılmıştır ve tragedyanın özünü esas bu tartışmalı kavram oluşturur.²¹⁹

Birçok yorumcunun S.H. Butcher'dan aktardığına göre Aristoteles, dinsel ritüellerin kişilerde bıraktığı coşkusal etkileri gözlemleyerek, içine tıbbi bir mecaz da eklediği *katharsis* terimini "arınma" anlamına gelecek şekilde sentezlemiştir.²²⁰

²¹⁶ Jean-Michel Vives, "Catharsis: Psychoanalysis and the Theatre", Çev: Andrew Weller, The International Journal of Psychoanalysis, Sayı 92, Blackwell Publishing, 2011, Oxford, s. 1009; Carlson, *a.g.e.*, s. 18; Sevdâ Şener, *Dünden Bugüne Tiyatro Düşüncesi*, 3. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi, 1998, s.45

²¹⁷ Kılan Paksoy, *a.g.e.*, s. 26-27

²¹⁸ Vives, *a.g.m.*, s. 1009

²¹⁹ Boal, *Ezilenlerin Tiyatrosu*, Çev. Necdet Hasgöl, 2. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 26

²²⁰ Kılan Paksoy, *a.g.e.*, s.36

Günümüzde ise *katharsis*, daha geniş bir anlamda, "her sanatın toplumsal bağlam içindeki algılayıcısında oluşturduğu etki anı" olarak tanımlanmaktadır.²²¹

Kendi arzu ve tutkularımıza benzer duygular sonucunda felakete uğrayan kişilerin hikayesinin tragedya aracılığı ile izlenmesinin bir acıma yarattığını ifade eden Aristoteles, sahne ve gerçeklik arasındaki mesafenin kendimize dönerek tekrar kendimiz hakkında değerlendirmeler yapma fırsatı yarattığını iddia eder²²². Acıma duygusunun sonunda şahit olunan şeyin bir arınmaya neden olması hikâyenin içselleştirilmesine de yardımcı olur. Antik Yunan tragedyalarındaki ölçülülük ilkeleri böylece seyircinin düşünce dünyasındaki politik işlevini yerine getirir. Bu açıdan tragedyaların öyküleri ideolojik işleve zemin hazırlamaktadır. Bu öyküler, *thesmoionomoi* yasaları arasındaki çatışmaları konu aldığından kurucu işleve sahiptir.

Bir çeşit korkutma ve sindirme sistemi olan *katharsis*, karakterin seyirci yerine vekaleten yaptığı hatanın etkisini seyircide devamlı kılar.²²³ *Katharsis*'in seyircinin tek tek bireyselliğine hitap eden bir arındırma sistemi olduğu düşünülse de dönemin hakim ideolojisinin içselleştirilmesi ve düzenin kurucu ilkelerinin bireyin kendi ilkeleri olduğu inancı yaratması bakımından yalnızca bireyi etkileyen bir işlev değildir.²²⁴

Boal, Aristotelyen *katharsisi* Freire'nin Bankacı Eğitim Modeli ile özdeş görür.²²⁵ Bu tür *katharsis*, bireyi topluma uyumlu hale getirme çabasıdır. Ancak toplumun bütün değerleri ile her zaman barışık olunmayabilir.²²⁶ Peki ya o zaman?

Katharsis konusunda eleştirelliği "temel kaygısı tiyatronun toplumsal ve siyasal boyutu"²²⁷ olan Epik Tiyatronun kurucusu Bertolt Brecht başlatır. Özgür bir gelecek için kafa yoran Brecht, kendi epik tiyatro kuramında her şeyi anlatılabilir kılarak herkesten öğrenmeyi ve öğretmenlerden vazgeçmeyi imkanı kılmaya

²²¹ Aktaran Candan, **a.g.e.**, s. 108.

²²² Şener, **Dünden Bu Güne Tiyatro Düşüncesi**, s. 46

²²³ Boal, **Ezilenlerin Tiyatrosu**, s.35-37,45.

²²⁴ Gabriel Egan, **Shakespeare ve Marx**, Çev. Ahmet Fethi Yıldırım, 1. Baskı, İstanbul: Hil Yayınları, 2006, s.47.

²²⁵ Nihal Kuyumcu, **Forum Tiyatro ve Uygulamaları**, 1. Baskı, İstanbul: Mitos Boyut Yayınları, 2012, s. 25.

²²⁶ Boal, **Arzu Gökkuşuğu**, s. 84.

²²⁷ Carlson, **Tiyatro Teorileri**, s. 397

çabalamıştır.²²⁸ Brecht'in tiyatrosu mevcut burjuva toplumunda eğitsel bir amaç taşır.²²⁹ Seyircisine, dünyanın değiştirilebilir bir yer olduğunu gösteren oyunlar sergiler.²³⁰

Aristotelyen dramatik tiyatro, sahnede anlattığı öykü ile seyircisinin özdeşleşmesi beklentisindeyken, epik diyalektik tiyatrodaki seyirci sahnede olup bitene duygusal bir özdeşleşme yerine akılcı bir mesafe ile uzaktan bakmaya, öyküyü mutlak kabul etmemeye, öyküde beliren diğer imkanları da düşünmeye, eleştirel olmaya yönlendirilir. Brecht'in yapıtlarında, karakterlerin başına gelen şeylerin kaderlerinden ötürü ya da onların özgür iradeleriyle yaptıkları tercihlerden ötürü değil fakat ekonomik koşullar ve herkesi etkileyen sosyal konumları, ihtiyaçları ve inançları nedeniyle olduğu görülür. İnsanların nasıl ve neden öyle davrandıklarını anlamak, sistemin nasıl değişeceğini anlamaya yardımcı olur.²³¹ Ancak, sahne üzerinde süre giden öyküde karşılaşılan deneyim bilinci kışkırtsa da eylem düzeyinde sonuç konusunda yalnızca bir "varsayım" olarak korunur, kişiye dönük esas bir deneyim yaratmaz.²³²

Dramatik tiyatro ile epik tiyatro arasındaki fark "yabancılaştırma" ile sağlanır.²³³ Brecht'in yabancılaştırma için tanımı şöyledir;

*"Bir olayı ya da bir karakteri yabancılaştırmak basitçe o olay ya da karakter için açık, bilinen, aşıkâr olanı almak ve ondan bir sürpriz ve merak unsuru üretmektir."*²³⁴

Boal'e göre Brecht'in yabancılaştırma ögesi ile kırdığı özdeşleşme ve önüne geçtiği duygusal *katharsis*, eleştirel düşünmeyi sağlasa da yeterli değildir. Seyircinin değişmek ve değiştirmek için ihtiyacı olan eylem iradesi bu tür tiyatrodaki eksik kalmaktadır.²³⁵ Aslında Brecht, öğretici oyunları²³⁶ olarak isimlendirdiği oyunlarda,

²²⁸ Süreyya Karacabey, **Brecht'ten Sonra**, 1. Baskı, Ankara: De Ki Yayınları, 2009, s. 13.

²²⁹ Carlson, **a.g.e.**, s. 399.

²³⁰ Kuyumcu, **a.g.e.**, s. 25

²³¹ Babbage, **a.g.e.**, s. 38.

²³² Karaboğa, **a.g.m.**, s. 34.

²³³ Karacabey, **a.g.e.**, s. 71; Carlson, **a.g.e.**, s. 399.

²³⁴ Karacabey, **a.g.e.**, s. 70; Carlson, **a.g.e.**, s. 401.

²³⁵ Kuyumcu, **a.g.e.**, s. 26.

Boal'in sonradan geliştirdiği, icra edenin öğrendiği ve eyleme geçme gücü kazandığı tiyatro imkanını yaratmıştır. Ancak yine de bunu bir adım ileriye götürerek Brecht'in hayal ettiği tiyatroyu gerçekleştirecek olan Boal olacaktır.

Boal'de Forum Tiyatrosu'nun ilk oyunu dramatik bir tiyatro oyunu olarak sahnelenebilir. Ancak oyundaki Joker, bir yabancılaştırma öğesi olarak seyirciye aslında bir oyunda olduklarını hatırlatır. Bunun da ötesinde Joker'in, sahneye çıktığında seyircilere bir daveti vardır. Seyircileri oyunun sürecini, dolayısıyla sonunu değiştirmek adına harekete geçmeye, düşüncelerini icra etmeye davet eder.²³⁷ Aristotelyen dramatik tiyatroda seyirciyi arınmaya, huzura ve kabullenmeye davet eden *katharsis*, Ezilenlerin Tiyatrosu'nda seyircinin rahatını bozarak onu eyleme hazırlamaya yarar. Ezilenlerin Tiyatrosu'nun amacı, seyirci-oyuncuyu dinamikleştirmektir.²³⁸

Dinamikleştirme, ilerleyen bölümlerde ayrıntıları ile açıklayacağımız, seyirci-oyuncunun sahnede gördüğü öyküden korkmasını ve eylemsizleşmesini engellemek ve ona kendi arzusunu icra edebileceği bir deneyim alanı yaratmaktır.²³⁹

Boal, tiyatronun insanları kontrol etmede bir araç olarak kullanılışının özgürleşme için bir silaha dönüştürülebileceğinde ısrarcıdır. Brecht'in seyirciyi getirdiği noktayı yetersiz bularak bir adım daha atar. Bir sonraki adım aslında devrimci olandır: pasif olan seyircinin, aktif rol alması²⁴⁰. Bu da Marksist literatürde *praksis* denilen olgudur.

Boal, bu durumu kendi sözleriyle şöyle anlatır:

“Bu Ezilenlerin Poetikası'nın anlaşılabilmesi için temel amacının unutulmaması gerekir: insanları –‘seyircileri’, tiyatro fenomeninin edilgen varlıklarını- özneler, oyuncular, dramatik eylemin dönüştürücülerine haline getirmek. Umarım farklılıklar açıklığını korumaktadır. Aristoteles, seyircinin

²³⁶ Öğreti Oyunu, oyuncunun icra ederek öğrendiği Brecht'yen bir oyun türüdür. Belirlenmiş bir modelin taklit edilerek öğrenilmesi anlamında mekaniktir. Karacabey, **a.g.e.**, s. 93.

²³⁷ Boal, **Arzu Gökkuşağı**, s. 85.

²³⁸ Boal, **a.g.e.**, s. 85.

²³⁹ Ed. Mady Schutzman- Jan Cohen-Cruz, **Playing Boal**, 1. Baskı, Londra: Routledge, 1994, s. 236.

²⁴⁰ Babbage, **a.g.e.**, s. 38.

kendi erkini onun yerine düşünüp eyleyebilmesi için dramatik karaktere devrettiği ancak seyircinin kendisi için –genellikle karakterin tersi yönde- düşünme hakkını saklı tuttuğu bir poetika önerir. Birincisinde bir ‘katharsis’ gerçekleşir: ikincisinde ise eleştirel bir bilinçliliğin uyanması gerçekleşir. Oysa ezilenlerin poetikası eylemin kendisine yoğunlaşır: Seyirci kendi erkini gerek onun yerine eylemesi gerekse onun yerine düşünmesi için karaktere (ya da oyuncuya) devretmez; tam tersine kahraman rolünü bizzat kendisi üstlenir, kendi dramatik eylemi değiştirir, çözümler geliştirmeye çalışır, değişim planlarını tartışır; kısacası kendisini gerçek eylem için eğitir. Bu durumda belki de tiyatro kendi içinde devrimci değildir ancak kesinlikle bir devrim provasıdır. Özgürleşen seyirci, bir bütün kişi olarak eyleme geçer. Eylemin kurgusal olması önemli değildir, önemli olan onun eylem olmasıdır.”²⁴¹

Boal hem seyircileri, hem de oyuncuları *katharsis* gibi bir sonuca değil, bir sürece odaklar. Bu sürecin içinde uygulayıcılar, hem seyirci hem oyuncu hem de seyirci-oyuncu olarak, hem çevresel hem içsel baskılarının (engel, sansür, blokaj) farkına varır ve bunların üstesinden gelmek için olasılıkları araştırırlar.²⁴²

d) Ezilenlerin Estetiği

Ezilenlerin Tiyatrosu, Brezilya’daki diktatörlüğün en baskıcı olduğu dönemlerde gelişmeye başlamıştır. İlk biçimi Gazete Tiyatrosu olmakla birlikte ve 1971-1976 tarihleri arasında Forum Tiyatrosu, Görünmez Tiyatro, İmge Tiyatrosu gibi çeşitli değişik biçimler de kazanmıştır.²⁴³ Boal’in kuramının temel kitabı olan *Ezilenlerin Tiyatrosu* eseri, 1974 yılında İspanyolca ve Portekizce olarak yayımlanmıştır. Eser, 1979’da Adrian Jackson tarafından İngilizceye çevrilmiş; devamında da dünyaya yayılmıştır.²⁴⁴ Arzu Gökkuşığı yöntemi Boal’in Avrupa sürgünü döneminde biçimlenirken, geliştirilen son yöntem olan Yasama Tiyatrosu

²⁴¹ Boal, **Ezilenlerin Tiyatrosu**, s. 111.

²⁴² Gökdağ, "Karşı Aristotelesçi Poetika", s. 53.

²⁴³ Boal, **a.g.e.**, s. 4-5.

²⁴⁴ Babbage, **a.g.e.**, s. 35.

yöntemi ise Ezilenlerin Tiyatrosu'nun en son biçimidir.²⁴⁵ Boal, Ezilenlerin Tiyatrosunu kendi sözleriyle şöyle tanımlar;

*“Ezilenlerin Tiyatrosu, tiyatro pratiğini toplumsal ve kişisel sorunları kavramak ve onlara çözüm aramak için işlevli bir araca dönüştürerek, bu insani uğraşı korumak, geliştirmek ve yeniden şekillendirmek amacı güden, bir fiziksel alıştırma, estetik oyunlar, imge teknikleri ve özel doğaçlamalar sistemidir. Ezilenlerin Tiyatrosu'nun üç ana dalı vardır; eğitsel, toplumsal ve terapötik.”*²⁴⁶

Boal, Ezilenlerin Poetikası, Tiyatrosu ve Estetiğini bir ağaca benzetir. Bu öyle bir ağaçtır ki Kaju ağacı gibi kökleri yerin altında yürür ve nereden çoğalacağı kestirilemez ama çoğalır. Ezilenlerin birbiri ile kuracağı dayanışma ve farklı ezilme biçimlerinin farkına varılması ve ezilmenin her türü ile mücadele sonucunda toplumun dönüşeceğini iddia eder.²⁴⁷ Ezilenlerin Tiyatrosu'nun amacını yine Boal'in kendi sözleri ile ifade edecek olursak:

*"Ezilenlerin Tiyatrosu, bütün biçimleriyle, her zaman toplumun ezilenlerin özgürleşmesi yönünde dönüşümünü amaçlar. Hem kendi içinde eylemdir, hem de gelecek eylemlerin hazırlığıdır. Hepimizin bildiği gibi, gerçeği yorumlamak yeterli değildir: asıl önemli olan onu dönüştürmektir!"*²⁴⁸

Boal'in, Marx'ın 11. tezini²⁴⁹ hatırlatan bu ifadesinin ardından bu dönüşümü sağlayacak kaynakları nasıl değerlendirdiğine bakmak gerekir. Boal, toprağa sıkı sıkı sarılan ağacının köklerini etik, dayanışma, felsefe, politika, çoğalma ve tarihten beslenen bir toprağın içinde yürütür.²⁵⁰ Bunun anlamı, Ezilenlerin Tiyatrosu'nun ezilenlerin bakış açısına sahip bir dünya okumasına sahip olması gerektiğidir. Bütün

²⁴⁵ Boal, **The Aesthetics of the Oppressed**, s. 4-7.

²⁴⁶ Boal, **Arzu Gökkuşluğu**, s. 15.

²⁴⁷ Jale Karabekir, "Geleceğin Provasını Yapmak...", s. 56.

²⁴⁸ *"The Theatre of the Oppressed, in all its forms, is always seeking the transformation of society in the direction of the liberation of the oppressed. It is both action in itself, and a preparation of the future actions. As we all know, it is not enough to interpret reality: it is necessary to transform it!"* (yazarın italik ile yazdığı yerler alt çizgi ile gösterilmiştir) Boal, **The Aesthetics of The Oppressed**, s. 6.

²⁴⁹ "Filozoflar dünyayı yalnızca değişik biçimlerde yorumladılar, oysa sorun onu değiştirmektir." Marx- Engels, **Alman İdeolojisi**, s. 28.

²⁵⁰ Boal, **a.g.e.**, s. 3.

kültürel sermayeyi kuşatan bilginin, ezilenlerin içinde bulundukları ezme-ezilme çelişkisini eşitlik lehinde dönüştürecek şekilde yorumlanması ve icra edilmesi gerektiğini ifade eder. Bu bakış açısı, Ezilenlerin Tiyatrosu Organizasyonu (ITO) İlkeler Deklarasyonu içinde de açıkça ifade edilir: "Ezilenlerin tiyatrosu; ezilenler tarafından ve ezilenler için yapılan bir tiyatrodur."²⁵¹ Burada ifade edilen ezilenler ise yine deklarasyonda şöyle ifade edilmiştir:

*"Ezilenler toplumsal, kültürel, politik, ekonomik, ırk ve cinsel bakımdan veya herhangi bir şekilde diyalog haklarını kullanmaları engellenmiş tüm bireyler ya da gruplardır."*²⁵²

Toprağını bu şekilde belirleyen Ezilenlerin Tiyatrosu ağacı, köklerini ise ses, imge ve kelimelerle oluşturur. Bütün bunların insanın kendini ifade etme araçlarıdır. Ezilenler kendilerini ve içinde bulundukları ezme-ezilme çelişkisini müzikle, yazıyla, kendi enstrümanlarının keşfiyle, heykel, fotoğraf ve resim gibi görsel araçlarla ifade edebilmelidirler. Böylece içlerinde zaten var olan kendilerini ve çevrelerini dönüştürücü güce ulaşabileceklerdir.²⁵³ Bu kökleri değerlendirirken temel olarak oyunlardan, İmge Tiyatrosu ve Forum Tiyatrosu'ndan yararlanılır. Ezilenlerin Tiyatrosu ağacının gövdesini bu yöntemler oluştururken, dallarını ise Gazete Tiyatrosu, Arzu Gökkuşağı, Görünmez Tiyatro, Doğrudan Eylemler ve Yasama Tiyatrosu oluşturacaktır.²⁵⁴

e) Ezilenlerin Tiyatrosu'nun Biçimleri

Ezilenlerin Tiyatrosu içinde geliştirilen yöntemler, yöntemlerin tiyatro sanatında yarattığı yapısal değişiklikten ziyade, kattığı toplumsal etki ve eleştirelilik bağlamında kısaca şu şekilde aktarılabilir;

²⁵¹ Tam metin için bakınız: ITO, "Ezilenlerin Tiyatrosu Organizasyonu İlkeler Deklarasyonu", Çev. Ebru Gökdağ, **Oyun Dergisi**, Sayı 6, 2008, s. 92; Gökdağ, **a.g.e.**, s. 53.

²⁵² ITO, **a.g.y.**; Gökdağ, **a.g.e.**, s. 52.

²⁵³ Boal, **a.g.e.**, s. 4; Karabekir, **a.g.m.**, s.56.

²⁵⁴ Boal, **a.g.e.**, s. 3.

(1) *Gazete Tiyatrosu*

Gazete Tiyatrosu (*Newspaper Theatre*), Ezilenlerin Tiyatrosu tarafından ilk geliştirilen yöntemdir.²⁵⁵ Boal, 1960'ların ortalarında Sao Paulo Arena Tiyatrosu'nda dikta koşullarında sansürü aşarak tiyatro yapmaya çabalarken tiyatronun çekirdek grubuyla birlikte çalışarak bu yöntemi oluşturmuşlardır.²⁵⁶ Yöntemin temel amacı gazetede yer alan haberlerin ya da dramatik olmayan herhangi bir malzemenin (kitap, ders notu, herhangi bir yazılı materyal, kanun metni, kutsal kitaplar vs.) tiyatronun olanaklarından yararlanarak bir performansa dönüştürülmesi ve böylece medyanın, kimi zaman da yazılı dilin sözde tarafsızlığının deşifre edilmesidir.²⁵⁷ Basının bir haberi manşetten vermesinin, bazı haberleri önemsizleştirmesinin, kullandığı dilin ne derece politik olduğunu gösterme imkanı sunan bu yöntem²⁵⁸, toplumsal olguların sorunsallaştırılıp eleştirel bir gözle yeniden irdelenmesine ve yeni bakış açıları kazanılmasına olanak da sağlar.²⁵⁹

Basit okuma, çapraz okuma, tamamlayıcı okuma, ritmik okuma, paralel eylem, doğaçlama, tarihselleştirme, güçlendirme, soyutun somutlanması, metnin sunulduğu bağlamın dışına çıkma gibi tekniklerden oluşur.²⁶⁰

(2) *Arzu Gökkuşığı*

Boal'in ezme-ezilme ilişkisinin bireysel olarak içselleştirilmiş boyutunu deşifre etmeye yönelik geliştirdiği ve tedavi edici alanlarda da kullanılan oyunlar repertuarına "Arzu Gökkuşığı (*Rainbow of Desire*)" denilmektedir.²⁶¹ Burada amaç, içselleştirilmiş baskının kaynağını fark ederek, bunun sosyal hayatla bağını

²⁵⁵ Boal, **Legislative Theatre**, s. 4.

²⁵⁶ Boal, **Ezilenlerin Tiyatrosu**, s. 136; Ebru Gökdağ, **Theatre Of Oppressed and Its Application in Turkey**, Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2002, s.69, 76.

²⁵⁷ Boal, **Ezilenlerin Tiyatrosu**, s. 137; Boal, **The Aesthetics...**, s. 5; Gökdağ, **a.g.e.**, s. 71; Ebru Gökdağ, "Ezilenlerin Tiyatrosu Yöntemleri", **Oyun Dergisi**, Sayı 6, 2008, s. 58.

²⁵⁸ Özellikle kadınların ezilmesinde medyanın etkisi ve ayrımcılık dili üzerine son yıllarda birçok feminist eleştiri yapılmıştır. Özellikle nefret söylemi basında çokça karşımıza çıkan bir sorundur.

²⁵⁹ Gökdağ, **Theatre Of Oppressed and Its Application in Turkey**, s. 76; Gökdağ, "Ezilenlerin Tiyatrosu Yöntemleri", s. 58.

²⁶⁰ Boal, **Ezilenlerin Tiyatrosu**, s. 138; Gökdağ, **Theatre Of Oppressed and Its Application in Turkey**, s. 72-75.

²⁶¹ Ed. Mady Schutzman- Jan Cohen-Cruz, **Playing Boal**, s. 237.

kurabilmektir.²⁶² Buradaki varsayım, kişisel hikayelerimize özgürleşmenin önündeki toplumsal baskı, engelleme ve yasakların kazınmış olduğudur.²⁶³ Bu yöntem, kişilerin, baskı yaratacak şekilde kendi kişisel yaşamlarına dönük gelişen duygu, düşünce ve hissedişlerinin çeşitli teknikler kullanılarak görünür hale getirilmesini, bunlar hakkında kişinin öz farkındalık yaratmasını, söz konusu içsel baskıya karşı güçlenmesini ve özgüven kazanmasını amaçlar.²⁶⁴ Boal kişisel deneyimler için şöyle der; "Tamamen bireysel bir durumdan söz ettiğimizde, aynı zamanda benzer durumların genelliğinden ve böyle özel bir durumun yaşanabileceği bir toplumdan da bahsetmiş oluyoruz."²⁶⁵

Boal'in, Avrupa sürgünü esnasında geliştirmiş olduğu yine terapötik amaçlı "Kafadaki Polis" tekniği de kimi uygulayıcılar tarafından Arzu Gökkuşığı içinde değerlendirilir. Kimi uygulayıcılar ise bu tekniği bağımsız bir yöntem olarak ele alır.²⁶⁶ Kolektif terapi yöntemine benzeyen bu yöntemi Boal, eşi psikanalist Cecilia Thumim ile birlikte geliştirmiştir. Paris'teki grubu ile birlikte iki sene bu yöntem üzerine çalışırlar. Gelişmiş ülkelerde yaşayanların yabancılaşma, yalnızlık, depresyon ve intihar eğilimi gibi bireysel deneyimlerinin toplumsal baskı ile bağlantısından yola çıkarlar.²⁶⁷ Boal'e göre kişilerin politik eylemlerde bulunmayışlarının nedeni "Kafadaki Polis"dir.²⁶⁸ Boal, eğer içsel bir baskı varsa bunun kaynağının dışarıda olduğunu iddia eder; ahlak, yasalar, ekonomik sistem, ataerkil sistem vb.²⁶⁹

Arzu Gökkuşığı, Boal takipçisi kimi Marksist eleştirmenler tarafından burjuva bireyciliğini körüklediği için eleştiriliyor olsa da²⁷⁰, Boal'in bu yöntemi kişisel hayatlardaki değişimin ve bireysel devrimlerin daha makro düzeyde sosyal

²⁶² Boal, *The Aethetics...*, s. 5.

²⁶³ Boal, *Arzu Gökkuşığı*, s. 47.

²⁶⁴ Gökdağ, *Theatre Of Oppressed and Its Application in Turkey*, s. 111; Gökdağ, "Ezilenlerin Tiyatrosu Yöntemleri", s. 59.

²⁶⁵ Boal, *a.g.e.*, s. 47.

²⁶⁶ Gökdağ, "Ezilenlerin Tiyatrosu Yöntemleri", s. 59.

²⁶⁷ Gökdağ, *Theatre Of Oppressed and Its Application in Turkey*, s. 111-117.

²⁶⁸ Ed. Mady Schutzman- Jan Cohen-Cruz, *Playing Boal*, s. 236.

²⁶⁹ Boal, *The Aethetics...*, s. 6.

²⁷⁰ Adrian Jackson, "İngilizceye Çevirenin Önsözü", *Arzu Gökkuşığı*, Çev. Fırat Güllü-Sinem Yılancı- Ece Aydın, 1. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. xiii.

değişimlere gebe olduğunu ileri sürer.²⁷¹ Arzu Gökkuşığı'nın temel çalışma dağarcığı İmge Tiyatrosu'ndan beslenir.²⁷²

(3) *İmge Tiyatrosu*

Ezilenlerin Tiyatrosu'nda, İmge Tiyatrosu (*Image Theatre*) diğer yöntemlerin omurgasını oluşturan bir yöntem olarak nitelenebilir. Bu yöntem, sözsüz ilerleyen bir yöntemdir. Katılımcılar ezme-ezilme çelişkisi barındırdığı düşünülen deneyim ve düşüncelerini bir heykel yaratır gibi yalnızca bedenleri ile gösterirler.²⁷³ Bir tema üzerinden oyuncuların/katılımcıların bedenlerini bir imgeyi yansıtacak şekilde sabit hale getirmeleri sağlanır. Baskı durumlarını ifade edecek şekilde belirlenen tema soyut ya da somut herhangi bir durum ya da kavram olabilir. Katılımcıdan görüşünü konuşmadan, başka bir bedeni bir heykel gibi kullanarak iletmesi beklenir. Görüşünü ileten mimiklerini göstererek ya da dokunarak diğer heykel-katılımcıyı yönlendirmesi beklenir. "Heykel" bittiği zaman seyirciden görüşleri alınır ve isterse seyirci heykel üzerinde değişiklik yapabilir. Bu görüş alışverişi heykel ideal durumu alana kadar devam edebilir. Herkesi ikna eden ideal bir durum oluştuğunda ilk durumu gösteren ve ideal durumu gösteren heykel sergilenir. Bu esnada ideal duruma geçişi sağlayan ara bir biçim de tasarlanır. Böylece oluşturulan heykellerle somut durumdan ideal duruma nasıl geçilebileceği seyirciler arasında tartıştırılmış olur.²⁷⁴

Boal, İmge Tiyatrosu yöntemin Peru'da ALFIN projesinde çalışırken geliştirmiştir.²⁷⁵ Kendi yaşam öyküsünü anlattığı kitabında tam olarak şöyle der: "İmge Tiyatrosu doğdu, çünkü Perulu öğrencilerim kırk yedi farklı anadil konuşuyorlardı."²⁷⁶ Boal için kültürel, ekonomik ve dilsel engelleri kaldırarak ortak

²⁷¹ Eva Österlind, "Acting Out of Habits: Can Theatre of the Oppressed Promote Change? Boal's Theatre Methods in Relation to Bourdieu's Concept of Habitus", **Research in Drama Education: The Journal of Applied Theatre and Performance**, Cilt 13, Sayı 1, 2008, s. 72.

²⁷² Adrian Jackson, **a.g.m.**, s. xii; Gökdağ, "Ezilenlerin Tiyatrosu Yöntemleri", s. 59.

²⁷³ Gökdağ, "Ezilenlerin Tiyatrosu Yöntemleri", s. 58; Ed. Mady Schutzman- Jan Cohen-Cruz, **Playing Boal**, s. 237.

²⁷⁴ Boal, **Ezilenlerin Tiyatrosu**, s. 127.

²⁷⁵ Gökdağ, **Theatre Of Oppressed and Its Application in Turkey**, s. 90.

²⁷⁶ Boal, **Hamlet and The Baker's Son**, s. 310.

bir dil yaratmanın ve bu dil aracılığı ile toplumsal ve içsel baskının ifade bulmasının en iyi yolu imgeler üzerinden hareket etmek olmuştur.²⁷⁷

(4) *Görünmez Tiyatro*

Görünmez Tiyatro (*Invisible Theatre*), daha önce ayrıntıları ile çalışılmış bir dramatik kurgunun sokak, pazar yeri, market, okul kampusu gibi sahne olmayan bir mekanda seyirci olduklarını bilmeyen insanların önünde sergilenmesidir.²⁷⁸ Seçilen konunun "gerçek bir sorun niteliği taşıyan yakıcı öneme sahip bir mesele" olması gerekir.²⁷⁹ Amaç, bu meseleyi kamusal alanda görünür ve tartışılabilir kılmaktır.²⁸⁰

Görünmez Tiyatro'ya, oyuncular gerçek bir tiyatro oyununa hazırlanır gibi hazırlanır ve oyunlarını sergilerken karşılaşabilecekleri bütün tehlikelere karşı uyanık olma ve kendi güvenliklerini sağlama sorumluluğundadırlar.²⁸¹ Oyun sergilendikten sonra, etkisini yitirmemesi için seyircilere asla dahil oldukları anın bir tiyatro kurgusunun parçası olduğu söylenmemelidir.²⁸²

Görünmez Tiyatro aracılığı ile göçmenler, kadınlar, engelliler, yaşlılar, işçiler, köylüler, farklı ırklar ve cinsel yönelimler konusunda kamusal bir tartışma yürütülebilir ve aynı zamanda bu sosyal tartışma içinde bu gruptan bireylere kendilerini sosyal diyalog içinde ifade etme şansı doğar. Bu yöntemler var olan yasalar konusunda bilinç yükseltme yapılabileceği gibi bu yasaların meşruluğu da sorgulanır.²⁸³ Ajit-prop sokak tiyatrosundan farklı olarak seyircisine karşı öğretici olmaktan çok birlikte öğrenme sürecine odaklıdır.²⁸⁴

²⁷⁷ Gökdağ, **a.g.e.**, s. 94.

²⁷⁸ Boal, **Ezilenlerin Tiyatrosu**, s. 138.

²⁷⁹ Boal, **Oyuncular ve Oyuncu Olmayanlar İçin Oyunlar**, s. 22.

²⁸⁰ Gökdağ, **a.g.e.**, s. 81.

²⁸¹ Boal, **a.g.e.**, s. 23, 32; Gökdağ, **a.g.e.**, s.83.

²⁸² Boal, **a.g.e.**, s. 33.

²⁸³ Gökdağ, **a.g.e.**, s.85.

²⁸⁴ Jackson, "İngilizce'ye Çevirenin Önsözü", **Oyuncular ve Oyuncu Olmayanlar İçin Oyunlar**, s.3.

(5) Forum Tiyatrosu

Forum Tiyatrosu (*Forum Theatre*), baskı ile başa çıkma egzersizi olarak düşünülebilir.²⁸⁵ Kişi ya da kişilerin yaşadıkları ya da tanık oldukları, toplumsal ya da politik bir baskı öyküsünü konu olan oyun biçimidir. Doğaçlamalar şeklinde başlar ve prova teknikleri ile 10-15 dakikalık bir oyuna dönüştürülür. Oyun kendi içinde tamamlanınca bu seyircilere sahnelenir. İlk sahnelemeden sonra Joker, oyundaki baskı anlarını özgürleştirebilecek fikirleri olan seyircileri sırayla sahneye davet ederek onların bir oyuncu olarak olası sonlar doğaçlanmasına imkan sunar.²⁸⁶

Joker (*Coringa*), Boal'in Arena Tiyatrosu zamanında Zumbi adlı oyunda ilk kez kullanmış olduğu bir kolaylaştırıcı figürdür.²⁸⁷ Joker, bağlamına ve uygulamanın gidişatına göre yönetmen, hakem, usta veya atölye lideri konumunda nitelenebilir.²⁸⁸ Forum Tiyatrosu'nda işlevi, seyircilere oyunun kurallarını anlatmak, seyircileri sahneye çıkmaya cesaretlendirmek ve seyir alanı ile belirlenen oyun alanı arasındaki trafiği sağlamaktır.²⁸⁹ Boal, Joker'in seyircilere "eğer dünyayı değiştirmezlerse, kimsenin onlar için değiştirmeyeceği ve her şeyin kaçınılmaz olarak aynı kalacağı"²⁹⁰ gerçeğini fark ettirecek bir tavrı olması gerektiğini ifade eder. Ancak sahnede eyleme geçen fikirlere karşı tarafsız olmalı ve kendi fikrini belirtmemelidir. Joker'in görevi Nihal Kuyumcu'nun deyimıyla "*bütün fikirlerin ve eylemlerin doğumuna yardım eden bir ebe gibidir*".²⁹¹

Bu yöntemin uygulanması sonucunda baskıya karşı direnme taktikleri, bilgi ve deneyim birikimi sağlanması hedeflenir. Yöntemin amacı ezilen grupların içinde bulundukları ezme-ezilme çelişkisini kamusal bir tartışma alanına taşımaktır ve gerçeklik için bir prova sunmaktır.²⁹²

²⁸⁵ Karabekir, "Ezilenlerin Tiyatrosu, Feminizm ve Direniş Pratikleri Üzerine", s.154.

²⁸⁶ Boal, **Ezilenlerin Tiyatrosu**, s. 132; Boal, **Oyuncular ve Oyuncu Olmayanlar İçin Oyunlar**, s. 35-39.

²⁸⁷ Babbage, **a.g.e.**, s. 14; Gökdağ, **Theatre Of Oppressed and Its Application in Turkey**, s. 60.

²⁸⁸ Jackson, "İngilizce'ye Çevirenin Önsözü", **Oyuncular ve Oyuncu Olmayanlar İçin Oyunlar**, s.7.

²⁸⁹ Boal, **Oyuncular ve Oyuncu Olmayanlar İçin Oyunlar**, s. 39; Kuyumcu, **a.g.e.**, s. 20.

²⁹⁰ Boal, **a.g.e.**, s. 39.

²⁹¹ Kuyumcu, **a.g.e.**, s. 41.

²⁹² Jackson, **a.g.e.**, s.4.

(6) *Yasama Tiyatrosu*

Yasama Tiyatrosu (*Legislative Theatre*), kuramın toplumsal değişim hedefinin en somut hali olarak da düşünülebilir. Ezilenlerin Tiyatrosu'nun Boal tarafından en son geliştirilen yöntemi Yasama Tiyatrosudur. Bölgesel, yerel ya da mahalle düzeyinde, kimi zaman tematik konular etrafında (kadın sorunu, yaşlılık, engelli olma hali, göçmenlik vb.) bir araya gelen grupların Ezilenlerin Tiyatrosu yöntemleriyle halkın sorunlarını, taleplerini ve ihtiyaçlarını belirlemesi ile başlar.²⁹³ Yasama Tiyatrosu, Forum Tiyatrosu²⁹⁴ ve parlamenter sistemin özelliklerinin bir araya gelerek yasa taslakları oluşturmayı amaçlayan bir süreci ifade eder. Yasa taslaklarının hazırlanması ya da tekliflerinin sunumu hukukun öngördüğü yöntemi gerektirirken, yasa yapıcılara bu taslakların hazırlanması konusunda kamuoyu oluşturabilmek de bu yöneme dahildir.²⁹⁵ Ebru Gökdağ'ın deyişiyle Yasama Tiyatrosu "bir tür siyasi lobidir."²⁹⁶

Boal'in bu yöntemi, diğer birçok yöntemi gibi çeşitli ülkelerde deneyimlenmiştir. Kimisi yasa yapımı konusunda sonuca ulaşabilmişken kimisi bir süreç olarak kalmıştır. Ancak Ezilenlerin Tiyatrosu süreç odaklı bir yöntem olduğundan Yasama Tiyatrosu uygulamalarında sonuca ulaşmak ikincil önem taşımaktadır. Bu yöntem, ilerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

f) **Ezilenlerin Tiyatrosu'nun Uygulanma Yöntemi**

Ezilenlerin Tiyatrosu her bireyi bir sanatçı olarak görür. Önemli olan bireyin yaratıcı potansiyelini açığa çıkarıp, değişme olasılıklarının farkına varmasını sağlayarak bunu toplumsallaştırmaktır. Bunun için geliştirilen oyunlar ve egzersizler vardır. Bu oyun ve egzersizler, kuramın temel özelliklerini bozmayacak şekilde geliştirilmeye ve dönüştürülmeye açık olarak Boal'in Ezilenlerin Tiyatrosu,

²⁹³ Gökdağ, "Ezilenlerin Tiyatrosu Yöntemleri", s. 59.

²⁹⁴ Çalışmanın bundan sonraki kısmında, Yasama Tiyatrosu denildiğinde Forum Tiyatrosu yönteminin bu yöneme içkinliği göz ardı edilmemelidir.

²⁹⁵ Boal, *The Aesthetics of the Oppressed*, s. 6.

²⁹⁶ Gökdağ, *Bir Tiyatro Devrimcisi: Boal*, s. 104.

Oyuncular ve Oyuncu Olmayanlar için Oyunlar, Arzu Gökkuşığı ve Yasama Tiyatrosu eserlerinde herkesin kullanımına sunulmuştur.²⁹⁷

Öncelikle ezme-ezilme çelişkisini kendine dert edinmiş ve sayıları, egzersizleri oyuncu ve seyirci-oyuncu olarak oynayabilecek sayıda insan bir çağrı veya ihtiyaç etrafında bir araya gelir. Böyle bir grup oluşurken, kolaylaştırıcıların (*facilitators*) "Che Sendromu" olarak adlandırılan duruma düşmemeye dikkat etmeleri gerekir. Bunun anlamı, Ezilenlerin Tiyatrosu çalışmak isteyen kimsenin "kurtarıcılık" rolüne bürünmemesi gerektiğidir. Boal, söz konusu durum için şunları söyler;

*"Hepimizin öyle ya da böyle, bir şekilde mağlup olduğumuz bir durumdur. Köleleri zorla özgürleştirmeye çalışma isteği: Ben doğruyu bilirim, onlar için en iyisini ben bilirim, onun için şimdi onların yapmasını istediğim şeyi yapalım. Biliyorum ki bu doğrudur. Onların göremediğini ben görüyorum: Onların benimle gelmesini sağlayayım, onların gözlerini açmak istiyorum. Benim gördüklerimi görmeliler, çünkü ben doğruyu görüyorum."*²⁹⁸

Kurtarıcılık fikrinden uzaklaşıp, birlikte özgürleşme fikrini vurguladığı için Ezilenlerin Tiyatrosu diğer politik tiyatro biçimlerinden ayrılır.²⁹⁹ Bu anlamda bir grup oluşacaksa, bu grup kendi problemlerini kavrayabilen ve buna çözüm üretmek isteyen kişilerden oluşmalı, Ezilenlerin Tiyatrosu uygulayıcıları ise parçası olabilecekleri gruplarla çalışarak, yalnızca çağrıldıkları yere gitmelidirler.³⁰⁰

Bu grup üç aşamada kendisini Ezilenlerin Tiyatrosu gösterisine hazırlayacaktır. İlk aşama Joker'in alıştırma, teknikler hakkında bilgi vermesi ve bu bilgilendirmeyi yaparken yöntemleri ve grubun sorunsallarını diyaloga açmasıdır. İkinci aşama grubun bileşenleri ile bedensel ve duyuşsal egzersizler yapılması ve böylece gruptaki her bireyin bilinç ve algı potansiyellerinin geliştirilmesidir. İlk hedef grubun üyelerinin kendi toplumsallıklarındaki ezme-ezilme ilişkilerini

²⁹⁷ Ezilenlerin Tiyatrosu'nun oyun ve egzersizlerini konu alan başka bir kaynak için Birgit Firtz'in çalışmasına da bakılabilir. Birgit Fritz, **InExActArt: The Autopoietic Theatre of Boal**, 1. Baskı, Stuttgart: Ibidem-Verlag, 2012.

²⁹⁸ Karabekir, **a.g.e.**, s. 8; Boal, **Hamlet and The Baker's Son**, s. 186-187.

²⁹⁹ Karabekir, **a.g.e.**, s. 8.

³⁰⁰ Bu konu, Ezilenlerin Tiyatrosu uygulayıcısı Aylin Dilaver Vartanyan ile yaptığımız atölye çalışmalarında kendisinin önemle vurguladığı bir konudur.

kavramaları ve kendilerine dönük bir özgürleşme sağlamalarıdır. Son aşamada ise Ezilenlerin Tiyatrosu yöntemlerinden biri, grubun belirlediği ortak bir sorun çerçevesinde bir gösterime dönüşecek şekilde çalışılır. Hazırlanan gösterim ise sosyal hayatta grup aracılığı ile dolaşıma sokulur.³⁰¹

Ezilenlerin Tiyatrosu egzersizleri ve oyunları uygulanırken şiddet ve acıya neden olacak durumlardan kaçınılmalı, bunlar keyifle ve anlayışla yapılmalıdır. Çalışma ortamında asla rekabet yaratılmamalı, her katılımcı kendisi potansiyelini arttırmaya yönelmelidir.³⁰² Bununla birlikte oluşturulan oyunlarda, sahnede fiziksel şiddet sahnelenmemeli, seyirci-oyuncuların da çözümü şiddet dışındaki yöntemlerde bulmasına gayret edilmelidir. Ezilenlerin tiyatrosu repertuarında bunlara uygun yöntemler bulunmaktadır.³⁰³

Ezilenlerin Tiyatrosu'nun yaygınlaşması toplumun değişmesi konusunda büyük bir potansiyel taşımaktadır. Bu yüzden Boal, her zaman çoğalmanın önemine dikkat çeker. Öğrencisi Ebru Gökdağ'a şöyle Boal demiştir: *"Keşke Ezilenlerin Tiyatrosu futbol gibi her yerde herkes tarafından oynanabilse."*³⁰⁴ Bunu sağlayabilmek, yöntemi mümkün olduğunca tanıtabilmekten geçer.

³⁰¹ Ebru Gökdağ, "Ezilenlerin Tiyatrosu Uygulamaları", **Oyun Dergisi**, Sayı 6, 2008, s. 60.

³⁰² Boal, **Oyuncular ve Oyuncu Olmayanlar için Oyunlar**, s. 15.

³⁰³ Karabekir, **a.g.e.**, s. 19.

³⁰⁴ Kuyumcu, **a.g.e.**, s. 140.

II. BÖLÜM: DEMOKRATİKLEŞME YÖNÜNDE TOPLUMSAL DEĞİŞMENİN HUKUKSAL DİNAMİKLERİ BAKIMINDAN YASAMA TİYATROSU

A. Hukuk ve Toplumsal Değişme Arasındaki İlişki

Hukuk, normlar aracılığıyla ideal bir düzeni tasvir etmeye çalışır ancak normlar, sosyo-kültürel bir tarihin içinden çıkar.³⁰⁵ Bunun anlamı, hukukun kültür, siyaset ve ekonomiden etkileniyor oluşudur. Toplumsal düzeni sağlamanın bir aracı olarak hukuk³⁰⁶, önceden konulmuş kurallara bağlı olarak bağımsız ve tarafsız bir işleve sahip olduğu izlenimi ile kendi meşruiyetini sağlayan bir kavramdır. Modern hukuk bilimi, bu varsayıma dayanır.³⁰⁷ Anayasal eşitlik ilkesi ile herkese eşit mesafede olduğu ve hukuk devleti ilkesi ile de siyasal iktidarı kendi koyduğu kurallarla bağlaması, kendisine atfedilen özerklik iddiasını destekler niteliktedir. Ancak bu iddia hayatın gerçeği ile örtüşmemekte, gerçeklik, hukukun genellikle verili düzeni koruyucu bir görev üstlendiğini göstermektedir.³⁰⁸ Verili düzen ise belirli ideolojik tercihlerin ürünüdür. Bu tercihler üzerinden, günümüz toplumu ağırlıklı olarak, üretim tarzı ataerkil kapitalizm³⁰⁹ olan ve orta sınıf "beyaz"ların kuruculuğunu yaptığı heteroseksist liberal siyasal sistemdir. Bu sistemin temeli rasyonel özerk bireye dayanır³¹⁰ ve toplumsal sözleşme kurgusu ile bireylerin bir araya gelerek siyasal iktidarı modern devlete devrettiklerini ve hukukla bu birliği sağlamlaştırdıklarını varsayar. Ancak bu kurgu söylem düzeyinde inşa edilmiştir;

³⁰⁵ Deflem, **a.g.e.**, s. 6.

³⁰⁶ Özcan, **a.g.e.**, s. 1.

³⁰⁷ Aktaş, **a.g.e.**, s. 151.

³⁰⁸ Özcan, **a.g.e.**, s. 158- 160; Liberal eşitlik kavramının eleştirisi için bkz. D. Çiğdem Sever, "İdeolojik Bir Kavram Olarak Hukuksal Eşitlik", **Liberal Hakların, Hukukun ve Devletin Sınırları**, Ed. Bora Erdağı, 1. Baskı, Ankara: Notabene Yayınları, 2015, ss. 29-58; Hukuk devleti kavramının eleştirisi için bkz. Berke Özenç, "Marx, Hukuk Devletin Kökenleri ve Liberal Hakların Sınırları", **Liberal Hakların, Hukukun ve Devletin Sınırları**, Ed. Bora Erdağı, 1. Baskı, Ankara: Notabene Yayınları, 2015, ss. 141-172.

³⁰⁹ Ataerkil kapitalizm kavramsallaştırması için Melda Yaman Öztürk'ün kapsamlı makalesine bakılabilir. Melda Yaman Öztürk, "Ataerki: Bir Kavramın Yeniden İnşası- 'Eski' Ataerki'den Ataerkil Kapitalizme", **Eğitim Bilim Toplum**, Cilt 10, Sayı 38, 2012, ss. 72-115.

³¹⁰ Özcan, **a.g.e.**, s. 160.

toplumsal, ekonomik ve siyasal dışlama mekanizmalarının üstünü örter. Carole Pateman'ın dediği gibi; "toplumların sınırları belirlenmiş ve homojen bütünler olduğu varsayımına dayanan" bir anlaşma, "birilerini imtiyazlı kılan bir toplumsal sözleşme olarak" çalışır. Bu sözleşme herkesi bağladığı halde herkes arasında yapılmamakta; "bazılarını eşitsiz koşullarda içerirken, bazılarını bütünüyle" dışlamaktadır.³¹¹ Mevcut toplum mülkiyet-emek ekseninde sınıflı bir yapıya sahiptir. Bununla birlikte cinsiyetler, ırklar, doğa ve insan arasında da hiyerarşik bir örgütleniş mevcuttur. Tabiyet ilişkileri, insanın doğa üzerinde kurduğu tahakkümle başlayıp patriyarkal aile yapısı ve köleci düzenle³¹² yüzyıllar içinde kemikleşmiştir. Bu ilişkilerin yerleşik hale gelmesinde, hukukun ayrımcılığı sistemli hale getirmesinin büyük payı olmuştur.

Yaşam yine de sürekli bir dönüşüm ve değişim halindedir. Bahsi geçen tabiyet ilişkileri ve sınıflı toplum şekil değiştirmekte, dönüşmekte ve farklılaşmaktadır. İnsanlar, toplumlar ve toplumsal kurumlar bu değişim ve dönüşümün bir parçasıdır. Değişim ve dönüşümün ise ne yönde olduğuna dair bilgiyi bize tarih verir.³¹³ Tabiyet ilişkilerini yeniden üreten toplumsal formlara karşı, ortadan kaldırmaya yönelik de toplum perspektifleri felsefi, politik ve eylemsel düzeyde çeşitlenmektedir. Yalnızca kendimizi, annemizi, annelerimizin annelerini ve onların annelerini düşündüğümüzde bile toplumsal hayatta varoluş biçimlerimizin, gündelik yaşamımızın ne denli değiştiğini ve dönüştüğünü kolaylıkla görebiliriz. Toplumsal değişme için Gürkan şu şekilde bir tanımla yapmıştır;

"Toplumda gerek içsel olarak varolan çelişki ve zıtlıklar ve gerekse topluma dıştan gelen çeşitli nitelikte etkiler doğrultusunda toplumsal yapıda ve dolayısıyla toplumsal ilişkiler düzeninin biçiminde, bileşiminde özünde onu oluşturan öğeler arasındaki dengede veya toplumsal kurumların

³¹¹ Aktaran Esra Demir Gürsel, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Pek Hassas Terazisi ve Demokratik Toplum Anlayışı", **Liberal Hakların, Hukukun ve Devletin Sınırları**, Ed. Bora Erdağı, 1. Baskı, Ankara: Notabene Yayınları, 2015, s. 81.

³¹² Kölelik kurumu günümüz toplumlarında resmi olarak kaldırılmış olsa da kurumun modern görünümü halen mevcuttur. Özellikle borçlandırma, güvencesizlik, "yasadışı" göçmen emeği teorik olarak olmasa bile pratikte kölelik kurumunun yeni biçimleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

³¹³ Özcan, **a.g.e.**, s. 187.

*aralarındaki ilişkilerde meydana gelen niceliksel ve niteliksel farklılaşmalar"*³¹⁴

Vago ise, toplumsal değişme için şu tanımlamayı yapar;

*"Toplumsal değişme, çok sayıda insanın toplu etkinliklere ve ilişkilere katılımının, kendilerinin veya ebeveynlerinin daha önceki katılımlarından farklı olmasıdır."*³¹⁵

Değişme, olumlu olabileceği gibi olumsuz da olabilmektedir. Bunun yanında iradi değişmelerin yanında irade dışında da farklılaşmanın olabileceğini unutmamak gerekir.³¹⁶ Sosyal bilimler terminolojisinde, toplumsal farklılaşma konusuna önceleri birbiri ile aynı anlama gelecek şekilde "evrim", "ilerleme", "gelişme" gibi ifadelerle yer verilirken, bu kavramların içinde taşıdığı olumlama varsayımı tarihsel süreçte aşınmış ve söz konusu süreci değer yüklü bir tanımdan çıkarabilmek için "toplumsal değişme" şeklinde bir kavramsallaştırmaya gidilmiştir.³¹⁷ Modernizme kaynaklık eden aydınlanma düşüncesi, akli aşkın bir unsur olarak ele alarak her ne kadar değişimi ilerlemeci bir yönde sunmuşsa da,³¹⁸ ilerlemeci bakış açısı çeşitli toplumsal gruplarda farklı sonuçlar doğurmuştur. İlerleme fikri, toplumsal gelişme kavramını beraberinde getirerek, toplumların benzer süreçler içinden geçeceği varsayıma dayanmıştır. Toplumlardan bu süreçte beklenen, evrensel olarak Batı tipi ekonomik, siyasal ve toplumsal kurumların ortaya çıkarak serbest pazar sisteminin oluşması, liberal demokratik siyasal kurumların ve hukuk devletinin genel kabul görmesidir. Her biri bir yanıyla hukuku işaret eden rasyonalizasyon, uluslaşma, demokratikleşme ve siyasal katılım, siyasal gelişmenin en önemli dört unsuru olarak kabul edilmiştir. Ancak 1960'larda, modernleşme kuramcılarının öngörülerini "gelişmekte olan ülkeler" bağlamında sonuç vermez. Bu ülkeler, ekonomik çöküş ve askeri rejimlerle oldukça kötü bir süreç geçirirler. Bunun nedenini, Batı kültürüne sahip olamamaya bağlamak

³¹⁴ Gürkan, **a.g.e.** s. 51.

³¹⁵ "Social change is means that large numbers of people are engaging in group activities and realtionships that are different from those in which they or their parents engaged in previously" Vago, **a.g.e.**, s. 317.

³¹⁶ Gürkan, **a.g.e.**, s. 51.

³¹⁷ Gürkan, **a.g.e.**, s. 50; Fehmiye Ceren Akçabay, **Hukuk Eliyle Talim ve Terbiye: Toplumsal Eğitim ve Hukuk İlişkisi Çerçevesinde Zorunlu Eğitim**, 1. Baskı, İstanbul: Oniki Levha Yayınları, 2013, s. 27-35.

³¹⁸ Özcan, **a.g.e.**, s. 188.

isteyen Batılı kuramcılar³¹⁹ bir süre sonra modernizmin köklü eleştirisi ile yüzleşmek zorunda kalmışlardır.

Toplumun dönüşüm ve değişme dinamiklerini belirleyen çeşitli faktörler vardır. Hukuk, bu dinamiklerin bir parçası olmakla birlikte aynı zamanda kendisi de sürekli bir değişme halindedir.³²⁰ Toplumdaki farklılaşmadan hukuk görece özerk bir üstyapı kurumu olarak dolaysız etkilenebileceği gibi mevcut farklılaşmaya direnç de gösterebilir. Kimi zamansa gelişme, değişme ve dönüşme süreçlerinde gerekli koşulları mümkün kılar.³²¹ Bunun anlamı hukukun değişim ve dönüşüm yönünde hızlandırıcı bir etkiye sahip olabileceği gibi değişim ve dönüşümü kısıtlayıcı ve yasaklayıcı bir tutum içinde de olabileceğidir. Bu çalışma açısından, hukuk, toplumsal değişmeye engel olan bir unsur olarak değil ama hangi koşullarda toplumsal değişimin hizmetinde olabileceği açısından değerlendirmeye alınacaktır.

1. Toplumsal Değişimin Aracı ve/veya Sonucu Olarak Hukuk

Hukuk, Romalı hukukçulardan bu yana toplumsal değişimin bir aracı olarak görülmektedir. Roma'nın cumhuriyetten imparatorluğa geçişinde, yöneticilerin bu yönde açık kararları mevcuttur.³²² Roma'nın siyasal yapısını değiştiren bu kararlar, toplumsal yapıyı da etkilemiş, bu durum hukuk eliyle toplumsal değişimin önemli bir örneği olmuştur. Ancak Roma Uygarlığı'nın çok daha öncesinde, hukukun yazılı hale gelmesiyle başlayan ve kadın-erkek arasındaki toplumsal ilişkileri düzenleyen yasalar yapmanın da toplumsal değişimde, özellikle kamusal alan-özel alan ayrımını belirlemede önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Fatmagül Berktaş, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın* adlı çalışmasında, tek tanrılı dinlerin aynı zamanda bir hukuk sistemi olması özelliği de dikkate alındığında, Mezopotamya'daki ilk yazılı yasalar

³¹⁹ Akbaş, **a.g.e.**, s. 20-21.

³²⁰ Hukukun işlevine dair farklı birçok yaklaşım ve yoğun bir literatür bulunmaktadır. Hukuk sosyologu Steven Vago, bu yoğun literatür içerisinde uyumsuzlukları çözme, toplumsal kontrolü sağlama ve toplumsal değişimin en çok tekrarlanan temalar olduğunu tespit etmiştir. Vago, hukukun işlevine dair bu tespitinin ardından "hukukun işlev bozuklukları" (*dysfunctions of law*) olarak da bir kaç temayı odağına alır. Bunlar; hukukun statükocu oluşu, normların katılığı ve normatif kontroldür. Bunun yanında, belirli düzeyde bir ayrımcılığın hukuka içkin olduğunu da söylemek mümkündür. Vago, **a.g.e.**, s. 19-22; Akbaş, **a.g.e.**, s. 71-73.

³²¹ Özcan, **a.g.e.**, s. 192.

³²² Nisbet'ten aktaranlar Akçabay, **a.g.e.**, s. 134; Vago, **a.g.e.**, s. 322.

ve Antik Yunan coğrafyasındaki gelişmeleri de çalışmasına katarak, kadın erkek arasında yaratılmış olan tabiyet ilişkisini sorgulamıştır. Berktaş'a göre "kadını ve erkeği mutlak ve hiyerarşik bir biçimde ikiye bölen katı toplumsal cinsiyet rollerinin vazedilmesi, erkeğin üstünlüğüne dayanan ataerkil aile ilişkisinin kutsanması ve bu bağlamda kadın bedeni üzerindeki denetimin yasallaştırılıp meşrulaştırılması", her üç tek tanrılı dinin ortak özelliğidir.³²³ Kadının erkek karşısındaki ikincilliğini, nesneleştirilmesini yerleşik hale getiren, evlenme, kürtaç, örtünme, miras, vesayet gibi konularda bu algıyı güçlendirecek yönde yasalar çıkartılması olmuştur. Özellikle evlenmeyi düzenlemeye, toplumun kurucu unsuru olarak kabul edildiğinden, özel önem verilmiştir. Evlilik kurumu, hiçbir devlet organı tarafından yaratılmamış olsa da, daha sonradan, insan neslinin devamının bir koşulu olduğu varsayımına dayanılarak devletin önemli çıkarlarını kendisine bağladığı ve üzerine hukuk politikası geliştirdiği bir toplumsal kurum olmuştur.³²⁴ Bu kurumun miras, dolayısıyla da mülkiyet ilişkilerini düzenlemeyi kolaylaştırması bakımından hukuk tarafından önemsendiği söylenebilir.³²⁵ Buna bağlı olarak da kimin evlenmek için

³²³ Fatmagül Berktaş, **Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın**, 3. Baskı, İstanbul: Metis, 2009, s. 26.

³²⁴ Cahit Can'dan aktaran Zeynep Özlem Üskül Engin, **Hukuk Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Evlenmenin Evrimi**, 1. Baskı, İstanbul: Beşir Kitabevi, 2008, s. 1-3. Evlilik kurumunun, kadın mücadelesinin yasal reform taleplerinin öncesinde, kadınların haklara sahip hukuksal bir özne olarak görülmesinin önündeki en büyük engellerden biri olduğu söylenebilir. Bu konuda Anne Phillips şöyle yazar: "Evli kadınlar gıpta edilen 'birey' statüsü konusunda en az iddiaya sahip olanlardı ve çok yakın bir zamana kadar kocanın himayesi altında olma doktrini onların yasal bir konuma sahip olmalarını önledi. Bir kez evlendikten sonra kadınlar kişi olmaktan çıkıyorlardı. Her zaman kendi kurallarını koruyan aristokrasinin dışında, kadınlar kendi adlarına mülk sahibi olamıyorlardı; sözleşme yapamıyorlar ya da kendi adlarına mahkemeye gidemiyorlardı; kocalarına karşı hiçbir hakları yoktu; çocuklarının vesayeti konusunda hiçbir iddiaları olmazdı. Uzun ve güçlükle dolu reform mücadelelerinde, kadınlar kendilerinin de birey olduklarını; kişilik, mülkiyet ve çocuklar üzerindeki kişisel hakları erkeklerle paylaşmaları gerektiği; kamu rızasının verilmesinde erkeklere katılmaları gerektiğini vurguladılar." Anne Phillips, **Demokrasinin Cinsiyeti**, Çev. Alev Türker, 2. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2012, s. 40-41.

³²⁵ Tam burada hukuk ve mülkiyet ilişkileri konusunda Şefik Taylan Akman'ın yapmış olduğu çarpıcı bir tespiti hatırlatmak yerinde olacaktır. "Yasal düzenlemelerin daima var olan ekonomik-politik dizgeyi takip etme zorunluluğu dahi, genel anlamda hukukun politik olduğuna dair somut bir kanıt olsa gerekir. Keza günümüz mevcut hukuk sisteminin ekonomik - politik sisteme bağlılığının en somut göstergesi, örneğin mülkiyet kavramının, hukuk düzeni içindeki düzenlemelerden çıkarılması halinde geriye o hukuk sisteminden ne kalacağı sorusu ile ilgilidir. Gerçekten mülkiyet kavramı ve mülkiyet kavramıyla bağlantılı tüm unsurlar, var olan hukuk sisteminden çıkarıldığında, sadece özel hukuk düzenlemeleri bağlamında değil, genel olarak kamu hukuku için de, elde yapısal anlamda bütünlük arz eden herhangi bir sistemin kalıp kalmayacağı tartışmalıdır. Bu durum dahi hukukun, ekonomik dizgeye ve üretim ilişkilerine bağlılığının zorunluluğunu göstermesi bakımından yeterlidir. Keza hukukun egemen iktidar yapıları, ekonomik hegemonya grupları için asıl anlam ve işlevinin de bu noktada, mevcut ekonomi- politik sistemin korunması ve sürdürülmesi üzerine kurulu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır." Akman, **a.g.m.**, s. 12. Bunun yanında evlilik kurumunun ekonomi

makbul, kimin olmadığı çeşitli ahlaki kodlar ve buna eşlik eden yasalarla belirlenmiştir.³²⁶ Örneğin, örtünmeye ilişkin yasalar "evlenmek için makbul kadın olma" konusundaki en belirgin örneklerden biridir. Neslin devamı konusundaysa kürtajın yasalar yoluyla denetlenip kadının kendi bedeni üzerindeki tasarrufunun sınırlandırılmasından söz edilebilir.³²⁷ Din ideolojisi ve hukuk ideolojisi, kadın ve erkek arasındaki ilişkide kadının aleyhine bir tabiyet ilişkisi kurmada ve bunu

politikasını açıklayan bir çalışma için bkz. Christine Delphy, **Baş Düşman Patriyarkanın Ekonomi Polisiği**, Çev. Handan Öz- Lale Aykent Tunçman, 1. Basım, İstanbul: Saf Yayınları, 1999.

³²⁶ Fatmagül Berktaş bu konuda şöyle bir tespitte bulunur. Mülk sahibi sınıfların oluşmasının ardından "mülkiyetin miras yoluyla babadan oğula geçmesini güvence altına alan ve dolayısıyla kadınların cinselliğinin denetimini erkeklere veren ataerkil aile kurumlaştı, yasalara geçirildi ve devlet güvencesine kavuşturuldu. Bu çerçevede içinde, kadınların cinselliği erkeklerin; öncelikle babanın, sonradan da kocanın malı olarak belirlendi ve kadının cinsel 'saflığı' (özellikle bekaleti), üzerinde pazarlık yapılabilen bir ekonomik değere dönüştü. Bu durum fahişeliğin ortaya çıkmasına ve böylece cinselliği ve doğurganlığı yalnızca bir tek erkeğe ait olan 'saygın' kadın ile, cinselliği 'herkese' ait olan fahişe arasında keskin bir ayrımın doğmasına yol açtı". (yazarın italik ile yazdığı yerler alt çizgi ile gösterilmiştir) Berktaş, **a.g.e.**, s. 81. Kadınları önce erkeğe, sonra birbirlerine karşı ötekileştiren bu zihniyet algısı modern öncesi toplumlar da yerleşikleşmiş, modern toplumlar da sürmüştür. Türkiye'de yargı kararlarında ceza kanuna dayanarak, özellikle kadınların cinsel dokunulmazlığına ve özgürlüğüne karşı suçlarda, suçun mağduruna karşı tarafı, incitici, acımasız ve ayrımcı "iffetli kadın-iffetsiz kadın" ifadelerine rastlandığı gibi, evli ve bekar kadınlar, bakire ve bakire olmayanlar arasında da suçun failine ceza verirken ayrıma gidilmekteydi. 765 Sayılı eski Türk Ceza Kanunu'nda sıkça karşılaşılan bu durum ve buna benzer ayrımcı uygulamalar, kadın eşitlik ve özgürlük mücadelesini savunanlar tarafından kapsamlı ve uzun bir mücadeleler sonunda deşifre edilmiş ve ceza kanunu reformu esnasında ayrımcı hükümler ilga edilmiştir. Yeni Türk Ceza Kanunu olan 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu'nda bu tür ayrımcı hükümlere yer verilmemiştir ancak uygulamadaki ayrımcı tutumlar henüz aşılmış değildir. Bkz. Türkan Yalçın Sancar, **Türk Ceza Hukukunda Kadın**, 1. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları, 2013, s. 142-156;

³²⁷ Yahudi-Hristiyan geleneğinden başlayarak özellikle İslam dinine mensup ülkelerde örtünme, cinsiyet dikotomisinin kesinliğini yansıtmakla beraber, kadın-erkek ilişkilerinin tabiyet yönünde gelişiminde önemli bir belirleyen olduğu söylenebilir. Berktaş, **a.g.e.**, s. 84. İslami feministler açısından ise bu durum farklı yorumlanmaktadır. Örtünmeyi din özgürlüğü bakımından destekleyen birçok yaklaşımdan farklı olarak kadın özgürleşmesi yönünde eleştiren yaklaşımlar, erkeğin kadın bedeni üzerindeki tahakkümü açısından geniş bir analiz yelpazesi sunmaktadır. Türkiye'de bu konudaki tartışmalar, 1990'lardan sonra feminizmin ve siyasal İslamın eskiye oranla siyasal hayatta çok daha etkinleşmesiyle yoğun bir gündem teşkil etse de, 8 Ekim 2013 tarihinde 28789 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 2013/5443 numaralı Bakanlar Kurulu kararının ardında kadınların kamu kurumlarında türban takabilmesinin önündeki yasağın resmen kaldırılmasıyla politik arenadan uzaklaşmıştır. Bu yeni düzenleme, uzun bir siyasi mücadele ve yargısal süreçlerin olduğu kadar mevcut siyasal iktidarın politik tercihlerinin sonucudur. Söz konusu durum, Türkiye'de "türban", "başörtüsü" tartışmalarını sona erdirerek, Türkiye'nin mevcut koşulları özelinde kadınların kamusal alandan faydalanmasının önünü açan bir yenilik olmakla birlikte, kadın kurtuluş ve özgürlük mücadelesini kendine dert edinmiş araştırmacılar ve politik aktivistler için konunun hala tartışmalı olduğu ve güncelliğini koruyacağı söylenebilir. Bakanlar Kurulu kararı için bakınız. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/10/20131008-10.htm> (en son erişim tarihi 05.08.2015) Batı toplumlarındaysa örtünme değil ama "cadılık" sıfatı kadının konumunun toplum içerisinde belirlenmesinde önemli bir fenomen olmuştur. Ortaçağ Avrupasında bekar, dul, bilimle uğraşan, kürtaj yapabilen kadınlar bir erkeğin denetimine girmedikleri için ya da evli olsalar da uygunsuz cinsel davranışlar, itaatsizlik, "şeytana uyma" gibi nedenlerle erkekler tarafından yargılanmışlardır. Bu yargılamalar sonucunda çok büyük sayıda kadın ölüme mahkum edilmiş ve katledilmişlerdir. Bu konuda kapitalizm analizini de kapsayan çarpıcı bir çalışma için bakınız. Silvia Federici, **Caliban ve Cadı: Kadınlar, Beden ve İlksel Birikim**, Çev. Öznur Karakaş, 2. Baskı, İstanbul: Otonom Yayınları, 2014.

kurumsallaştırmak konusunda yazılı tarihin her döneminde işbirliği içinde olmuş ve toplumu şekillendirmiştir. Hukukun toplumsal değişimdeki gücü, Roma tarihinden çok daha önce, kadının kamusal alandan dışlanması ve özel alana itilmesi konusunda kendini göstermiştir.

Birçok hukukçu ve sosyal bilimci açısından, hukukun toplumsal değişim açısından öneminin artması modernizm ile birlikte gerçekleşmiştir. Modernizm, hukuk uygulamasının kurumsallaşmasına ve devletin şiddet tekeli kendi bünyesinde toplamasına hizmet etmiş, bu ise hukuku toplumsal düzeni belirlemede en etkin olgu ve toplumsal değişmeyi sağlamada teşkilatlandırılmış toplumsal bir eylem haline getirmiştir.³²⁸ Hukuk, bu süreçte yalnızca müeyyide ile belirlenen dayatmacı kurallar olması bakımından değil, tavır ve tutumların içselleştirilmesini sağlayan eğitsel bir araç olarak da önem kazanmıştır. Modernizmle birlikte, kamusal alanın genişlemesi aynı zamanda hukuka eskisine oranla çok daha geniş bir hareket alanı kazandırmıştır.³²⁹

Günümüzde iletişim olanaklarının artması, bilim ve teknoloji dünyasındaki gelişmeler, kültürlerarası etkileşim toplumsal değişmeyi oldukça hızlandırmıştır. Nüfus, şehirleşme, bürokratikleşme, endüstrileşme, bilim, ulaşım, tarım, iletişim, biyomedikal araştırmalar, eğitim ve insan haklarındaki kimi zaman birbirine zıt, kimi zaman etkileşim halindeki hızlı değişimler ve devrimler, kişilerin değerlerini, tutum ve davranışlarını etkilerken kurumlarda da değişiklikler meydana getirerek hukuku da eskiye oranla daha büyük oranda etkilemektedir.³³⁰ Bütün bu değişimleri takiben hukukta yeni düzenlemeler yapma ihtiyacı oluşabileceği gibi, planlı bir değişimi hayata geçirmek konusunda hukuk bir araç olarak da kullanılabilir.

Hukukun toplumsal şartlar, teknoloji, bilgi, değer ve tutum konularındaki değişimin gelişim sürecini takip etmesi tepkisel bir sonuçtur.³³¹ Bu ise, toplumsal olarak ortaya çıkan sonuçlardan yalnızca biridir. İnsanların, kanun koyucunun hukuk yaratma mekanizmalarından önce, örf ve adetin yavaş gelişimini beklemeden toplumsal değişimin yarattığı hukuksal ihtiyaçlara karşılık kendi aralarında

³²⁸ Akçabay, **a.g.e.**, s. 127, 134, 135.

³²⁹ Akçabay, **a.g.e.**, s. 134.

³³⁰ Vago, **a.g.e.**, s. 320; Akçabay, **a.g.e.**, s. 131.

³³¹ Vago, **a.g.e.**, s. 322; Akçabay, **a.g.e.**, s.132.

toplumsal değişmeye hizmet eden kendiliğinden bir hukuk yaratabilmektedirler.³³² Fakat, "yaşayan hukuk"³³³ içerisinde değerlendirilebilecek bu "kendiliğinden hukuk", kanun koyucu eliyle gerçekleşmediğinden sınırlı bir tepki olacaktır. Hukuk aracılığı ile değişim sağlama fikrinde ise, değişim beklentisinde olanlar için hukuk, belirli toplumsal durumlarda karşılaşılan davranış ve uygulama biçimlerini ıslah etmeyi, düzeltmeyi, geliştirmeyi ve kontrol etmeyi amaçlamaktadır.³³⁴

Hukuk tarafından konulan emir ve yasaklara, bu emir ve yasakları eleştirenler dahil, herkesin riayet ettiğine ve edeceğine dair genel bir kanının olması, hukuku toplumsal değişme konusundaki en önemli unsur haline getirmiştir. Vago'ya göre "toplumsal değişme aracı olarak hukukun üstünlüklerinin; toplum tarafından hukukun genel olarak meşru, az ya da çok rasyonel, geçerli ve kurumsal kabul edilmesi; uygulama ve yaptırım mekanizmaları tarafından desteklenmesi olduğu söylenebilir."³³⁵ Bu kanının kaynağı bir yandan hukukun toplumun hak ve adalet ölçütlerini, toplumda geçerli olan değer sistemini yansıttığına dair inancı niteleyen meşruluk düşüncesi iken, diğer yandan pozitif hukukun örgütlü gücünün insanlar üzerinde bir otorite yaratmasıdır.³³⁶ Kanun koyucu eliyle gerçekleşen hukuksal tepki, meşruiyetini devletin iktidarı ve onun yaptırım gücünden aldığından diğer bütün tepkilerden daha önemli olarak değerlendirilir.³³⁷ Bunun başat şartı ise, devlet iktidarının da meşru olarak görülmesidir.

Hukukun toplumsal değişmede birbiri ile ilişkili iki süreci vardır. Bunlar davranış kalıplarının kurumsallaştırması ve içselleştirilmesidir. Kurumsallaştırma ile ifade edilmek istenen bir normun hayata geçebilmesi için gerekli olan kurumsal düzenlemeleri yaparak davranış kalıplarını değiştirmedir. Bu düzenlemelerin kişilerin değer sisteminde yaptığı değişiklik ise içselleştirme şeklinde karşımıza çıkmaktadır.³³⁸ Akçabay, hukukun içselleştirilmesi konusunda şunları söyler;

³³² Gürkan, **a.g.e.**, s. 29.

³³³ Yaşayan hukuk için bkz. Gürkan, **a.g.e.**, s. 37-40.

³³⁴ Vago'dan aktaran Akçabay, **a.g.e.**, s. 138-139.

³³⁵ Vago'dan aktaran Akçabay, **a.g.e.**, s. 138-139.

³³⁶ Vago'dan aktaran Akçabay, **a.g.e.**, s. 139.

³³⁷ Vago, **a.g.e.**, s. 322; Akçabay, **a.g.e.**, s.132.

³³⁸ Vago, **a.g.e.**, s. 326.

*"İnsanlar; mecliste kabul edilen kanuna, yargıcın verdiği karara yahut idari bir karara her nedense uymaları gerektiğini hissederler. Nedeni açıklamaya zorlanmaları halinde ise; demokrasi, hukuk devleti gibi kavramlara ya da politik sistemde geçerli olan popüler teorilere atıf yapacaklardır... Çoğu zaman yaptırım uygulamasına gerek kalmaksızın bu davranış kalıpları yerleşir, kurumsallaşır ve varlık kazanır. Gerçekten de pek çok kişi hukuksal ceza ve yaptırımla karşılaşma ihtimallerini düşünmeksizin hukuka uygun davranışlar göstermektedir. Hukuksal olarak uygun davranış tanımı, gündelik hayat içinde bireylerin tavırlarını büyük ölçüde belirlemekte ve içsel değerlerin bir parçası haline gelmektedir."*³³⁹

Hukukun davranışları etkilemesinin önkoşulu olarak William M. Evan, kurumsallaşmanın gerektiğini, böylece içselleştirilebilen değerler yaratılabileceğini iddia eder.³⁴⁰ Kurumsallaşma ve içselleştirme konusunda Amerika'da devlet okullarındaki ırk ayrımının ortadan kaldırılarak Siyah ve beyazların birlikte eğitim almaları düzenlemesi örnek gösterilebilir. Yine buna benzer bir şekilde Türkiye'de kız ve oğlan çocukları için karma eğitim uygulamasının başlaması bir örnektir. Bu düzenleme, Siyahların ya da kız çocuklarının eğitimden eşit şekilde yararlanmasının "iyi" olduğu yönünde bir değeri de beraberinde getirdiği düşünülmüşse de hem Siyahların hem de kız çocuklarının, toplumda hala yapısal şiddetin yaygın olması nedeniyle ayrımcılığa uğradığı düşünüldüğünde, hukukun başarısı sorgulanmaya değerdir.

Bu tür bir çelişki karşısında, tarihteki çekişmeli iki görüşü hatırlamakta yarar vardır. Bunlardan biri, Tarihçi Hukuk Okulu³⁴¹ düşünürlerinden Alman hukukçu Freidrich Karl von Savigny'nin (1779-1861) hukuk yaklaşımını temsil eden, hukukun halkın adalet anlayışı ve ahlak duyguları tarafından belirlenerek toplumsal normlarla yakın ilişki içinde başarılı olabileceğini iddiasıyla, diğeri, Faydacı Hukuk Okulu³⁴² düşünürlerinden İngiliz hukukçu Jeremy Bentham'ın (1748-1832) yaklaşımını temsil

³³⁹ Akçabay, **a.g.e.**, s. 142.

³⁴⁰ Aktaran Vago, **a.g.e.**, s. 326.

³⁴¹ Tarihçi Hukuk Okulu için bkz. Öktem-Türkbağ, **a.g.e.**, s.374-383; Yasemin Işıқтаç, **Hukuk Felsefesi**, 2. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2006, s. 211-219.

³⁴² Faydacı Hukuk Okul için bkz. Öktem-Türkbağ, **a.g.e.**, s. 354-366; Işıқтаç, **a.g.e.**, s. 220-234.

eden, toplumsal değişimin programlanmış hukuk reformları aracılığı ile gerçekleştirilebileceğini iddiasıdır.³⁴³ İlki için hukukun toplumsal değişimde herhangi bir etkisi olabileceği söylenemezken ikincisinde hukuk, toplum mühendisliğinin bir aracı olarak görülmektedir.³⁴⁴ Toplumdaki gelenek, görenek, kültürel tutumların kodifikasyonu şeklinde karşımıza çıkabilecek ilk görüşe karşın resepsiyon, yargı reformu, hukuk mühendisliği toplumsal değişimde hukuka büyük yer veren ikinci görüş içinde değerlendirilebilir.

Savigny'nin yaşadığı dönem Avrupa'nın, Fransız Devrimi'nin etkisiyle yargısal reform sürecine girdiği bir dönemdir. Bu dönemde, *Code Napoléon* olarak bilinen 1804 tarihli Fransız Medeni Kanunu, Almanya tarafından yargısal reformlar bağlamında örnek alınmaktadır. Almanya'da da tüm ulusu kapsayan bir Medeni Kanun yapılması fikri gündeme geldiğinde Savigny, yasalaştırmanın gelişme dinamiğine ters düştüğünü ve yasanın kendiliğinden ortaya çıkması gerektiğini iddia ederek bu sürece itiraz eder.³⁴⁵ Napoléon'un yasalaştırma girişimin, teorik olarak devrimci ancak uygulamada despotizme meyilli olduğunu düşünmektedir.³⁴⁶ Ona göre hukuk "yapılan" değil, halkın ruhunda (*volkgeist*³⁴⁷) "bulunan" bir şeydir.³⁴⁸ Kodifikasyona tümüyle karşı çıkmasa da bir ülkenin başka bir ülkeden kanun ithal etmesi anlamında resepsiyon fikrine karşı çıkmıştır.³⁴⁹ Yasaların üç aşamada geliştiği takdirde hayatta karşılık bulabileceğini düşünen Savigny için bu aşamalar şöyledir; ilk aşama, hukukun halkın ruhunda doğması, ikinci aşama, toplumların gelişmesiyle hukukçular zümresinin oluşması, üçüncü aşama, teknik bilimin katkısı ile kodifikasyonun gerçekleşmesi.³⁵⁰

³⁴³ Vago, **a.g.e.**, s. 318-319; Akçabay, **a.g.e.**, s. 127-128; Wolfgang Freidman, **Law in a Changing Society**, 1. Baskı, New York: California Üniversitesi Yayınları, 1959, s. 3.

³⁴⁴ Vago, **a.g.e.**, s. 319.

³⁴⁵ Öktem-Türkbağ, **a.g.e.**, s. 380-381; Işıktaç, **a.g.e.**, s. 216.

³⁴⁶ Birden Güngören Bulgan, "Faydacı Tarihçi Hukuk Okullarının İnsan Hakları Eleştirileri", **Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 1, 2014, s. 285.

³⁴⁷ Halk ruhu olarak çevrilen *volkgeist* kavramına ilk kez yine Tarihçi Hukuk Okulu üyesi Georg Friedrich Puchta'da rastlanır. Dil, ahlak anlayışı, örf ve adetler bütününden oluşan halkın inançları sistemine halk ruhu denilmektedir. Bu inançlar sistemi, hukukun yaratılmasında ortaklaşa bir eylem olarak kabul edilir. Ali Acar'dan aktaran Işıktaç, **a.g.e.**, s. 217.

³⁴⁸ Freidman, **a.g.e.**, s. 3.

³⁴⁹ Ali Acar'dan aktaran Işıktaç, **a.g.e.**, s. 218.

³⁵⁰ Öktem-Türkbağ, **a.g.e.**, s. 381.

Savigny'nin görüşleri, bütün insanlık ve bütün zamanlar için geçerli bir hukukun bulunamayacağı³⁵¹ yönündedir. Bu anlamda doğal hukuk kuramından farklıdır. Halkın inançlarını oluşturan örf ve adetin, her zaman insanlık değerleri ile örtüşmediği, halkın ruhu olarak nitelenen unsurların bir toplumda yalnızca sayıca çoğunlukta olanlarla oluşturulduğu düşünüldüğünde bu yaklaşımın kendisinden sonraya Savigny'nin savunduğunun aksine, faşist bir gelenek bırakmış olması şaşırtıcı değildir. Yirminci yüzyılın milietçi-toplumcu ve faşist devletlerince "halkın ruhu" ve "halk hukuku" kavramları nasyonalist bir mistisizm ile sıkça kullanılarak,³⁵² tarihe büyük insanlık dramları bırakmıştır.

Aynı dönemde Bentham, Savigny'nin fikirlerinden tamamen farklı olarak reform düşüncesini benimsemiştir. Çarlık Rusya'sından, yeni bağımsızlığını ilan etmiş Latin Amerika cumhuriyetlerine kadar birçok ülke için kanun tasarıları hazırlayan Bentham'ın çalışmaları hemen sonuç vermese de ondokuzuncu yüzyıla büyük etkide bulunmuştur.³⁵³ Bentham, uygulanabilir ahlak ve hukuk kurallarının ölçüsünü fayda prensibine dayandırmıştır.³⁵⁴ Fayda prensibinin en basit formülü ise "herkesin eşit olduğu bir ortamda, en büyük sayıda insan için en büyük mutluluk" şeklinde ifade edilebilir.³⁵⁵ Hukuk kurallarını devlete otoritesi ile bir gören Bentham, yasa koyucunun ortak mutluluğu oluşturabilmek için geçim araçlarını, toplumda refah ortamını, eşitliği ve güvenliği sağlayabilecek yasalar yapması gerektiğini ifade eder. Ancak güvenlik haricinde, diğer üçü için devlete sorumlu tutmazken, güvenlik konusunda devlete başat bir rol verir. Özgürlük fikrini, güvenlik kavramı içinde değerlendiren Bentham'ın bu tutumu "otoriter devlet" anlayışının önünü açmıştır.³⁵⁶ Özellikle Bentham'ın Ceza Hukuku alanında yapmış olduğu *Panopticon* projesiyle³⁵⁷, siyasal iktidarlara gözetleme fiili ile güvenlik sağlama fikrini miras bırakarak, bugünkü gözetim devleti olgusunun mimarı olmuştur.

Bentham'ın yaşadığı dönem, Savigny'nin yaşadığı dönemle paralel olarak, Avrupa'da sanayileşme ve şehirleşme sürecinin başlamasıyla ortaya yeni ihtiyaçların

³⁵¹ Işıқтаç, **a.g.e.**, s. 215.

³⁵² Öktem-Türkbağ, **a.g.e.**, s. 382.

³⁵³ Freidman, **a.g.e.**, s. 3.

³⁵⁴ Öktem-Türkbağ, **a.g.e.**, s.359.

³⁵⁵ Güngören Bulgan, **a.g.m.**, s. 270; Işıқтаç, **a.g.e.**, s. 225.

³⁵⁶ Öktem-Türkbağ, **a.g.e.**, s.360-361; Işıқтаç, **a.g.e.**, s.227-228.

³⁵⁷ Güngören Bulgan, **a.g.m.**, s. 271.

çıkıldığı bir dönemdir. Bentham, çıkan bu yeni ihtiyaçlara hukukun hızlıca cevap vermesi gerektiğini belirterek reform fikrini desteklemiştir. Ona göre hukuksal reformlar yoluyla toplum yeniden inşa edilmelidir. Bentham'ın yaklaşımının Birleşik Krallık olmak üzere pek çok ülkede destek görmesiyle parlamentolar yasama faaliyeti aracılığı ile toplumsal değişme sürecine aktif şekilde dahil olmuşlardır.³⁵⁸ Bu yaklaşımla birlikte toplum mühendisliği fikrinin de filizlendiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Görüldüğü gibi hukuk, toplumsal değişmeye cevap ya da toplumdaki değişimin itici gücü olarak, iki farklı yaklaşımla günümüze kadar toplumsal değişme kuramlarının önemli bir parçası olmuştur. Ancak bu noktada bu iki düşünürle, yaklaşık olarak aynı dönemde yaşamış ve bu düşünürlerle tamamen farklı fikirlerde olan, kendisi de hukuk eğitimi almış ancak kapitalizme getirdiği kapsamlı eleştiri nedeniyle ağırlıklı olarak iktisatçı olarak bilinen, Karl Marx (1818-1883) ve onun yakın çalışma arkadaşı Friedrich Engels'in (1820-1895) hukuk ve toplumsal değişme alanındaki yaklaşımına yer vermekte fayda vardır. Her ne kadar ne Marx'ın kendisi ne de ardılları hukuk alanındaki fikirlerinde uzlaşma içinde değillerse³⁵⁹ de çarpıcı bir kaç tespiti dile getirmek önemlidir.

Marx için tarihin itici gücü ve toplumsal değişmenin kaynağı üretici güçlerle üretim arasındaki ilişkidir.³⁶⁰ Birey, kendinden menkul bir varlık değil, toplumsal bir varlık olarak tarihin hem öznesi hem de nesnesidir.³⁶¹ Üretici güçler geliştikçe üretim ilişkileri bu sürece uyum sağlayamaz ve toplumsal devrimlerle toplumda bir alt üst evresi başlar. Bu alt üst oluş evresinde, sınıfsal hakimiyeti olan güçler toplumun üst yapı kurumu olan hukuku kendi iktisadi çıkarları ve toplum vizyonlarına göre belirleyeceklerdir. Hukuk, gelişmekte olan ekonomik güçlerin bir ürünü olarak

³⁵⁸ Vago, **a.g.e.**, s. 318; Akçabay, **a.g.e.**, s. 128.

³⁵⁹ Bora Erdağı, "Marx'ta (ve Engels'te) Hukuk ve Devlet İmgesi", **Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi**, Ed. Taner Yelkenci, 1. Baskı, Ankara: Notabene Yayınları, 2013, s. 20.

³⁶⁰ Ahmet Bekmen, "Marksizm: 'Praksis'in Teorisi'", **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, Der. H. Birsen Örs, 3. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 199.

³⁶¹ "İnsanlar tarihlerini kendileri yaparlar, ama onu serbestçe kendi seçtikleri parçaları bir araya getirerek değil, dolaysızca önlerinde buldukları, geçmişten devreden verili koşullarda yaparlar." Karl Marx, **Louis Bonaparte'ın Onsekizinci Brumaire'i**, Çev. Tanıl Bora, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 30; Bkz. Zeynep Özlem Üskül, **Bireyciliğe Tarihsel Bakış**, 1. Baskı, İstanbul: Buke Yayınları, 2003, ss. 80-86.

belirmekle birlikte, egemen sınıfların onlara bağı sınıflar üzerindeki hakimiyetlerini sürdürebilmeleri için bir araçtır. Marx'ın toplum vizyonunda, komünist toplumda, toplumsal kontrol amaçlı hukuk gittikçe yitecek ve sonunda kaybolacaktır.³⁶² Ancak komünist toplum öncesinde sosyalist devrimle, proletaryanın üretim araçlarına mülkiyetine el koyarak siyasal iktidarı ele geçişinin ardından, komünist topluma doğru giden geçici süreçte sosyalist devlet ve buna bağı hukuk sistemi sönümlenme³⁶³ hedefi ile yine de var olacaktır. Basit bir teknolojizm olarak, indirgenmeden düşünülmesi gereken şey, üretici güçler ile üst yapı kurumlarından biri olan hukuk arasında da karşılıklı bir ilişki olduğudur. Esas olarak Marx, tespitlerini sürekli ilişkilere gönderme yaparak açıklar.

Marx'ın kendi dönemine yönelik yaptığı tespitlerde, hukuk perspektifi yoğun olarak kapitalist toplumdaki sınıflar arası çatışmayı açıklamakla birlikte, ırklar ve cinsiyetler arası sömürü ilişkilerini açıklamakta yetersiz kalmıştır. Ancak kendinden sonraya bıraktığı bilimsel metodlar bu çözümlemeleri yapabilmek adına yol gösterici niteliğini korumaktadır. Marx'ın üretim ilişkileri perspektifi ile bakıldığında, bugün hukuksal eşitlik yönünde yapılmış olan reformların yetersizliğini açıklamak daha kolay hale gelmektedir. Hukuk üretim ilişkilerini dönüştürmedikçe ve sömürü ortadan kalkmadıkça, eşitlik fikrinin gerçeğe dönüşmesi bir hayal olarak görülmektedir.³⁶⁴

Marx'ın düşünceleri 1917 Rus Devrimi ile SSCB'de hayat bulacak bir zemin kazanır. Devrimden sonra Rusya'da hukuk aracılığı ile çok kapsamlı değişiklikler yapılır. Benzer şekilde 1949'da Çin'de gerçekleşen devrimin ardından Çin Halk Cumhuriyeti de hukuku toplumsal yapının kapsamlı değişiminde kullanmıştır.³⁶⁵ Ancak bu uygulamalar da toplum mühendisliği kapsamında değerlendirilmiştir.

³⁶² Vago, **a.g.e.**, s. 50.

³⁶³ Sönümlenmec hukuk teorisi için bakınız. Evgeny B. Paşukanis, **Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm**, Çev. Onur Karahanoğulları, 1. Baskı, İstanbul: Birikim Yayınları, 2002; Onur Karahanoğulları, "Paşukanis ve Sönümlenmec Hukuk Kuramı", **Fikret Başkaya'ya Armağan II: Modern Zamanlar, Bir Yokmuş Bir Varmış**, Ed. Hakan Mertcan- Aydın Ördek, 1. Baskı, Ankara: Notabene Yayınları, 2014, ss. 101-146.

³⁶⁴ Hugh Collins, hukukun meta-normatif bir yapıya sahip olarak üretim ilişkilerini ifade eden alt yapı kurumlarını da etkileyebildiği iddia eder. Aktaran Sever, **a.g.m.**, s. 39.

³⁶⁵ Vago, **a.g.e.**, s.322.

Görüldüğü gibi, toplumsal değişme ve hukuk arasındaki ilişkide temel tartışma yasa yapma etkinliği üzerine olmuştur. Bu tartışmaların 19 yüzyılda egemen olması rastlantı değildir. Bu dönem, siyasal iktidarın el değiştirdiği, uluslararası güç dengelerinin yeniden şekillendiği, üretim ilişkilerinde yapısal değişikliklerin yaşandığı, yani toplumun yeniden biçimlendiği bir dönemdir. Bu dönem ve sonrasında, yasama faaliyeti toplumsal değişme açısından tartışmaların hep odağında olacaktır. Bu nedenle yasama faaliyetinin karakteristiğine daha yakından bakmakta fayda vardır.

a) Toplumsal Değişme Açısından Yasama Faaliyeti

Yasama, hukuksal kuralların bir hükümet organı tarafından açıkça tartışılarak normatif hale getirilmesini ifade eder. Hakimin kararları ile hukuk yaratmasından farklı olarak, yasama faaliyetinin bir kuralı hukuk normuna büründürmesi daha yüksek düzeyde bir bağlayıcılığa sahiptir. Bununla birlikte, her ne kadar yargı kararları ile de hukuk yaratılabiliyor olsa da³⁶⁶, yargı mercii yasama gibi özel olarak kanunlaştırma faaliyeti için oluşturulmuş bir organ değildir.³⁶⁷

Yasama, farklı hukuk sistemlerinde değişik görünüm arz eder. Örneğin, Anglo-Sakson hukuk sisteminde (*common law*) yargı kararları yasamanın temel prensibini oluştururken, Kıta Avrupası hukuk sisteminde kanun koyucu yalnızca parlamento olabilmekte, yargı kararları dolaylı olarak kanun yapma faaliyetine dahil olabilmektedir. İslam Hukuku'na göre kanun değişmez nitelikteki şariat kuralları ve onun yorumu şeklinde karşımıza çıkarken, Sosyalist Hukuk Sistemlerinde ise işçi sınıfının egemenliğini sağlamak için öncü partinin halk temsilcileri ile birlikte

³⁶⁶ Lawrence M. Freidman'a göre, yargı kararları ABD'de toplumsal değişmeyi sağlamada her zaman çok önemli olmuştur. Bunun önemini ve gücünü ifade etmek içinse şunları söyler; "*Küçük ülkelerdeki pek çok darbe, mahkemelerdeki bu nazik darbelerden çok daha az toplumsal değişme sağlayabilmiştir.*" Bu durumun Amerika'ya özgü olduğunu belirten Freidman, bunun diğer ülkelerde de sağlanabilmesi için belli koşulların olması gerektiğini belirtir. Ona göre, "*toplumsal değişmeyi destekleyen aktivist hukukçuların, aktivist yargıçların, gerçek bir toplumsal hareketin ve finansal kaynakların varlığı*" yargılama yoluyla toplumsal değişimin sağlanabilmesine imkan veren koşullardır. Freidman'dan aktaranlar Vago, **a.g.e.**, s. 326, Akçabay, **a.g.e.**, s. 137. ABD tarihinde bu yönde en bilinen örnek Siyah ve beyazların beraber eğitim almalarının önünü açan *Brown v. Board of Education* (347 U.S. 483, 17.05.1954) kararı olmakla birlikte, bu konudaki en güncel örnek aynı cinsiyetten kişilerin evlenmelerini anayasal düzeyde bir hak olarak yorumlayan *Obergefell v. Hodges* (No: 14-556, 26.06.2015) kararıdır. Karar için bkz. http://www.supremecourt.gov/opinions/14pdf/14-556_3204.pdf (en son erişim tarihi 21.08.2015).

³⁶⁷ Vago, **a.g.e.**, s. 160.

yasama organında komünist ilkelerin yorumlaması ve ilkelere dönük planlama yapması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma açısından, yargı kararlarının yarattığı hukuk Yasama Tiyatrosu'nun uygulama alanı dışında kaldığından inceleme dışında bırakılmıştır.

Hukukun, toplumsal gerçekliğin bir yansıması olmakla beraber hem ideolojik etkisi hem de yaptırım gücü sayesinde toplumsal gerçekliği şekillendirebilmesi ya da baştan yaratabilmesi³⁶⁸ onu, mevcut sistemi korumak için ya da yeni davranış kalıpları veya kurumlar oluşturmak için sistemli olarak araçsallaştırılabilen bir olgu haline getirmiştir. Kanunların, aşkın bir iktidara dayanmayıp insan aklı ile üretilen normlar olduğu fikrinin yaygınlaşmasıyla kanunlaştırma faaliyeti devlet iktidarı eliyle Anglo-Sakson ülkelerinden başlayarak, Kıta Avrupası ülkeleri ve sosyalist ülkelerde toplum mühendisliği olarak kullanılmıştır.³⁶⁹ Tarihin çeşitli dönemlerinde ve farklı coğrafyalarda bunun örneklerine rastlamak mümkündür. Devletler, toplumsal, kültürel ve ekonomik bazı hedeflere ulaşmak için, hukuku rasyonel bir toplum mühendisliği aracı olarak görebilmekte ve yeni kanunlar yaparak, mahkeme kararları ve idari kararlar eşliğinde toplumda önemli değişimlere neden olabilmektedir.³⁷⁰

Lawrence M. Freidman'a göre, modern toplumlar sürekli değişen, bununla birlikte sürekli değişmeyi de kendilerine hedef koyan toplumlardır. Sürekli ilerleme fikri modernizmin temel paradigmasıdır. Bu nedenle, hukuk aracılığı ile toplum mühendisliği fikri modern toplumların hukuk kültürünü önemli ölçüde belirlemiştir.³⁷¹ Toplum mühendisliği, kasıtlı, bilinçli ve ortak çabalar eşliğinde toplumsal yapının devlet eliyle düzenlenmesidir.³⁷² Özellikle ulus devletlerin oluşması sürecinde karşılaşılmaya başlanan bu fikir, 20. yüzyılda "insanın kendi kendini gerçekleştirmesine duyulan Aydınlanma "inancı"nın kendini "giderek toplumsal düzenin mükemmelleştirilebilirliğine duyulan bir inanca" bırakmasıyla

³⁶⁸ Vago, **a.g.e.**, s. 322.

³⁶⁹ Gürkan, **a.g.e.**, s. 31.

³⁷⁰ Akçabay, **a.g.e.**, s.133.

³⁷¹ Aktaran Akçabay, **a.g.e.**, s. 135.

³⁷² Akçabay, **a.g.e.**, s. 53; Gürkan, **a.g.e.**, s. 57.

çok daha önemli hale gelmiştir.³⁷³ "Yüksek modernizm" olarak adlandırılabilen modernizmin bu yeni aşamasında, toplum, kişisel hijyen, beslenme, çocuk yetiştirme, barınma, hal ve tavırlar, aile yapısı ve nüfusun genetik mirası konularında yönetip dönüştürülebilecek bir nesne olarak gündeme gelmiş ve toplum mühendisliği gerçekleştirilebilir ütopyalar yaratmak için toplumsal düzenin baştan sona, rasyonel olarak inşa edilmesi şeklinde karşılaşılan bir olgu olmuştur.³⁷⁴ Tarihe bakıldığında savaş seferberliğinde, savaş sonrası restorasyon dönemlerinde, ekonomik bunalımların devlet iktidarını krize soktuğu durumlarda, siyasal iktidarın devrimle el değiştirdiği zamanlarda ya da sömürge yönetimi koşullarında, kendilerini halkın eğiticileri olarak atayan bürokratik aydınların, teknisyenlerin, planlamacıların ve mühendislerin eşsiz ideolojisi olarak "yüksek modernizm" fikrinin gündeme geldiği ve bu fikre toplum mühendisliğinin eşlik ettiği bilinmektedir.³⁷⁵ Bu süreçlerde James C. Scott'ın yaptığı tespite göre, modernizmi sahiplenen sınıf ve kesimler, ağırlıklı olarak statü, iktidar ve zenginlik sağlamak adına kendi çıkarlarına hizmet etmişlerdir. Bu süreçler kaçınılmaz olarak otoriter bir yapıya hizmet etmiş, toplumsal dışlama mekanizmalarını devreye sokmuştur. Scott, bu yaklaşım için şöyle bir tespitte bulunmuştur;

*"Eğer planlanmış bir toplumsal düzen tarihsel pratiğin tesadüfî, irrasyonel birikiminden daha iyiye, bundan iki sonuç çıkar. Yeni çağın yöneticileri yalnızca bu üstün toplumsal düzeni idrak edip yaratacak bilgiye sahip olanlardır. Dahası, gerici cehalet yüzünden bu bilimsel plana teslim olmayanlar ya kendi yararları için eğitilmeli ya da ortadan kaldırılmalıdır."*³⁷⁶

Scott'un tespiti ile paralel bir şekilde toplum mühendisliğini, yukarıdan dayatmacılığın kibar bir biçimi olduğunu düşünen Freidman için, hukuk aracılığı ile yapılsa dahi toplum mühendisliği içinde otoriter ve paternalistik bir yaklaşım barındırır.³⁷⁷ Bu yaklaşım demokrasi değerleri ile bağdaşmayacak uygulamalara

³⁷³ James C. Scott, **Devlet Gibi Görmek**, Çev. Nil Erdoğan, 1. Baskı, İstanbul: Versus Yayınları, 2008, s. 150, 152.

³⁷⁴ Scott, **a.g.e.**, s. 151, 159.

³⁷⁵ Scott, **a.g.e.**, s. 157, 159.

³⁷⁶ Scott, **a.g.e.**, s. 154.

³⁷⁷ Aktaran Akçabay, **a.g.e.**, s. 135.

neden olabilmekte, toplumsal yapıda kimi sınıf ve kesimleri toplumsal mühendislik projesinin nesnesi haline getirerek ya da dışında bırakarak toplumsal adalet, eşitlik ve dayanışma gibi değerleri aşındırabilmektedir. Toplum mühendisliğinin en radikal örneklerinden biri, ari bir ırk yaratma projesiyle Almanya'da Nazi Hükümetinin hukuk eliyle Yahudilere dönük soykırım gerçekleştirmesi olmuştur. Ancak toplum mühendisliğinin sonuçları bu örnekteki gibi her zaman çıplak şiddet şeklinde karşımıza çıkmamakta, çoğu zaman yapısal ya da dolaylı şiddet şeklinde toplumdaki çeşitli kesimleri etkilemektedir. Bu nüfusun büyük çoğunluğunu yoksulluğa terk etmek olabileceği gibi toplumdaki bazı kesimleri hukuk dışı ilan ederek onların insan olma kapasitelerini sınırlamak şeklinde olabilmektedir.

Hukuk, toplum mühendisliği programı olarak çeşitli amaçlarla şimdiye kadar uluslaşma, modernleşme, sekülerleşme, muhafazakarlaşma, liberalleşme ya da mobilizasyon amaçları için kullanılmıştır.³⁷⁸ Bu konularda, ihtiyaca göre hukuk yapmak olan kodifikasyondan yararlanılabileceği gibi, başka ülkelerin yasalarının tercüme edilerek adapte edilmesi olan resepsiyondan da yararlanılabilmektedir. Bu tür durumlar kimi zaman halk tarafından tepki ile karşılaşılabilmektedir. Ceren Akçabay, hukuk eliyle yukarıdan dayatılan toplumsal değişme için Sally M. A. Lloyd-Bostock'tan şu tespiti aktarır;

*"Mevcut geleneksel değerler ile örtüşmeyen; çoğu zaman da farklı bir kültürel sistem içinde gelişmiş kurallar aracılığıyla sağlanmaya çalışılan toplumsal değişme çoğu zaman bir dayatma olarak algılanıp, tepki ile karşılanmaktadır. Yeni düzenlemelere yönelik geliştirilen tepkiler, yaptırımların arttırılması ile giderilmeye çalışılsa da; toplumdaki kişiler ya mevcut toplumsal yapıyı korumak için bu düzenlemeleri görmezden gelmekte ya da yaptırım tehdidi nedeniyle düzenlemelere uygun davranışlar sergilemekle birlikte yeni sistemi içselleştirememektedirler."*³⁷⁹

Gürkan'a göre hukuk ile toplumsal yaşam arasındaki uyum, yasama faaliyetinde başarı için temel şarttır. Ancak böyle bir uyumun gözlenebildiğini söylemek güçtür. Gürkan bu konudaki görüşü şöyledir;

³⁷⁸ Akçabay, **a.g.e.**, s. 159-175.

³⁷⁹ Aktaran Akçabay, **a.g.e.**, s. 149.

*"Bunun sebebi, bazen hukukun durgun ve tutucu karakterinin yaşamın dinamizmine ayak uyduramaması olmaktadır. Bazen toplumun tutucu eğilimlerinin, devrimci ve ilerici kanun koyucuların yapmış oldukları dinamik, modern ve ileri kanunlara karşı koyması ve direnmesi karşımıza çıkmaktadır. En önemlisi ise, kanun koyucuların toplumsal gerçeklik hakkındaki bilgisizlikleri nedeni ile, çıkardıkları kanunlarda isabetsiz olmalarıdır."*³⁸⁰

Bu tespitler, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş aşamasını izleyen uluslaşma ve modernleşme süreci konusundaki tartışmaları akla getirmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin hukuk eliyle uluslaşma ve modernleşme girişimleri birçok halk tepkisi ile karşılaşmış, bu tepkiler kısa vadede devletin yaptırım gücünü kullanmasıyla bastırılabilmiş olsalar da Türkiye siyasal hayatında derin kırılmalar yaratmışlardır. Bugün, temel insan hakları ve özgürlüklerini en çok ihlal eden ülkelerden biri olarak Türkiye'nin anılması, işte bu tarihsel-siyasal huzursuzluk nedeniyledir.

Toplumsal değişme sağlamada, hukukun koruduğu değerlerin ne olduğu önemli bir sorudur. Şunu unutmamak gerekir ki, bir yasanın yürürlüğe girmesini sağlamak, bu yasayı destekleyen toplumsal kesimlerin üstünlüğünü temsil ederek onlara bir meşruiyet kazandırır.³⁸¹ Burada temel sorun, yürürlüğe giren yasanın ne kadar kapsayıcı olduğu, toplumdaki heterojen sosyal kesimler, sınıflar, cinsiyetler ve ırklar arasında eşitlik, özgürlük ve adalet sağlayarak sömürü olgusunu toplumdan tasfiye edip edemediğidir. Tarihsel örneklerin gösterdiği, yukardan dayatmacı uygulamaların başarısız sonuçlar vermekle birlikte insanlık değerlerini aşındırarak, toplumsal dayanışmayı zayıflattığıdır.

Hukukun toplumsal değişme yaratmada doğrudan etkisini göstermek için sıklıkla köleliğin yasaklanması, ABD'de 1964 tarihli Medeni Haklar Sözleşmesi örnek olarak gösterilmektedir.³⁸² Bunun yanında kadınların seçme seçilme hakkı kazanması, eğitimden yararlanabilmeleri gibi örnekler de buna eklenebilir. Bu

³⁸⁰ Gürkan, **a.g.e.**, s. 28.

³⁸¹ Vago, **a.g.e.**, s. 159.

³⁸² Akçabay, **a.g.e.**, s. 136.

örnekler yıllar süren toplumsal mücadelelerin kitleselleşmesinin hukuk dünyasında yarattığı değişikliklerdir. Bu anlamda tabandan örgütlenen ve kimi zaman yerleşik örf ve adetleri karşısında alarak kazanılan hukuk zaferleri olduğunu hatırlatmakta fayda vardır. Bu türden bir hukuk reformu, toplum mühendisliği fikrinden farklı değerlendirilmelidir.

Toplumsal değişimin gelenek ve göreneklerde uzun yıllar alan değişimini beklemeden, toplumsal taleplerin somutlaşması anlamında halktan gelen baskı sonucu pozitif hukukta yaşanan değişimleri, diğer hukuksal reform uygulamalarından ayırmak gerekmektedir. Halktan gelen taleplerin hukuksal sürece yine halkın çabası sonucu dahil edilmesi demokratik bir süreç olarak değerlendirilmelidir.

b) Yasama Tiyatrosu ve Duyarlı Hukuk

Otoriter ve paternalist toplum mühendisliğinin hukuku toplumsal değişim için bir araç olarak kullanmasının karşısında, demokratik ve özgürlükçü yeni bir yöntem olarak değerlendirilebilecek Yasama Tiyatrosu yöntemi, toplumsal değişmeye eşlik eden bir yöntem olarak incelenebilir. Toplumsal değişim olgusu karşısında hem değişimin bir sonucu, hem de aracı olarak önceki bölümlerde ele alınan hukuk, Yasama Tiyatrosu açısından, vatandaşların ve vatandaş olmayanların (göçmen, yabancı, yurtsuz bireyler dahil), düzeltici adalet, maddi eşitlik, her geçen gün kapsamı genişleyen insanların bireysel ve kolektif hak, özgürlük ve ödevleri bağlamında, kamu vicdanını dikkate alarak, tabandan örgütlenen bir baskı oluşturdıkları kural koyma ve uygulamaya dönük sürecini ifade eder. Bu anlamıyla, toplumsal değişim karşısında Yasama Tiyatrosu'nun pozisyonunu seçkin toplum mühendisliğinden ayrı değerlendirmek gerekir. Bu ayrımı belirlemek için Philippe Nonet ve Philip Selznick'in "duyarlı hukuk" (*responsive law*) olarak kavramsallaştırdığı hukuk felsefesine kısaca değinmek önemli görünmektedir.³⁸³

Philippe Nonet ve Philip Selznick, ilk kez 1978 yılında yayınladıkları *Law and Society in Transition: Toward Responsive Law* adlı eserlerinde duyarlı hukuk kavramını hukuk literatürüne sunmuşlardır. Nonet ve Selznick'in çalışmasını

³⁸³ Güncel Önkal- Ayşegül Sılı, "Yasaların Toplumsal Kökeni: İthal Dayatmacılık/Yerel Pratikler", **HfSA 24. Kitap**, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 2012, s. 176.

hazırladığı dönem, tıpkı günümüz gibi, adaletin düşüncesinin toplumsal gündemi kapladığı bir dönemdir. İnsan hakları, yoksulluk, suç, kitle gösterileri, şehir ayaklanmaları, ekolojik çürüme ve gücün kötüye kullanımı politikayı sınırlarına ulaştırmış ve hukuksal düzen yeni zorunluluklar, sorumluluklar, çare arayışları ve kurumsal sorgulamalar ile yüz yüze kalmıştır.³⁸⁴

Duyarlı hukuk kavramına göre hukukun meşruiyetinin kaynağı, somut olay adaletini sağlamaktır.³⁸⁵ Duyarlı hukuk, toplumun dezavantajlı kesimlerinin uygulamada karşılaştığı zorlukları gözeterek, onlara destek sağlayacak koşulları ve kuralları araştırır.³⁸⁶ Hukuk, toplumdaki ihtiyaç ve taleplere karşılık verilecek cevabın kolaylaştırıcısı olarak düşünülmeli, yargılamadan çok düzenleme ile ilgilenererek yeni kurumlar oluşturmalıdır.³⁸⁷ Varolan kurumlarsa, uygulamada yeni alternatifler denemeye açık olmalı, bu alternatiflerden kazanılan deneyim ve bilgiyle mevcut kurallar, kurumlar, yetkiler yeniden yapılandırılabilir.³⁸⁸ Duyarlı hukuk, yasal değişiklik talep eden kesimlerin savunuculuğunu kendi sürecine davet eder ve bunlara karşılık verir. Söz konusu kesimler sendikalar, siyasi partiler, dernekler gibi demokratik kitle örgütleri olabileceği gibi, toplumsal hareketler³⁸⁹ de olabilir. Bu

³⁸⁴ Nonet- Selznick, **a.g.e.**, s. 2.

³⁸⁵ Philippe Nonet-Philip Selznick, **Law and Society in Transition: Toward Responsive Law**, 2. Baskı, New Brunswick: Transaction Yayınları, 2009, s. 16.

³⁸⁶ Robert A. Kagan, "Introduction to Transaction Edition", Philippe Nonet-Philip Selznick, **Law and Society in Transition: Toward Responsive Law**, 2. Baskı, New Brunswick: Transaction Yayınları, 2009, s. xi.

³⁸⁷ Nonet- Selznick, **a.g.e.**, s. 14, 108.

³⁸⁸ Nonet- Selznick, **a.g.e.**, s. 109.

³⁸⁹ Günümüzde bu kesimler "Yeni Toplumsal Hareketler" olarak adlandırılır. Yeni Toplumsal Hareketler, sosyo-politik sisteme dair şikayet, talep, istek, eksiklik ya da gerginliklere odaklanarak belli ilkeler, eleştiriler ve düşünsel ortaklıklar zemininde bir araya gelen kişilerin ya da grupların organize olarak kimi zaman örgütlü, kimi zaman kendiliğinden işleyen girişimleridir. Bütünüyle aynı görüşte olmasalar da belli somut olaylar ve kısa vadeli çıkarlar için bir araya gelen bu insanlar, sendika, sınıf, parti gibi formasyonların dışında kalan, temsil edilmeyen kesimlerdir. 1968 Hareketi ve sonrasında gelişen bu hareketler, toplumsal mücadeleyi yalnızca üretim ilişkileri temelinde ilerleyen sınıfsal çatışma ve onun iktidar mücadelesi olarak ele almaz. Toplumsal çatışmanın, devlet aygıtının farklı uygulamaları ile de doğduğuna vurgu yapar, gündelik hayat pratiklerine de önem verir. Yavuz Yıldırım, **Sosyal Forum'dan Öfkeli'ler'e: Yeni Toplumsal Hareketlerin Kurucu Gücü**, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 14, 21-22. Örneğin; kent hareketi, çevre hareketi, kadın hareketi, LGBTİ hareketi, Siyah Hareketi, topraksızlar hareketi, işgal hareketi yeni toplumsal hareketlerin önemli bir parçasıdır. Günümüzde önemli bir çalışma alanı olan Yeni Toplumsal Hareketler, bu çalışma açısından önemli olmakla birlikte, tez çalışmasını bu yönde genişletmek tezin sınırlarını fazlasıyla aşacağından konu hakkında özel bir başlık açılmamıştır. Bu yönde yapılmış önemli çalışmalar için lütfen bkz.; Barış Çoban (Haz.), **Küreselleşme, Direniş, Ütopya: Yeni Toplumsal Hareketler- Küreselleşme Çağında Toplumsal Muhalefet**, 1. Baskı, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2009; Y. Doğan Çetinkaya (Der.), **Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim**, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008; Mustafa Kemal Coşkun, **Demokrasi Teorileri ve Yeni Toplumsal**

davet ve karşılık, hukuksal kurumların mevcut gücünü bu kesimler arasında yeniden dağıtması anlamına gelir. Hukuk ve politika arasındaki ilişkiyi gizlemek yerine görünür kılacak bu tutum hukuku daha esnek, otoriteyi daha zayıf kılacak, kimi hukuksal kurumlarınsa meşruiyetinin sorgulanmasına imkan sağlayacaktır.³⁹⁰ Ancak bu yaklaşımın, illa ki, demokratik değerlerle birlikte ele alınması gerekir. Aksi halde, hukuku bu derece esnek kılmanın yaratacağı riskler de söz konusudur. Deflem'e göre, siyasal sistemler demokratikleştiği takdirde, hukukun politikleşmesi bir baskı olmaktan çıkacak, aksine siyasal iktidarın gücünü kötüye kullanması karşısında bir garanti haline gelecektir.³⁹¹

Bu kavrama göre, hukuk, toplumsal değişim ve dönüşüm karşısında durağan olamaz ve bunlardan bağımsız düşünülemez. Toplumun güncel uygulamalarının ve toplumda oluşan taleplerin muhatabı olarak hukuk, tartışmaya açık bir yapıda olmalıdır. Bu anlamda, hem içerik hem uygulama bağlamında, toplumsal ihtiyaç ve isteklere, diyaloga açık bir tutumla "kanun-adalet-kamu vicdanı üçgeninde" yönelerek ve uygulandığı toplumun yerelliğini de önemseyerek hareket etmelidir. Duyarlı hukuk kavramı, daha çok kuralların yürütülmesi noktasında işlevsel bir anlama sahiptir. Toplumsal ihtiyaçların, ait olduğu dünya görüşüne bakılmaksızın, düzenlenmesi ve toplumsal uzlaşuya yönelik hareket edilmesi duyarlı hukukun amacıdır.³⁹² Güncel Önkal ve Ayşegül Sılı'nın yorumuyla bu tür bir yaklaşım sayesinde;

"Siyasi itaatsizlikler yerini toleransa, otoriteye duyulan isteksizlik ise yerini hukuka katılıma bırakacaktır. Böylelikle kanunların üzerindeki siyasi etki, toplumsal ihtiyaçların doğası karşısında vatandaş katılımı odaklı sorumluluğa bırakacaktır. Zira duyarlı hukuk kavramı hukukun mutlaklığı karşısında vatandaşlığın sorumluluk almaktan çok sorumluluklarını hukukun aracılığına bırakma eğiliminde olduğunu varsayar. Daha açık bir ifade ile hukuk ve hukuksal normları işleten kurumlar otoriter bir tavırla toplumdan kopuk ve mutlakiyetçi bir yapıya büründüğünde hukuka tabi olanlar sorumluluk olarak

Hareketler, 1. Baskı, Ankara: Dipnot Yayınları, 2007; Meral Özbek (Ed.), **Kamusal Alan**, Ed. Meral Özbek, 2. Baskı, İstanbul: Hil Yayınları, 2004.

³⁹⁰ Kagan, **a.g.m.**, s. xii.

³⁹¹ Deflem, **a.g.e.**, s. 162.

³⁹² Önkal-Sılı, **a.g.m.**, s. 176-177.

demokratik haklarına dayalı özgürlüklerini kullanmakta isteksiz davranmaktadırlar. Böylelikle duyarlı hukuk, kanunların uygulanmasında toplumsal bir mutabakata yol açabileceği gibi, toplumu oluşturan bireylerin hukuk bilinçlerinde katılımı da destekleyecektir."³⁹³

Yasama Tiyatrosu, yaygınlaştığı takdirde duyarlı hukukun önerdiği yeni alternatiflerden biri olma potansiyelini taşımaktadır. Yasama Tiyatrosu'nun ve onun içinden çıkan Ezilenlerin Tiyatrosu metodu, daha önce genişçe yer verildiği gibi toplumdaki ezme-ezilme çelişkisini eşitlik ve adalet yönünde, ezilenleri güçlendirerek ve kendi hayatları hakkında eyleme geçirerek çözmeyi amaçlar. Hukuk alanında bu yöntem, hukukun toplumu düzenleme, toplumsal kaynakları dağıtma işlevlerine, aktivist hukukçuluğu dahil ederek, halkın talep ve ihtiyaçlarını bizzat kendi katılımları ile sunmalarını sağlamaya yöneliktir. Yöntem, kişilere, hem kendi hem de toplumun iyiliği çerçevesinde hareket edebilecekleri bir alan yaratarak, toplumsal yapının hukuk ayağını birlikte oluşturma imkanı sunmaktadır. Bu oluşturma sürecinin, aynı zamanda hem bireylerin, hem toplumun, hem de hukukun demokratikleşmesine yönelik bir toplumsal değişimi beraberinde getirme potansiyeli taşıdığı söylenebilir. Bu potansiyelin başarısı, yöntemin yaygınlaşabilmesine bağlıdır.

Ezilenlerin Tiyatrosu metodunun temel prensiplerine dayanarak uygulanacak bu yöntemde, değişim toplum mühendisliği gibi seçkin bir yapıda değildir. Bu yöntemde aklı ve duyguları aynı derecede önemli bireyler; ahlaki anlamda özerk, bir topluluğun, toplumun ve dünyanın üyesi olarak birbirine bağlı, yapısal koşullarını gözeterek eşit ve kendi kaderini tayin hakkı olan, vicdan sahibi varlıklar olarak kabul edilir. Bu bakımdan kimsenin uzmanlığı, statüsü, zenginliği, gücü süreci yönlendirmez. Süreç uyum, gönüllülük, birbirini gözetme ilkeleri etrafında; dayatmacı olarak değil, hukuk ve toplum arasında isteğe bağlı gelişen bir işbirliği şeklinde ilerler. Bu süreçte beklenen, hem halkın ve buna bağlı olarak hukuksal kurumların, diyalojik ve diyalektik bir ilişki içinde dönüşeceği.

³⁹³ Önkal-Sılı, **a.g.m.**, s. 177.

Boal'in deneyimi üzerinden örneklendirilerek anlatılacak Yasama Tiyatrosu'nun, uygulama yöntemine geçmeden önce, demokrasi kavramına ve bu kavramın güncel tartışmalarına toplumsal değişimden beklenenin daha iyi anlaşılabilmesi için biraz daha geniş yer vermeye ihtiyaç vardır. Sonraki bölüm, demokrasi konusundaki güncel tartışmalara ayrılmıştır.

2. Demokratikleşme Konusunda Bir Potansiyel: Yasama Tiyatrosu

Günümüzde en iyi yönetim biçimi olduğu konusunda geniş bir uzlaşa olan demokrasi, yönetim biçimi olmasının yanında karar alma süreçlerini, yaşam biçimlerini ve değer kümelerini de ifade eden çok boyutlu bir kavramdır.³⁹⁴ Kamu hukuku açınsındansa iktidarın meşrulaştırılma biçimiyle, iktidarın işleyiş biçimini birlikte ifade eder.³⁹⁵ İ.Ö 5. yüzyılda Antik Yunan sitelerinin bazılarında kadın, köle, özgür yabancılar ve yurttaşlık için istenen çok sıkı soy koşullarını yerine getiremeyenler haricinde kalan, yetişkin özgür erkek yurttaşların çok büyük kısmının yönetime doğrudan katılma hakkı elde etmesiyle demokrasinin tarih sahnesine çıktığı bilinmektedir.³⁹⁶ Antik Yunan dünyasında, yaklaşık bir yüzyıl süren demokrasi rejimi, İ.Ö 4. yüzyılın sonunda yıkılmasından sonra tarih sahnesinden çekilmiş, bu yönetim biçimi 2000 yıl kadar batı uygarlığının siyasal tarihinde kendine yer bulamamıştır.³⁹⁷ Demokrasinin tekrar tarih sahnesine çıkması ise 17. yüzyılda önce düşünce dünyasında, ardından 19. yüzyılda Avrupa ve Kuzey Amerika'da siyasal bir rejim olarak gerçekleşmiştir.³⁹⁸ II. Dünya Savaşının ardından, dünyanın önemli bir kısmında baskın bir siyasal düşünce haline gelen demokrasi,³⁹⁹ Sovyet Bloğunun çökmesinin ardından⁴⁰⁰ günümüze gelen süreçte, dünyanın neredeyse tamamında

³⁹⁴ Oktay Uygun, **Demokrasinin Tarihsel, Felsefi ve Ahlaki Boyutları**, 1. Baskı, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2003, s. 9.

³⁹⁵ Giorgio Agamben, "Demokrasi Kavramı Üstüne Giriş Notu", **Demokrasi Ne Alemde?**, Haz. Eric Hazan, Çev. Savaş Kılıç, 1. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2010, s. 11.

³⁹⁶ Uygun, **a.g.e.**, s. 17, 25; Wendy Brown, "'Artık Hepimiz Demokratız...'", **Demokrasi Ne Alemde?**, Haz. Eric Hazan, Çev. Savaş Kılıç, 1. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2010, s. 58.

³⁹⁷ Uygun, **a.g.e.**, s. 10

³⁹⁸ Uygun, **a.g.e.**, s. 113.

³⁹⁹ Uygun, **a.g.e.**, s. 9, 161.

⁴⁰⁰ "Sovyet blokunun çöküşünün yarattığı bir diğer sonuç da, açıkça evrensel bir nitelik taşıyan 'demokrasiye' dönüş ve komünistler ile Marksistlerin -yine bazı nadir istisnalarla- bundan böyle iktidara giden yolun demokratik olması gerektiği yönünde bir neticeye varmış olmalarıdır." D.L. Raby, **a.g.e.**, s. 22.

yalnızca yönetim biçimi olması bakımından değil, gündelik hayata içkin bir şekilde kabul görmesi bakımından önemli hale gelmiştir.

Demokrasinin en bilinen tanımı, demokrasi çalışan neredeyse bütün araştırmacıların atıf yapmaktan geri durmadığı, Abraham Lincoln'un 1863 yılında yapmış olduğu Gettsbury Söylevinde kullandığı "halkın, halk için, halk tarafından yönetimi"⁴⁰¹ ifadesidir. Demokrasi teorisinin tamamını ve üzerine sürmekte olan tartışmaları bu çalışmada tüketmek imkansız görünmektedir. Demokrasi konusu, pek çok yazar tarafından ele alınmış ve çeşitli ayrımlara tabi tutulmuştur. Bugün demokrasi, yalnızca demokrasi kelimesiyle nitelenmemekte, farklı kuramsal, kurumsal ve siyasal pozisyonları belirtebilmek adına önüne belirli sıfatlar konulmaktadır. Liberal demokrasi, sosyalist demokrasi, temsili demokrasi, doğrudan demokrasi, yarı doğrudan demokrasi, elitist demokrasi, katılımcı demokrasi, radikal demokrasi, müzakereci demokrasi, agonistik demokrasi, işçi demokrasisi, sözde demokrasi, gerçek demokrasi gibi farklı isimlerde anılan günümüz demokrasisi açısından temel tartışmalar, katılım ve temsil konularında yoğunlaşmıştır. Bu iki kavram, demokrasinin nasıl uygulandığı yönünde fikir vermektedir.

Çalışmanın bu kısmında, Boal'in Yasama Tiyatrosu Yöntemi'nin demokrasiye ve demokratikleşme süreçlerine olası katkısı üzerinde durulacaktır. Ezilenlerin Tiyatrosu'nun karakteristiği ışığında Yasama Tiyatrosu'nun demokrasi tartışmalarındaki yerini konumlandırmak, toplumsal değişimin, herkes için iyi yaşam fikrine yönelik ilerlemesi ve Yasama Tiyatrosu'nun buna hizmet edebilecek bir unsur olabilmesi bakımından da önemli görülmektedir.

a) Demokrasi Tartışmalarına Genel Bir Bakış

(1) *Halkın Demokrasi Teorisinden Dışlanmasında Teorik Zemin: Milli Egemenlik*

Antik Yunan'da uygulanan ilk haliyle demokrasinin doğrudan olma özelliği, modern dünyada kendini koruyamamıştır. Hem nüfus, hem de toprak parçası bakımından ulus devletler, Antik Yunan sitelerinden çok daha geniştir. Halkın

⁴⁰¹ Uygun, **a.g.e.**, s. 162. İfade tam olarak şöyledir; "government of the people, by the people, for the people shall not be perish".

tamamının devletin yönetimine katılması, yani demokrasinin doğrudan uygulanma imkanı modern dünyada çok zor görünmüştür. Bu nedenle, monarşik ve aristokratik kökenli feodaliteye özgü bir kurum olan temsil, demokrasi yeniden tarih sahnesine çıktığında, onunla bağdaştırılarak, ülkelerin büyüklüğünün yarattığı engel aşılmaya çalışılmıştır.⁴⁰² Ancak her ne kadar temsil, söz konusu tarihsel momentte, yapısal bir kolaylık sağlamışsa da, demokrasi açısından temsil konusu, her zaman bir sorun teşkil etmiştir.

Bu konuda modern demokrasi teorisinde birbirine zıt iki yaklaşım vardır. Bunlardan ilkinde, demokrasi yalnızca halkın kendisini yönetecek kişileri belirlemesi olarak görülürken, diğerinde kamu politikalarına dair sürece halkın doğrudan ve aracısız katılımı olarak görülür.⁴⁰³ İlk görüş temsili demokrasi şeklinde tarih sahnesinde yerini bulmuşken, diğeri uzun süre teorik tartışmalarda konu edilmiş, günümüzdeyse teorik tartışmaların ötesine geçerek uygulamada kendine yeni yeni yer açmaya başlamıştır.

Modern dünyada, demokrasi fikrinin erken dönem tartışmalarında bu iki ayrı yaklaşımı Fransız Devrimi'nin ünlü teorisyenlerinden Emmanuel Joseph Sieyès'nin (1748-1836) milli egemenlik kuramı ile Fransız Devrimi'ne ilham veren Jean Jacques Rousseau'nun (1712-1778) halk egemenliği kuramı belirlemiştir. Fransız Devrimi sonrasında gelişen milli egemenlik kuramına göre, siyasal iktidarın kaynağı ile siyasal iktidarın kullanıcısı birbirinden ayrılmıştır. Kendisini oluşturan bireylerin toplamı değil de, geçmiş ve geleceği içinde taşıyan manevi bir unsur olma özelliği ile, kendisini oluşturan bireylerden daha üstün ve ayrı bir varlık olarak düşünülen millet kavramı, iktidarın halk yığınlarının eline geçmesine engel olmak için üretilmiştir. Bu kavram, zorunlu olarak temsil kurumunu gerekli kılmıştır. Fransız Devrimi sonrasında üretilmiş milli egemenlik kuramında, devrimi yapan burjuva sınıfı, halkın henüz yeterli politik olgunluğa ve deneyime sahip olmadığını ileri sürerek, egemenliğin doğrudan halk tarafından kullanılmasını engellemiştir. Bu durumda, ilgili ve bilgili kişiler, millettten seçim yoluyla vekalet alacak, kendisini seçenlerden ve seçtikleri bölgeden bağlarını kopararak, bu vekaleti bütün millet

⁴⁰² Uygun, **a.g.e.**, s. 10-11, 116, 124.

⁴⁰³ İlker Gökhan Şen, **Doğrudan Demokrasi: Hukuksal ve Siyasi Sorunlar**, 1. Baskı, İstanbul: Oniki Levha Yayınları, 2013, s. 35-36.

adına kullanacaktır. Bu durumdaysa temsilcisini seçen seçmen grubunun, temsilcisine direktifler vermesi ya da geri çağırarak görevden alması mümkün olmamaktadır.⁴⁰⁴

Milli egemenlik yaklaşımı, temsili demokrasinin hukuksal gerekçesi olarak düşünülmektedir.⁴⁰⁵ Bu yaklaşımın ilk uygulamaları, halkın bir bölümünü siyasetin yürütülmesinde dışarıda bırakmıştır. Yurttaşları, katılım ve temsilde sınırlamalar getirerek siyasi haklara sahip aktif yurttaşlar ve bunlara sahip olmayan pasif yurttaşlar olarak halkı ikiye ayırmıştır.⁴⁰⁶ Temsili demokrasi uygulamasının ilk zamanlarında mülkiyet, eğitim, vergi verme, ırk, cinsiyet gibi ayrımlar, siyasi iradeyi kullanacak temsilcileri seçecek yurttaşları son derece sınırlı tutmuştur. Günümüzdeyse akıl hastaları, küçükler ve mahkûmlar dışında herkes için siyasi haklar olan seçme ve seçilme hakkı, eşit ve genel oy ilkesi çerçevesinde uygulanmaktadır.⁴⁰⁷ Ancak hızla küreselleşen dünyada, bir ülkede yaşayan göçmenlerin de seçme seçilme hakkından bulundukları ülkede yararlanamadığını hatırlamakta fayda vardır.

Halk egemenliği yaklaşımında ise, egemenlik, genel iradenin kanunlar aracılığı ile yansımasıdır. Bunun tek yolu da doğrudan demokrasidir. Siyasi karar alma yetkisinin temsilciler eliyle kullanılması demokrasinin ve özgür halkın sınırlanması anlamına gelmektedir. Bu yaklaşımda, kanunların doğrudan demokrasi yöntemleri ile yapılması gerekmektedir.⁴⁰⁸ Halkın kendisinin kabul etmediği kanunlar hükümsüz kabul edilir.⁴⁰⁹ Ancak bu yaklaşımın, kalabalık toplumlarda uygulanmasının güç olduğu yönünde eleştiri aldığı bilinmektedir. Bu nedenle geri çağırmaya fırsat veren ve temsilciyi sadece halkın memuru kılan emredici vekalet fikri ortaya atılmışsa da, bu fikir modern demokrasi teorisinde kabul görmemiştir.⁴¹⁰ Bir diğer itiraz, çoğunluğun azınlık üzerinde zorbalığına dönüşme ihtimali üzerinedir. Bu konuda

⁴⁰⁴ Şen, **a.g.e.**, s. 33-34; Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku**, 17. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2014, s. 111-112; Mustafa Koçak, **Devlet ve Egemenlik: Batı'da ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi- Eski Kavramlar, Yeni Anlamlar**, 1. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları, 2006, s.112.

⁴⁰⁵ Şen, **a.g.e.**, s. 33-34.

⁴⁰⁶ Teziç, **a.g.e.**, s. 112.

⁴⁰⁷ Uygun, **a.g.e.**, s. 125-126.

⁴⁰⁸ Şen, **a.g.e.**, s. 34-35.

⁴⁰⁹ Teziç, **a.g.e.**, s. 115.

⁴¹⁰ Teziç, **a.g.e.**, s. 116.

geliştirilen önlemler ise ağırlıklı olarak halkın yönetimdeki rolünü azaltarak, bu rolü seçkin bir gruba devretmeye hizmet etmiştir.⁴¹¹

Güncel demokrasi tartışmalarına *Güçlü Demokrasi*⁴¹² adlı çalışmasıyla katkı sunan Benjamin Barber, J.J.Rousseau'nun düşünce çizgisinden aldığı ilhamla, temsilin katılımı tahrip ettiğini ve alınacak kamusal kararların halkın isteklerini karşılık gelebilmesi için, bu isteklerin, doğrudan, aracısız ve yorumsuz dile getirilmesi gerektiğini ileri sürer. Onun için demokrasi, kendi başına bir amaç değil, vatandaşların kendi içlerindeki potansiyeli hayata geçirebilmeleridir. Barber'a göre "siyaset eylemdir ve eylem hakkındadır."⁴¹³ Vatandaşların, egemen halk olmaktan ve tek tek iradelerinden kaynaklanan potansiyel ancak, yetki ve sorumluluklarını temsilcilere devretmek değil, bunu bizzat kendilerinin doğrudan ve tam katılımı ile gerçekleştirmeleridir. Barber, iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeyi, doğrudan demokrasi imkanı sunabilecek kapasitede görmektedir.⁴¹⁴

Bu iki yaklaşımdan, temsili demokrasi modern dünyada ağırlık kazanmıştır. Ancak bu durum, demokrasiyi seçimlere sıkıştırmış, sık sık meşruiyet ve yönetim krizlerini beraberinde getirmiş ve demokrasi fikrinin aşınmasına neden olmuştur. Demokrasinin eşitlik, yöneten ile yönetilen arasındaki özdeşlik ve halk egemenliği olduğunu düşünenlerse, doğrudan demokrasi fikrinde ısrarlarını korumuş ve doğrudan demokrasiyi mümkün kılabilmek adına çeşitli ara formüller geliştirmeye çalışmışlardır.

(2) *Liberalizm ve Demokrasi Arasındaki Açmaz*

Modern demokrasiyi biçimlendiren en önemli etkenlerden biri liberalizm olmuştur.⁴¹⁵ Bu anlamda halk egemenliği değil de, millet egemenliğinin tarihsel süreçte benimsenmesini; yani doğrudan demokrasi değil de, temsili demokrasinin baskın hale gelişini anlamak daha kolay olacaktır.

⁴¹¹ Uygun, **a.g.e.**, s. 164.

⁴¹² Bkz. Benjamin Barber, **Güçlü Demokrasi: Yeni Bir Çağ İçin Katılımcı Siyaset**, Çev. Mehmet Beşikçi, 1. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995.

⁴¹³ Barber, **a.g.e.**, s. 165.

⁴¹⁴ Aktaran Şen, **a.g.e.**, s. 36.

⁴¹⁵ Uygun, **a.g.e.**, s. 126.

Liberalizm fikri ilk ortaya atıldığı dönemde, doğal haklar teorisi çerçevesinde J.J. Rousseau'nun itirazlarına rağmen, mülkiyet de bir doğal hak olarak ilan edilip⁴¹⁶, faydacı düşünürlerin bireyi, toplumsal ilişkilerden soyutlayarak sözleşme özgürlüğüne sahip birbiri ile eşit hukuksal kişiler olarak ele alması ile⁴¹⁷, toplum yapısı, yeni gelişmekte olan kapitalizme uygun bir zemine bürünmüştür. Kapitalizm, bu dönemde, siyasi ve iktisadi gücü kendine özgü bir biçimde yeniden biçimlendirmiş ve buna bağlı olarak yönetim ve egemenlik, özgürlük ve eşitlik konusundaki düşünme biçimleri de liberalizm çizgisinde dönüşmüştür.⁴¹⁸ Liberalizmin ideali, bireyin önündeki bütün engellerin, yalnızca başkalarının aynı ölçüdeki özgürlükleri ile sınırlanarak kaldırıldığı⁴¹⁹ ve devlete güvenlik sağlama görevinin devredilmesi⁴²⁰ şeklinde karşımıza çıkmış, demokrasi fikri siyasal iktidarın monarşiden burjuvaziye geçişinde kolaylık sağlamıştır. Bu tarihsel uğrakta, özellikle Fransız Devrimi'nin eşitlik, özgürlük, kardeşlik ilkeleri ile siyasal üstünlüğünü ilan eden burjuvazi, sanayi devriminin yarattığı girişimcilik imkanları ile de ekonomik üstünlüğünü ilan ederek kapitalizmin gelişmesine imkan sağlamıştır. Claude Lefort "demokrasinin kapitalizmden hem ayrı hem onunla bağlantılı olduğuna kim itiraz edebilir" derken, Edward Bensaïd ise "liberalizm için demokrasi terimi, en nihayetinde, tüccar despotizminin ve bu despotizmin dizginsiz rekabetinin takma burnundan başka bir şey değildir" demektedir.⁴²¹

⁴¹⁶ Mülkiyetin doğal hak olup olmadığına dair tartışmalar sürmektedir. Liberalizmin kurucu düşünürlerinden John Locke'un mülkiyet hakkındaki görüşlerinin kabul görmesi ile mülkiyet, doğal haklar kuramında vazgeçilmez bir hak olarak ilan edilmiştir. John Locke'un mülkiyet konusundaki görüşleri ve İngiliz Devrimi esnasındaki mülkiyet ve buna bağlı temsil tartışmaları için bkz. Ellen Meiksins Wood, **Özgürlük ve Mülkiyet: Rönesans'tan Aydınlanmaya Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi**, Çev. Oya Köymen, 1. Baskı, İstanbul: Yordam Yayınları, 2012, ss. 238-318. Wood, Locke'un mülkiyet teorisi için şöyle der; "*Locke'un mülkiyet kavramı, Batı siyasi düşüncesinde, sadece yeni bir mülkiyet teorisini temsil ettiği için değil; siyasi alanın yeniden tanımlanması gereğini işaret ettiği için de dönüm noktası oldu.*" Meiksins Wood, **a.g.e.**, s. 346. Berke Özenç, toplum sözleşmesi teorilerinde tariflenen doğa durumunda, mülkiyet hakkının da yer almasını "*oluşturulan sivil toplumda da mülkiyetin ayrıcalıklı konumunu sürdürmesine*" neden olduğunu belirtir. Özenç, **a.g.m.**, s. 146.

⁴¹⁷ Özenç, **a.g.m.**, s. 145.

⁴¹⁸ Meiksins Wood, **a.g.e.**, s. 342.

⁴¹⁹ Samuel Bowles-Herbert Gintis, **Demokrasi ve Kapitalizm**, Çev. Osman Akınbay, 1. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996, s. 45.

⁴²⁰ Uygun, **a.g.e.**, s. 126.

⁴²¹ Daniel Bensaïd, "Daimi Skandal", **Demokrasi Ne Alemde?**, Haz. Eric Hazan, Çev. Savaş Kılıç, 1. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2010, s. 24-25, 28.

Batı dünyasında liberalizm ile gelişen eşitlikçi doktrin⁴²², evrensel insan hakları fikrine kaynaklık etse de, doğmuş olduğu koşullar içinde hem sınıfsal hem de sömürgeci egemenliğin gerekçelendirmesine sistemli biçimde hizmet etmiştir. Ellen Meiksins Wood'a göre "tarihte ilk defa demokrasi söylemi, hem sınıfsal, hem de emperyalist hakimiyet açısından, sistematik ideolojik egemenlik stratejisince tercih" edilmiştir.⁴²³ Bunun nedeni, söz konusu dönemde siyasal iktidara sahip monarkın gücünün sınırlandırılması istencidir. Doğal eşitlik fikrinin, siyasi eşitlik fikri ile birlikte ele alınarak ilerleyeceği zemin "yönetme" erkinin kim tarafından ve nasıl kullanılacağı üzerine tartışmaları beraberinde getirmiştir. Söz konusu dönemde, liberallerin tümü, mülksüzlere oy hakkı tanımanın mülkiyet hakkını ve piyasa ekonomisini tehlikeye sokacağı endişesinde ortaklaşmışlardır. Liberal değerleri daha iyi anlayabilecek, rasyonel akıl yürütme yetisine sahip ve iyi yaşam idealini savunacak bireylerin oy hakkına sahip olması gerektiğini savunanlar, hem geçimleri hem de görüşleri bakımından bağımsız olduğu varsayılan mülk sahibi eğitilmiş erkeklerin, siyasal yurttaş ilan edilmesine önayak olmuştur.⁴²⁴

Mülk sahibi erkeklerin, seçme seçilme hakkı sayesinde, yasayı kendi ihtiyaçlarına göre şekillendirebilmeleri egemenlik ilişkilerini iktisadi alana kaydırmıştır. Siyasi hakların eşitçe dağıtılacağı sürece kadar, mülk sahibi aristokrasi ve burjuva sınıfı, özellikle kendilerine bağlı emekçileri ve özel alana sıkıştırılmış kadınları disipline sokmak için devlete sıkça başvurmuşlardır. Demokratik hakların genişletilmesiyle ise, kapitalist ekonomi savunucuları, ekonomik alanı, kendi yasaları

⁴²² Söz konusu doktrin, temelini yasa önünde eşitlik ilkesinden alır. Bunun hukuksal görünümü ise hukuk devleti anlayışı olmuştur. Liberalizmin yasa önünde eşit rasyonel birey anlayışının, siyasi iktidarı sınırlama perspektifiyle hukuk devleti ilkesine dönüşmesini Berke Özenç şöyle açıklar: "*Özel ilişkilerde sözleşmenin, siyasi iktidar ile olan ilişkilerde yasanın belirleyici olduğu bu toplumsal ilişki ağı bir bütün olarak hukuksaldır, hukukla düzenlenir. Hukukun herkesi kapsayan genel sistematığının sağladığı gayri şahsiliğe vaadine; hukuk üretimi ve uygulamasının anonim bir görünüm kazanması için elzem olan kuvvetler ayrılığı ilkesinin kurumsallaşması eşlik eder. Bu vaaadin tamamlayıcısı ise, hukuksal düzenin denetleyicisi ve güvencesi olarak konumlandırılan bir yargı gücünün bağımsızlık ilkesi doğrultusunda örgütlenmesidir. Uygulayıcı konumdaki diğer bir özelliği olan tarafsızlık söylemi, hukukun genelliğinin sağladığı tarafsızlık görünümünü pekiştiren bir öge olarak ortaya çıkar.*" (yazarın italikle vurguladığı yerlerin alıntıda altı çizilmiştir.) Özenç, **a.g.m.**, s. 144. Liberalizmdeki eşitlik fikri, soya dayandırılan statü ve ayrıcalıklar karşısında her bireyin fırsat eşitliğine sahip olduğu yönündedir. Herkesin yasa önünde eşit olduğu ve eşit ahlaki değere sahip olduğu bu anlayış, sonuç eşitliğini kapsamaz. Fatmagül Bertay, "Liberalizm: Tek Bir Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji", **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, Der. H. Birsan Örs, 3. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 51.

⁴²³ Meiksins Wood, **a.g.e.**, s. 345-346.

⁴²⁴ Bertay, **a.g.m.**, s.67.

olduğu gerekçesini ileri sürerek, kamusal karar alma süreçlerini içeren siyasi alanın dışında bir yerde konumlandırmış ve mevcut bağı görünmez hale getirmişlerdir.⁴²⁵ Meiskins Wood, bu konudaki tespitini şöyle dile getirir:

*"Tarihte ilk defa, kapitalizmin gelişimi ile birlikte siyasi hakların, resmen bütün yurttaşların eşit sayıldığı politik alanla, sosyal ve iktisadi güç dağılımı arasında ilişki olmadığını düşünmek mümkün hale geldi; siyasi alan, zenginlik ve siyasi güç eşitsizliklerinden soyutlandı; bunlar siyasi alanın dışında sayıldı. Siyasi ilerleme, hatta demokrasinin ilerlemesi bile sosyal açıdan önemsiz görüldü; soyut politika alanında eşit olan yurttaşlar arasındaki sosyal ve iktisadi güç dağılımının çarpıklığı değil, yurttaş ile devlet arasındaki ilişkileri düzenleyen siyasi ve sivil haklar vurgulandı."*⁴²⁶

Demokrasi bakımından milli egemenlik doktrininin de hukuksal meşrulaştırması ile mülk sahibi erkek seçkinler, siyasi hayatta kendilerine yer açmış olsalar da, eşitlik fikri bir kez kök saldıktan sonra artık önüne geçilemeyecektir.⁴²⁷ Özellikle 19. yüzyıl, kapitalizmin gelişmesiyle paralel olarak ortaya çıkan işçi sınıfının yönetimden hak talep ettiği, Avrupa'nın işçi devrimleri ile karşı karşıya geldiği ve bunun kanla bastırıldığı bir dönem olmuştur. Ütopik sosyalist, anarşist, marksist ve komünist düşüncenin de yaygınlaşması ile mülksüzler ve işçi sınıfı, burjuva siyasal iktidarına meydan okumuşlardır. Avrupa, 1848 Devrimleri ve Paris Komünü'ne sahne olmuş, zayıflayan aristokrasi ve güçlenen burjuvaziye karşı, halk ayaklanmıştır. Liberaller, daha önce kendileri aristokrasiye karşı halkın rızasına dayanan yönetim anlayışını ileri sürmüş olduğundan, yönetimdeki meşruiyetlerini bu devrimler karşısında kaybederek, reform sürecine girmek zorunda kalmışlardır. Mevcut sistemi tadil edebilmek için, işçi sınıfına oy hakkı verilmesi,⁴²⁸ liberal demokratik kurumların yaratılmasında önemli bir aşama olarak görülmektedir.⁴²⁹ Bu süreçte, kadınlar da aktif olarak mücadeleye, ayaklanmalara ve devrimlere katılmış olsalar da, kadınların oy hakkı mücadelesi ancak 20. yüzyılın başında militan bir

⁴²⁵ Meiksins Wood, **a.g.e.**, s. 346-347.

⁴²⁶ Meiksins Wood, **a.g.e.**, s. 347.

⁴²⁷ Meiksins Wood, **a.g.e.**, s. 343.

⁴²⁸ Bekmen, **a.g.m.**, s. 206.

⁴²⁹ Berktaş, **a.g.m.**, s. 69.

boyuta taşınarak meyve vermeye başlamıştır.⁴³⁰ Hele ki kölelik kaldırılmış olsa da, Siyahların siyasal haklara sahip bir vatandaş olarak kamusal alana katılmaları ancak 20. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşebilecektir.⁴³¹

Genel ve eşit oy prensibi, 21. yüzyıla gelindiğinde tamamen olmasa da büyük oranla çözülmüş görünmektedir. Bu durum, siyasal alanda söz sahibi olmak isteyen kesimleri oldukça genişletmiş, kamusal alandaki çıkar çatışmalarının boyutlarını çeşitlendirmiştir. Her ne kadar, liberalizm, sistemli şekilde siyasal alanın kapsayıcılığını genişletmişse de, günümüzde demokrasinin vaadi olan eşitlik ne sosyal ne de siyasal alanda yeterince gelişmemiştir. Bunun nedeni, katılımın yalnızca temsili demokrasinin getirdiği seçkinli anlayış nedeniyle, seçimlere indirgenmiş olmasıdır.⁴³² Demokrasi, liberal demokrasi çizgisinde temsili demokrasiye indirgendikçe, siyasal sistem krizlerle çalkalanmıştır. Otoriter, totaliter deneyimlerin yanında ekonomik, siyasal, kültürel, toplumsal birçok sistem krizi ve buna karşı oluşan yeni toplumsal hareketler, demokrasi fikrinin liberalizmle hesaplaşmasına neden olmuştur.⁴³³ Kamusal alandaki politikaları belirleme imkanına, burjuva elit seçkinler kadar diğer kesimlerin erişemiyor oluşu nedeniyle demokratikleşme perspektifi zarar görmüştür. Özellikle devlet-birey, sermaye-emek, erkek-kadın, beyaz-Siyah, vatandaş-göçmen arasında yaşanan gerilimde, kolayca vazgeçilen, ezilenleri güçlendirme imkanına sahip eşitlik perspektifi taşıyan demokratik unsurlar olabilmektedir. Bu nedenle Anne Phillips, demokrasinin gelişme perspektifine şu tespiti ve yorumu ile bir yön katar;

*"Daha önce tabi kılınmış, marjinalleştirilmiş ya da susturulmuş olanların güvence altına alınmış bir söz söyleme teminatına ihtiyaçları vardır; tam ve eşit bir yurttaşlığa giden geçici dönemde, demokrasiler, yüzyıllarca süren ezilmenin yarattığı dengesizliği onarmak üzere hareket etmelidir."*⁴³⁴

⁴³⁰ Serpil Çakır, "Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi", **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, Der. H. Birsen Örs, 3. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 422-423. Açlık grevleri, tarihte ilk kez, bir politik eylem biçimi olarak kadınların oy hakkı mücadelesi sırasında, süfrajetlerin eylemlerinde kullanılmıştır. Çakır, **a.g.m.**, s. 424. Günümüzde hala kadınlara oy hakkı tanımayan ülkeler mevcuttur.

⁴³¹ Vago, **a.g.e.**, s. 323-324.

⁴³² Uygun, **a.g.e.**, s. 178.

⁴³³ Phillips, **a.g.e.**, s. 24.

⁴³⁴ Phillips, **a.g.e.**, s. 20.

Barber, liberalizmin demokrasiyi bireysel çıkara indirgeyerek ele almasının demokrasiyi zayıflatıldığını öne sürer. Ona göre;

*“Liberal demokrasi insan doğası, bilgi ve siyaset hakkında gerçekten de liberal; fakat özünde demokratik olmayan öncüllere dayanır. Sahip olduğu birey ve bireysel çıkar kavrayışı, bireylerin ve çıkarlarının dayandığı demokratik pratikleri zayıflatır. Liberal demokrasi bu nedenle ‘cılız’ bir demokrasi teorisidir; içerdiği demokratik değerler ihtiyati ve bu nedenle geçici, seçmeye ve şarta bağlıdır; salt bireysel ve özel amaçların aracıdır.”*⁴³⁵

Bu tespitten sonra ise Barber, liberal demokrasinin bireyin mahremiyetine, mülkiyetine çıkarlarına ve haklarına karşı her saldırıya şiddetle direnebilmesine karşı, topluluğa, adalete, vatandaşlığa ve katılıma yönelik saldırılara karşı koymada yeterince etkili olamadığını dile getirir. Liberalizmin bu yöndeki zayıflığı, onun birey savunusunu da zayıflatmaktadır. Bunun nedenini Barber, "bireyin özgürlüğü siyasi eylemliliğin bir önkoşulu değil, fakat daha ziyade onun ürünüdür" diyerek açıklar.⁴³⁶

Oktay Uygun, vatandaşlık kimliğinin seçimlere indirgenerek değil, sürekli duyumsanmasının demokratikleşmenin önünü açacak bir yaklaşım olduğunu ileri sürer. Ona göre;

"Yurttaş kimliğinin duyumsanabilmesi için, en azından, önemli konularda kararların yurttaşların doğrudan katılımı ile alınması; yurttaşların kendi girişimleri ile yeni bir yasa teklif etmek ya da yürürlükteki bir yasaı değiştirmek için halkoylaması sürecini başlatma yetkilerinin olması gerekir. Ayrıca katılımı yalnızca ulusal politikaların belirlenmesi bakımından değil, yerel, bölgesel, mesleki, eğitsel, ekonomik pek çok birim ya da kurum açısından da gerçekleştirmek gerekir. Özellikle küçük ölçekli yerel yönetimler, temsili kurumlara yer vermeyen, tümüyle doğrudan demokrasiler olarak düzenlenebilir. Günümüzde tümüyle oligarşik yapıli örgütler olan işyerleri (ekonomik işletmeler) de demokratikleştirilebilir."^{437 438}

⁴³⁵ Barber, **a.g.e.**, s. 32.

⁴³⁶ Barber, **a.g.e.**, s. 33.

⁴³⁷ Uygun, **a.g.e.**, s. 178.

Demokrasiyi bu şekilde ele almak, toplumdaki hiyerarşik ve dışlayıcı örgütlenişi büyük oranda değiştirme potansiyeli taşımaktadır. Tam bu noktada, Boal'ın Yasama Tiyatrosu yöntemi, siyasal eylemlilikle özgürleşecek birey ve tabandan örgütlenen siyaset anlayışının önünü açtığından demokrasi bağlamında tartışılmaya değer görülmektedir.

b) Yasama Tiyatrosu ve "Geçişli Demokrasi"

Augusto Boal, Yasama Tiyatrosu deneyiminin, vatandaşları yasa koyucuya dönüştürmek olduğunu ileri sürer. Temsilcinin varlığını reddetmeden, temsili demokrasi ile doğrudan demokrasinin birlikte ele almış ve buna "geçişli demokrasi" adını vermiştir.⁴³⁹

Seçmenlerin, parlamenterlerin eylemleri karşısında, bu eylemler doğru olsalar bile, yalnızca bir izleyici olmalarını kabul etmeyen Yasama Tiyatrosu Yöntemi, kendi düşüncelerini ifade eden, sorunları tartışan ve karşı argümanlar üretebilen seçmenler olunarak parlamenterlerle sorumluluğu paylaşmayı önerir. Yasama Tiyatrosu, politik tiyatro yapmak yerine, tiyatroyu politika olarak yaparak, tiyatronun tekrar politik eylemin merkezine konulmasıdır.⁴⁴⁰

Yasama Tiyatrosu, nasıl ki Antik Yunan sitelerinde tiyatro politikanın tam merkezindeyse, şimdi de öyle olabilmesi için geliştirilmiştir. Ancak Antik Yunan'daki işlevinden farklı olarak *katharsis* oluşturmak değil ama dinamizm yaratmak için önerilmektedir. Amacı seyirciyi edilgenleştirmek, sakinleştirmek, onları denge durumuna döndürmek ya da toplumu olduğu gibi kabul etmelerini sağlamak değil, bunun tersine değişmeye olan arzularını geliştirmek harekete geçirmek içindir.⁴⁴¹ Yasama Tiyatrosu'nun içinden yeşerdiği Ezilenlerin Tiyatrosu metodu, yalnızca bu isteği geliştirmeye çabalamaz; bu isteğin harekete geçirilebileceği ve deneyimlenebileceği bir alan yaratılmasına çabalar. Bunun anlamı

⁴³⁸ Demokratik usullerle yönetilen bir ekonomik işletme örneği için bkz. Ezgi Bakçay Çolak, "Özgür Kazova İşgal Fabrikası ve Kooperatif Deneyimi: Gündelik Hayatı Örmek", **Küresel Ayaklanmalar Çağında Direniş ve Estetik**, Der. Aylin Kuryel-Begüm Özden Fırat, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, ss. 291-324.

⁴³⁹ Boal, **Legislative Theater**, s. 19.

⁴⁴⁰ Boal, **a.g.e.**, s. 20.

⁴⁴¹ Boal, **a.g.e.**, s. 20.

gelecek eylemlerin provasını mümkün kılmaktır. Yasama Tiyatrosu, Ezilenlerin Tiyatrosu'nun seyircide canlandığı değişme isteğinin hukuka dönüşmesinin koşullarını yaratır.⁴⁴² Bunu yaparken, seyirci-oyuncuların birçok farklı kimliklerinden, vatandaşlık kimliklerini onlara hatırlatarak, kendilerinde oluşan isteğin hukuk yaratabilecek güçte olduğunun farkına varmalarını sağlamaktır.

Boal, demokrasiler arasında bir seçim yapmak gerekmediğini, bunun yerine alternatifler oluşturmak gerektiğini ileri sürer. Boal için bu alternatiflerden biri Yasama Tiyatrosudur. Politikanın geçişli bir şekilde yapılabileceğini, bu yöntemin diyalog, etkileşim ve değişim önerdiğini dile getirir.⁴⁴³

Diyalog konusu, güncel demokrasi tartışmalarının önemli bir kısmını kapsamaktadır. Özellikle müzakereci demokrasi, Jürgen Habermas'ın geliştirmiş olduğu iletişimsel eylem kuramı⁴⁴⁴ ile desteklenerek, toplumun geleceğine dönük politikaların geliştirildiği sivil toplum alanını, "kamusal alanda siyasi ve ahlaki açılardan eşit bireylerin rasyonel bir diyalog ile konsensüse varabilecekler bir alan olarak kavrar."⁴⁴⁵ Ancak "siyasi ve ahlaki açılardan eşit birey" varsayımı boş bir gösterendir. İnsanlık tarihi, özgürlük ve eşitlik arasındaki gerilimde ilerlerken birçok kesimin diyalog hakları elinden alınmıştır. Bunun nedeni, yalnızca sosyal ve ekonomik eşitsizlikler değil, içselleştirilmiş ezilme durumudur. Bunu ortadan kaldıran bir kamusal alan henüz oluşmamıştır. Buna karşılık, Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe'un tespitleri ile şekillenen agonistik demokrasi, "kamusal alandaki ilişkileri kimlik ve fark temelinde kurarak, ortak bir konsensüse varmak yerine bir 'kimlik siyaseti' geliştirmenin gerekliliğine vurgu yapar." Tarihsel süreçte, eşitlik fikri, liberalizmin savunduğu fırsat eşitliği ve bireyler arası eşitlik fikrinden toplumsal mücadeleler aracılığı ile sonuç eşitliği ve sosyal gruplar arası eşitlik fikrine doğru bir değişim kaydetmiştir.⁴⁴⁶ Politik alanların çoğaltılarak kamusal alana müdahale şansının artırılması ve iktidarın tek bir noktada yoğunlaşmasının engellenmesi Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe tarafından demokratik dönüşümün bir önkoşulu

⁴⁴² Boal, **a.g.e.**, s. 20.

⁴⁴³ Boal, **a.g.e.**, s. 21.

⁴⁴⁴ Bkz. Jürgen Habermas, **İletişimsel Eylem Kuramı**, Çev. Mustafa Tüzel, 1. Baskı, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2001.

⁴⁴⁵ Coşkun, **a.g.e.**, s. 18.

⁴⁴⁶ Ernesto Laclau- Chantal Mouffe, **Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru**, Çev. Ahmet Karam, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 254.

olarak savunulmaktadır.⁴⁴⁷ Bunun yanında *Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru* adlı eserlerinde demokrasi düşüncesinin de tek bir biçime indirgenmemesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Demokrasinin ilişkili olduğu toplumsal alana göre şekillenebilmesi imkanına işaret ederek, doğrudan demokrasi dahil hiçbir demokrasi biçimini tek örgütlenme biçimi olarak kabul edilmemesini önerirler.⁴⁴⁸

Demokrasi, aslına bakılırsa, diyalog kurabilmek kuramamak, etkileşim sağlayabilmek sağlayamamak, değişime aracılık etmek edememek arasındaki gerilimde ortaya çıkan bir şey olarak görülebilir. Örneğin, Rancière açısından demokrasi, bir yönetim biçimine indirgenemeyeceği gibi bir yaşam tarzı olarak da görülmemelidir. Onun için siyasal öznelerin iktidar düşüncesinden ayrılarak özneleşme biçimidir. Bu bakımdan "politikanın tam da inşası, kuruluşudur."⁴⁴⁹ Demokrasiyi politika olarak belirleyen Rancière'in düşüncesine tam da bu noktada Bensaïd'in politika tanımı ile ekleme yapmak uygun görünmektedir.

*"Politika, ilkelerin koşulsuzluğu ile pratiklerin koşulluluğu arasındaki çelişkiden kaçınma iddiası yerine, o çelişkiye yerleşmek, çelişkiyi hiçbir zaman ortadan kaldırmadan aşmak için işlemek demektir."*⁴⁵⁰

Yasama Tiyatrosu'nun alternatif olma iddiasındaki önemi tam da buradan kaynaklanmaktadır. Ezilenlerin Tiyatrosu metodu tam da çelişkiler, riskler ve koşullara rağmen hayaller üzerine kuruludur. Ezme-ezilme ilişkisinin tespiti her zaman tam tersi olasılığı da içinde taşır. Ezilenin aynı zamanda başka bir sosyal grupta, koşulda, ilişkide ezen olarak karşımıza çıkabileceği bilgisi ile ilerleyen bir "eleştirel bilinçlilik" sürecini oluşturur. Var olan dünya ile var olabilecek dünya arasındaki farkı azaltmak için hayal gücünü devreye sokar.⁴⁵¹

Wendy Brown, yasalara ve temsilcilere rıza üreten mekanizmanın kişileri özne olarak kuramadığını, demokrasinin "kendi kendine yasa koyma" vaadine bu haliyle karşılık gelmediğini vurgular. Ona göre;

⁴⁴⁷ Laclau- Mouffe, **a.g.e.**, s. 272.

⁴⁴⁸ Laclau- Mouffe, **a.g.e.**, s. 282.

⁴⁴⁹ Aktaran Bensaïd, **a.g.m.**, s. 33.

⁴⁵⁰ Bensaïd, **a.g.m.**, s. 49.

⁴⁵¹ Howe, **a.g.e.**, s. 7.

*"Bizi özne olarak inşa eden birçok güce dair bilgi edinmeye ve bu güçleri denetlemeye çalışmamız, gerçekliği kavramamızı ve iynin ne olduğu konusunda karar vermemizi sağlayan normları üretmemiz ve oy kullanırken, hatta yasa yaparken karşı karşıya olduğumuz seçenekleri açık seçik belirtmemiz gerekir."*⁴⁵²

Yasama Tiyatrosu yöntemi, tam da bu tespitin sahnenin güvenli ortamında oluşturulabileceği bir olanak yaratır. Kolektif bilgi inşası ve deneyim aktarımına olanak veren Yasama Tiyatrosu'nun forum tiyatrosu aşaması, "bizi inşa eden güçler"e dair bilginin dolaşımını sağlarken, olasılıklar konusunda deneyim kazanılmasına ve aktarılmasına fırsat verir.

Augusto Boal, demokrasinin inandığı bir rüya olduğunu söyler. Onun için demokrasi, gerçekçi bir tespitle hiçbir zaman var olmamıştır. Belki de hiçbir zaman var olamayacak bu ütopyanın peşinden onu gerçekleştirebilmek için gitmek, ona ulaşmaya çalışmak, bu ütopyaya sahip olanların yaşamlarının nedenidir.⁴⁵³ Boal'in bu düşünceleri Brown'ı hatırlatır;

*"Demokrasiye asla ulaşamaz; demokrasi olsa olsa (ulaşamaz bir hedef), sürüp giden bir siyasal projedir; demokratikleşme, altında imzası olanları kendilerini kuran, düzenleyen ve yöneten erkleri paylaşmaya zorlar, ama hiç bir zaman bitmez."*⁴⁵⁴

B. Boal'in Yasama Tiyatrosu Deneyimi

1. Yasama Tiyatrosu Deneyimini Hazırlayan Koşullar

Brezilya Federal Cumhuriyeti, neredeyse 200 milyon nüfusuyla birçok çeşitlilik ve çelişkiyi bünyesinde barındıran dünyanın en büyük ülkelerinden biridir. Başkanlık sistemine dayalı federal bir cumhuriyet olan Brezilya, 26 eyaletten oluşmaktadır. Dünyanın en büyük ekonomisine sahip on ülkesinden biri olan Brezilya'da gelir dağılımı oldukça eşitsizdir. Bunun yanında yolsuzluk da had safhadadır. Siyasal çeşitlilik ise geniş bir yelpazeye dağılmıştır. Amerika'nın

⁴⁵² Brown, **a.g.m.**, s. 60.

⁴⁵³ Howe, **a.g.e.**, s. 16.

⁴⁵⁴ Brown, **a.g.m.**, s. 61.

sömürgeci politikalarının ardından 1980'lerden beri "kapitalizmi modernleştirme" adı altında neo-liberal politikaların uygulandığı bir ülke olmuştur.⁴⁵⁵

Askeri diktatörlük rejiminin 1964'ten 1985'e kadar sürdüğü Brezilya'da, 1978'de başlayan güçlü grev hareketlerinin ardından siyasal çoğulculuk kabul edilir ve muhalefet partileri yasallaşır.⁴⁵⁶ Rio de Janeiro'da, 10 Nisan 1984'te Brezilya'da o güne kadar yaşanan kitle gösterilerinden en büyüğü, bir milyonu aşkın kişi ile "şimdi doğrudan seçim" (*diretas, ja*) sloganları ile toplanır. Bu slogan, o günkü Brezilya Cumhurbaşkanı Figueiredo'dan sonra seçilecek devlet başkanının, halk tarafından doğrudan seçilmesini mümkün kılacak bir anayasa değişikliği yapılması için hep bir ağızdan haykırılır. Bu gösteri karşısından, Başkan Figueiredo ise yeni bir öneri getirerek devlet başkanının 1988 yılında yapılacak seçimde ilk kez doğrudan doğruya seçilmesini önerir. Ancak bu sefer de 16 Nisan'da bir öncekinden daha büyük bir gösteri olur. Sao Paulo'da, bir buçuk milyon insan toplanarak aynı sloganı atar.⁴⁵⁷ Halkın bu çabalarına ve beklentisine rağmen, ülkede demokrasiye geçiş ise tam olarak 1988 yılında yeni anayasanın kabulü ile olur. Yeni anayasanın ilk maddesi, ülkeyi, temsili ve katılımcı bir demokrasiye işaret ederek tanımlamıştır: "*tüm iktidar, bunu gerek temsilcileri aracılığı ile gerekse doğrudan kullanan halkındır.*"⁴⁵⁸

Yasama Tiyatrosu sürecinin hayata geçmesine olanak sağlayan Brezilya İşçi Partisi (*Partido dos Trabalhadores-PT*) Brezilya'da diktatörlükten demokrasiye geçişin önemli aktörlerinden biri olmuştur. 1980'de kurulup 1982'de yasal olarak faaliyete geçebilen Brezilya İşçi Partisi, on yıldan kısa bir sürede üye sayısını 800 bine çıkarmıştır.⁴⁵⁹ Partinin kökenleri üç noktaya dayanır: Sendikal hareket, kurtuluş teolojisinden etkilenmiş Hristiyan akım ve azınlıkta kalmış aşırı sol örgütler.⁴⁶⁰ Kısa

⁴⁵⁵ Marion Gret- Yves Sintomer, **Porto Alegre: Farklı Bir Demokrasi Umudu**, Çev. Azer Kılıç, 1. Baskı, İstanbul: İthaki Yayınları, s. 17-19.

⁴⁵⁶ Alfredo Saad- Filho, "Brezilya'da Neoliberalizm, Demokrasi ve Ekonomi Politikası", **Latin Amerika'yı Anlamak: Neoliberalizm, Direniş ve Sol**, Haz. Aylin Topel, Çev. Burak Gürel, 1. Baskı, İstanbul: Yordam Yayınları, 2008, s. 128; Gret-Sintomer, **a.g.e.**, s. 20-21.

⁴⁵⁷ Urs Müller-Plantenberg, "Demokratikleşme Nedir ve Neye Yarar?", Çev. Meriç Gök, **Latin Amerika'da Militarizm, Devlet ve Demokrasi Dosyası**, Der. Ragıp Zarakolu, 1. Baskı, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1985, s. 318.

⁴⁵⁸ Gret-Sintomer, **a.g.e.**, s. 25.

⁴⁵⁹ Saad- Filho, **a.g.m.**, s. 130.

⁴⁶⁰ Gret-Sintomer, **a.g.e.**, s. 21-23; Gianpaolo Baiocchi, "Performing Democracy in the Streets: Participatory Budgeting and Legislative Theatre in Brazil", **A Boal Companion**. Ed. Jan Cohen Cruz-Mady Schutzman, 1. Baskı, New York: Routledge, 2006, s. 79.

bir sürede hızla kapsayıcılığını arttıran Brezilya İşçi Partisi'nin bu başarısının ardında bu üç kökten beslenmesinin yanında, dört önemli özellik bulunur. Bunlar; partiye bağlı her bir unsuru teşvik eden demokratik işleyiş, işçi sınıfının bağımsız partisi oluşu, buyurgan olmayan merkezi yapısı ve yeni sosyal hareketlerin ittifak merkezi oluşudur.⁴⁶¹

İşçi Partisi, kuruluşundan sonra yerel düzeyde hızlı kazanımlar elde etmiştir ve "kent konseyleri sosyalizmi" ile ilgili denemelere girer. Cunta yönetimi sürecinde diktatörlüğe karşı mücadele etmiş örgütlere yerellerde kendi deneyimlerini aktarmaları için imkan sunan parti, yeni bir kent demokrasisi oluşturma fikriyle hareket eder.⁴⁶² Belediye kaynaklarının yoksullar lehine kullanılması ve karar alma süreçlerine halkın katılımını yükseltmeyi amaçlar.⁴⁶³ Bunun en güzel örneği de Porto Alegre'deki "katılımcı bütçe"⁴⁶⁴ olacaktır.

Augusto Boal, 1986 yılında hala Avrupa'da sürgündeyken, Rio de Janeiro'nun vali yardımcısı Darcy Ribeiro tarafından Brezilya'ya davet edilir. Ribeiro, bu süreçte valilik seçimlerine adaylığını koymuştur. İşçi Partisi'ne üye Boal, her ne kadar aynı partiden olmasa da eski dostu Ribeiro'nun seçim çalışmalarını ekibiyle birlikte desteklemeye karar verir.⁴⁶⁵ Ancak Ezilenlerin Tiyatrosu'nun tam anlamıyla ilk defa seçim çalışmalarında kullanılışı İşçi Partisi lideri Luis Inacio "Lula" da Silva'nın

⁴⁶¹ Saad- Filho, **a.g.m.**, s. 129.

⁴⁶² Gret-Sintomer, **a.g.e.**, s.24.

⁴⁶³ Gianpaolo Baiocchi, **a.g.m.**, s. 79.

⁴⁶⁴ Katılımcı bütçe, haklı karar alma süreçlerine etkin katılımını ve demokratikleşmeyi hedefleyen bir uygulamadır. Brezilya'da diktatörlükten demokrasiye geçişte şehir hareketinin yükselmesi ile katılımcı bütçe uygulaması tartışılmaya başlamıştır. Yani Anayasa tartışmaları esnasında şehir yönetiminin hesap verebilirliğinin artırılması için talepler oluşmuş ve vatandaşlar şehir yönetimine katılmayı temel bir hak olarak dile getirmişlerdir. Katılımcı bütçe yürütme, yasama, sivil toplum ve diğer katılımcıların (yerel halk, tematik gruplar vs.) birlikte oluşturdukları ve şehir giderlerinin ne olacağına birlikte karar verildiği bir süreci ifade eder. Bu bütçe, Mart ayından başlayan ve Kasım sonuna kadar devam eden aşamalı bir tartışma süreci içinde oluşturulur. Şehir bölgelere ayrılır, bu bölgelerden temsilciler seçilir. Bunun yanında tematik çalışma grupları (trafik ve ulaşım, sağlık ve sosyal yardım, kültür, eğitim ve boş zaman aktiviteleri, ekonomik kalkınma ve vergi, şehir planlama, kentsel ve sosyal kalkınma) da temsilcilerini tartışmalarda bulundurur. Bütçe beş turda görüşülür. İlk üç turda ortalama yurttaşların katılımı çoktur ve bu süreçte tiyatral ve kültürel etkinliklerle katılımcıların bütçe görüşmeleri sürecine ilgileri artırılır. Burada amaçlanan hep beraber bütçe konusunda asgari bir toplumsal sözleşme oluşturmaktır. Hazırlanan bütçe her yıl 30 Eylül'de Belediye Meclisine gönderilir ve bu bütçe klasik usullerle 30 Kasım'a kadar oylanır ve yürürlüğe girmesi sağlanır. İlk uygulaması Porto Alegre'de olmuştur. Gret-Sintomer, **a.g.e.**, s. 44-59; Baiocchi, **a.g.m.**, s. 79-81.

⁴⁶⁵ Boal- Jan Cohen-Cruz, "Theatricalizing Politics: An Interview with Boal", Ed. Mady Schutzman- Jan Cohen-Cruz, **Playing Boal**, 1. Baskı, Londra: Routledge, 1994, s. 227.

1989 yılındaki başkanlık seçimi kampanyasında olur.⁴⁶⁶ Lula, bu seçimlerde kaybeder. Lula'nın Brezilya işçi sınıfının zaferi olarak nitelenecek Başkanlık seçimlerini kazanması 2002 senesinde gerçekleşecektir.⁴⁶⁷

Augusto Boal ve Brezilya İşçi Partisi'nin yolları tekrar Boal'in Rio'da kurmuş olduğu Ezilenlerin Tiyatrosu Merkezi maddi olanaksızlıklar yüzünden kapanmak üzereyken 1992 seçimlerinde kesişir. Boal ve arkadaşları, kendi kararları ile Merkez'i kapatır ve güçlerini yaklaşan seçimlerde İşçi Partisi'ni desteklemek için kullanmaya karar verirler.⁴⁶⁸ Şu an Rio'da halen çalışmalarını sürdüren Ezilenlerin Tiyatrosu Merkezi'nin 1992'deki dönüm noktası ve bir çeşit "intiharı"⁴⁶⁹ için Boal şunları söyler;

*"Daha ülküsel bir düşü- ülkeyi değiştirme- gerçekleştirebilmek için, bir parti veya koalisyona yardım ederek, Ezilenlerin Tiyatrosu Merkezi düşünüy- gömmek istedik."*⁴⁷⁰

Politik tiyatro yapmak yerine tiyatroyu politika olarak yapmak iddiasındaki Ezilenler Tiyatrosu Merkezi, Brezilya İşçi Partisi için 1992 seçim kampanyasına destek olma teklifi sunarlar. İşçi Partisi ise bu teklifi, Merkezden de bir aday çıkarmaları şartıyla kabul eder. Parti, böyle bir adayın birlikte çalışmayı daha etkili kılacağını düşünerek bu şartı ileri sürmüştür. Bunun üzerine aday olarak, kendisi kazanacağı gözüyle bakmasa da, çalışma arkadaşları ve dostlarının teşvikiyle Boal belirlenir.⁴⁷¹

Boal ve ekibi, seçimi kazanacaklarını düşünmeden seçim kampanyalarına başlarlar. Kampanya sloganı *"Mutlu Olmak İçin Cesaretli Olun!"*⁴⁷² olarak kararlaştırılır. Tiyatro etkinlikleriyle hazırlanmış bu kampanya süreci nüfusunun yüzde yetmişi yoksulluktan kırılan Rio için çok umut verici ve renkli olmuştur.⁴⁷³

⁴⁶⁶ Boal- Cohen Cruz, **a.g.m.**, s. 228.

⁴⁶⁷ Saad- Filho, **a.g.m.**, s. 122.

⁴⁶⁸ Boal, **Hamlet and The Baker's Son**, s. 334; Gökdağ, **Bir Tiyatro Devrimcisi: Boal**, s. 102.

⁴⁶⁹ Boal, **a.g.e.**, s. 334.

⁴⁷⁰ Baol, **Legislative Theatre**, s. 12; Gökdağ, **a.g.e.**, s. 102-103.

⁴⁷¹ Baol, **a.g.e.**, s. 12; Gökdağ, **a.g.e.**, s. 103; Howe, **a.g.e.**, s. 42.

⁴⁷² "Coragem de ser feliz!" (Boal, **Legislative Theatre**, s. 14; Gökdağ, **a.g.e.**, s. 103)

⁴⁷³ Boal, **Hamlet and The Baker's Son**, s. 334; Gökdağ, **a.g.e.**, s. 103; Howe, **a.g.e.**, s. 42.

Boal ve ekibi bu süreçte, halkın, oy vermekten öte, aktif olarak kendileri hakkında alınacak kararlara katılabileceği bir yöntem arayışında olmuşlardır.⁴⁷⁴

Şehir meclisi üyeliğine aday olarak Boal'in belirlendiği bu süreç tiyatro ve politika tarihinde ilk defa bir tiyatro topluluğunun yasama fonksiyonuna dahil olmasıyla sonuçlanır.⁴⁷⁵ 1 Ocak 1993'te İşçi Partisi'nden seçilen 6 kişiden biri olarak *vereador* sıfatıyla Rio de Janeiro şehir meclisine seçilen Boal, böylece kendi tiyatro kuramında yeni bir aşamaya geçer ve Yasama Tiyatrosu başlar.⁴⁷⁶

2. Yasama Tiyatrosu Deneyimi

Rio de Janeiro kenti, güvenliğin az, kaçırma, uyuşturucu kullanımı ve satımının yaygın olduğu, sokak çocuklarının ve işsizliğin gündelik yaşamı çok etkilediği ve şiddetin özel alandan kamusal birçok alanda kendini hissettirdiği bir şehir olarak çalışması riskli bir alan⁴⁷⁷ olsa da 1992-1996 yılları arasında Yasama Tiyatrosu çalışmaları 33 ayrı gecekondü bölgesinde yürütülmüş (*favela*), bu çalışmalar esnasında elde edilen bilgilerle 13 ayrı belediye yasası çıkarılmıştır.⁴⁷⁸

Boal'in şehir meclisine üye seçilmesi ile birlikte bir çalışma grubu kurulmuştur. Bu çalışma grubunun yarısı Ezilenlerin Tiyatrosu Merkezi'ndeki Jokerlerden ve diğer yarısı ise hukukçu ve uzmanlardan oluşmuştur.⁴⁷⁹ Şehirde 50 tane, 12şer kişiden oluşan Ezilenlerin Tiyatrosu grubu kurularak⁴⁸⁰ forum tiyatroları aracılığı ile işsizlik, sağlık, barınma, cinsel şiddet, ensest, kadınların ezilmesi, gençlik, akıl sağlığı ve uyuşturucu konularında oyunlar hazırlanmış ve bu yolla yasa çalışmaları yapılmıştır. Bunun yanında interaktif mail listeleri yoluyla da şehir sakinlerinin talepleri değerlendirilmiştir.⁴⁸¹ Boal kimi zaman sokaklarda insanlarla "sokak meclisi

⁴⁷⁴ Howe, **a.g.e.**, s. 43.

⁴⁷⁵ Boal, **Legislative Theatre**, s. 6.

⁴⁷⁶ Boal, **Legislative Theatre**, s. 18.

⁴⁷⁷ Boal, **a.g.e.**, s. 24-38.

⁴⁷⁸ Boal, **Hamlet and the Baker's Son**, s. 335.

⁴⁷⁹ Paul Haritage, "The Courage to Be Happy: Boal, Legislative Theatre and the 7th International Festival of the Theatre of Oppressed", **The Drama Review**, Cilt 38, Sayı 3, 1994, s. 26.

⁴⁸⁰ Richard Schechner- Sudipto Chattarjee- Boal, "Boal, City Councillor: Legislative Theatre and Chamber in the Streets: An Interview", **The Drama Review**, Cilt 42, Sayı 4, s. 81.

⁴⁸¹ Boal- Schechner- Chattarjee, **a.g.m.**, s. 81.

(*Chamber in the Square*)" oluşturarak forum tiyatrosu haricinde geleneksel anlamda forumlar düzenlemiştir.⁴⁸²

Boal, şehir meclisine üyeliği esnasında meclisin İnsan Hakları Komisyonu başkanlığını yapmıştır.⁴⁸³ Bu görevi süresince çalışma grubu ile beraber, yerel halktan yasa formuna dönüştürülebilecek bilgi akışını "bağlantı (*links*)" ve "çekirdek (*nuclei*)" adını verdiği insan ya da gruplarla sağlamıştır. Bu bağlantı ve gruplar aracılığı ile toparlanan bilgiler "*işleme birimi (metabolizing cell)*" tarafından incelenmiş ve elde edilen bilgilerden yasalar ve idari düzenlemeler oluşturulmuştur.

a) Yasama Tiyatrosu Hazırlama Süreci

Bağlantı, düzenli olarak Boal'in ekibinden birisiyle kendi topluluğunda geliştirilen yeni fikirler, oluşan talepler ve ihtiyaçlar üzerine görüşme yapan bir grup insana verilen isimdir. Bağlantılar, Boal'in ekibi ile ilişkilenmeyi doğrudan kendi topluluğu içindeyken ya da meclis görüşmelerine katılarak yapabilir. Bunun yanında Boal'in ekibinden herhangi birine şehirde süre giden etkinlikler esnasında ulaşabilir, şehrin çeşitli yerlerinde kurulan "sokak meclisi" aracılığı ile bilgi akışı sağlayabilir ya da interaktif e-posta listesi yoluyla düşüncelerini iletebilir.⁴⁸⁴

Ezilenlerin Tiyatrosu grubu olarak oluşmuş, devamlı ve sistemli bir yolla Boal'in ekibinden biri ile işbirliği içindeki bağlantıya ise *çekirdek* denir.⁴⁸⁵ Yasama Tiyatrosu sürecinde çekirdek adı verilen Ezilenlerin Tiyatrosu ekiplerinden bazıları, Boal göreve başlamadan önce de mevcutken kimisi Yasama Tiyatrosu sürecinde özel olarak kurulmuştur. Bu çekirdekler üç ayrı kategoride bir araya gelmişlerdir; mahalli, tematik ya da hem mahalli hem tematik.⁴⁸⁶

Mahalli Örgütlenen Çekirdekler coğrafik olarak tanımlanır, aynı yerde yaşayan ya da çalışan, ortak problemlere ve kaygılara sahip katılımcılardan oluşur. Genellikle gecekondu mahalleleri ve kilise topluluklarının oluşturduğu gruplar bu kategoride değerlendirilir. *Tematik Örgütlenen Çekirdekler* topluluğun ilgisine göre

⁴⁸² Boal- Schechner- Chattarjee, **a.g.m.**, s. 77.

⁴⁸³ Boal, **a.g.e.**, s. 335.

⁴⁸⁴ Boal, **Legislative Theatre**, s. 40.

⁴⁸⁵ Boal, **a.g.e.**, s. 40.

⁴⁸⁶ Boal, **a.g.e.**, s. 44.

tanımlanır. Ortak ilgi, düşünce ve amaçlarla bir araya gelen katılımcılardan oluşur. (Siyahlar, engelliler, kadınlar, eşcinseller, ev işçileri, sokak çocukları, ekolojistler vb...). *Tematik ve Mahalli Örgütlenen Çekirdekler* ise katılımcıları hem aynı coğrafi bölgeden hem de ortak ilgi ile bir araya gelmişlerdir (yaşlılar, yasal belgeleri olmayan çiftçiler, bir kuruma bağlı hastalar ve psikiyatristler vb...).⁴⁸⁷

Bu çekirdek gruplardaki katılımcıların çoğu orta sınıf, çalışan ya da işsizlerdir. Yaş aralığı ise çocuklardan başlayıp üniversite öğrencilerine, yetişkinlerden yaşlılara kadar değişmektedir. Bazı gruplar özgürlükçü öğretmenler, avukatlar, biyologlar ve çeşitli mesleklerden insanlar içermektedir.⁴⁸⁸

(1) Çekirdek Grupla Çalışma

Bir grup oluşturulduktan sonra üç aşamalı bir süreç izlenir. Bu süreçte ilk başta Ezilenlerin Tiyatrosu repertuarından egzersiz ve etkinliklerle grup içerisinde bir güven ve deneyim alanı yaratılır. Bu ısınma aşamasında birinci bölümde aktardığımız amaçlarla grup içindeki her birey tek tek ve bir grup olarak ezilme çelişkisini fark edebileceği ve hem bireysel hem kolektif olarak kendini özgürleştirebileceği bir deneyime açar kendini.⁴⁸⁹

İkinci aşama grup içerisinde ele alınan konulardan ortak bir konu belirlemektir. Amaç, bu konu üzerinden bir forum oyunu çıkarabilmektir. Joker'in görevi topluluğun içindeki kişisel bir probleme yönelmemek ama her bir kişisel problemi geniş bir sorunun parçası olarak ele almaktır. Aynı zamanda bunu yaparken kişisel problemi indirgememeli, "bu bütün dünyada böyle" şeklinde bir mesaj vermemelidir.⁴⁹⁰ Rastgele bir konu da seçilmemelidir. Seçilen konunun, oluşturulan temanın ve yansıtılan ezilme çelişkisinin, sahici bir bilgiye dayanması ve üzerine bütünlüklü bir bakışa sahip olunması gerekir.⁴⁹¹

⁴⁸⁷ Boal, **a.g.e.**, s. 44.

⁴⁸⁸ Boal, **a.g.e.**, s. 45.

⁴⁸⁹ Boal, **Legislative Theatre**, s. 51; Eduardo Salvador, "Legislative Theatre: Art for Community Conflict Resolution. From Desires to Law", **Journal of Conflictology**, Cilt 5, Sayı 1, 2014, s. 4.

⁴⁹⁰ Boal, **a.g.e.**, s. 46.

⁴⁹¹ Boal, **a.g.e.**, s. 61.

Boal, forum tiyatrosunu hazırlama sürecini, yalnızca basit bir provadan daha fazlası olarak görür. Provaların amacının hiçbir zaman unutulmaması gerekir ki, bu da provanın kendisinin başlı başına bir politik faaliyet olduğudur. Prova, topluluğun sorunlarının tartışılmasının bir yoludur ve bireylerin toplulukla ilişkisidir.⁴⁹²

Forum tiyatrosunun gösterimi, Yasama Tiyatrosu sürecine çekirdek grup ile birlikte katılamayanların bu süreçle bağıni kurar. Yasama Tiyatrosu'nu, Ezilenlerin Tiyatrosu'nun diğer yöntemlerinden ayıran tam da bu aşamadır. Hazırlanan gösteri bağıli bulunduğu yerelde ya da kurumda ve şehrin çeşitli bölgelerinde gösterilecektir. Bu esnada ise yasama süreci için kolektif bilgi derlenecektir.

Forum oyununun sahneleneceğı mekanda seyirci alınmadan önce çeşitli düzenlemeler yapmak gerekir. Seyir alanına boş bir kağıt ve aynı zamanda üç ayrı renkten oluşan (kırmızı, sarı, yeşil) oylama kartları bırakılır. Oyun başlamadan önce Joker sahneye gelerek forum tiyatrosunun metodunu ve bu metotla yasama sürecine nasıl dahil olunacağını anlatır. Bunun yanında seyirciye oyun ve süreç hakkında hazırlanmış broşürler de dağıtılır.⁴⁹³ Forum oyununun sergilenmesinin ardından seyirciden çözüm önerileri seyirci-oyuncuların katkısı ile alınır. Bu çözüm önerileri kartlar aracılığı ile oylanır ve oyunun sonunda yazmak isteyen seyirciler kendi önerilerini de daha önceden dağıtılmış boş kağıtlara yazarlar.⁴⁹⁴

Bundan sonra üçüncü aşama başlar. Bu aşamada Boal'in "*işleme birimi (metabolising cell)*" olarak adlandırdığı uzman ve hukukçular, Forum Tiyatrosu esnasında elde edilen verileri değerlendirir. Bu birimde daimi çalışan yönetici ve hukukçular olduğu gibi konuya göre değişen çalışanlar da mevcuttur. İlk olarak toparlanan özetler dikkatli bir okumaya tabi tutulur. İkinci olaraksa bilgiler işlenir. Bu verilerin mevcut hukuk sistemi içerisinde yer alıp almadığı karşılaştırılır ve eğer yoksa, yasa taslağı olarak oylamaya sunulabilmesi için bunları normatif bir dille düzenler. Düzenlenen tasarılar ise, mecliste lobi faaliyetine sunulur.⁴⁹⁵

⁴⁹² Boal, **a.g.e.**, s. 51-52.

⁴⁹³ Heritage, **a.g.m.**, s. 26.

⁴⁹⁴ Salvador, **a.g.m.**, s. 5.

⁴⁹⁵ Boal, **Legislative Theatre**, s. 92-93; Salvador, **a.g.m.**, s. 5.

(2) *Sokak Meclisi*

Boal ve ekibi, yasama faaliyetine etkili müdahale edebilmek için aynı zamanda sokak meclisleri de yürütmüşlerdir. Bu sayede halkla müzakereler yürütme şansları olmuştur. Sokak meclisinin iyi işleyebilmesi için Boal, beş ayrı gereklilikten bahseder.

1. Öncelikle, Sokak Meclisi kurulmadan önce halka hangi soru ile gidileceği iyi bilinmelidir. Yasama Tiyatrosu çalışma grubu kendi içerisinde bu konuda ayrıntılı tartışmalar yürütmelidir.⁴⁹⁶ Örneğin; okullarda silahlı güvenlik görevlileri istiyor muyuz?

2. Sokak Meclisi toplanacağı zaman mutlaka tartışılacak konuda uzman bir hukukçunun da varlığı aranır. Böylece tartışmalar esnasında konunun hukuksal boyutları hakkında bilgi alınabileceği gibi, halktan gelen öneriler kolaylıkla hukuksal bir dile uyarlanabilir.⁴⁹⁷

3. Sokak Meclisi esnasında konu hakkında önceden hazırlanmış yazılı materyaller meydan tartışması başlamadan önce dağıtılır. Bu hem yapılan tartışmanın rastgele bir tartışma olmadığını, hem de daha büyük bir sürecin parçası olduğunu hissettirmesi bakımından önemlidir. Aynı zamanda insanların kendi aralarında, üzerine tartışma yürütülecek yasa tasarısı hakkında konuşabilmelerine imkan verir. Sokak Meclisi oturumu başladığında da yasa tasarısı açık tartışmaya açılır ve oylanır. *Vereador*'un (genel anlamda yasayı temsil edecek kişinin) bu tartışmaları ve oylamaları dikkate alması beklenir.⁴⁹⁸

4. Sokak Meclisi çalışması yapıldıktan sonra Jokerler birlikte çalışma yürüttükleri çekirdek gruplara bilgi verirler. Oylanacak her bir yasa hakkında çekirdek gruplardan geri bildirim alınır ve aynı şekilde temsilci oylamaya sunulması beklenen yasa hakkında görüşlerini çekirdek gruplara iletir.⁴⁹⁹

⁴⁹⁶ Boal, **a.g.e.**, s. 90.

⁴⁹⁷ Boal, **a.g.e.**, s. 91.

⁴⁹⁸ Boal, **a.g.e.**, s. 91.

⁴⁹⁹ Boal, **a.g.e.**, s. 91.

5. Bütün sürecin özetlenerek yazılı hale getirilmesi gerekmektedir. İşleme biriminin kullanacağı belgeler bunlar olacaktır. Bu belgelerde yasama sürecine katkı sunabilecek her türlü bilginin yer alması gerekir.⁵⁰⁰

Görüldüğü gibi çok çeşitli yöntemler yasa yapımı süreci için bir araya getirilmiştir. Kurumsal yöntemlerle, tiyatral yöntemlerin bir arada sürdürüldüğü görülmektedir. Yasama Tiyatrosu çalışma ekibinin, bağlantı ve çekirdek gruplarla kurulan ilişkileri çok sistemli olmalıdır. Çekirdek gruptaki iç çalışmaların ve sonraki gösterilerin raporlamasının yapılması, hukukçu uzman desteği, sokak meclisleri sonucunda ortaya çıkan özet raporlar ve kurulan 50 ayrı grubun arasındaki bilgi akışını sağlanması çok özenli bir çalışma gerektirir.⁵⁰¹ Bunların yanında kurulan mail listeleri de Boal'in görevde olduğu yıllarda çok etkin bir şekilde kullanılmıştır.⁵⁰² Boal, 500 ile 1000 arasındaki bağlantıya şehir meclisinde hangi konuda tartışacağını ve neyi oylayacaklarını bildiren mail attığında aldığı geri dönüşleri de dikkate almıştır. Gelen cevaplar bireysel olmaktan çok bir grubun yönelimini aktarır şekilde olduğundan aslında olduğundan fazla sayıda kişiye de ulaşmıştır.⁵⁰³

b) Yasama Tiyatrosu Sayesinde Hazırlanan Yasalar

Boal ve ekibi, kurdukları bağlantılar ve çekirdek gruplarla birçok yasa çalışması yapmıştır, ancak bunların bir kısmı hiç oylanmamış, bir kısmı ise kabul edilmemiştir.⁵⁰⁴ Hazırlanan ancak oylamaya sunulmayanlar arasında Boal'in bizzat kendisinin tek başına hazırladığı bir yasa teklifi de mevcuttur. Bu yüzden Boal kendisini eğlenceli bir şekilde "hiç yasa yapmamış bir yasa koyucu" olarak tanımlar.⁵⁰⁵

⁵⁰⁰ Boal, **a.g.e.**, s. 91.

⁵⁰¹ Boal, **a.g.e.**, s. 90-91.

⁵⁰² Boal, **a.g.e.**, s. 93.

⁵⁰³ Schechner- Chattarjee- Boal, **a.g.m.**, s.81.

⁵⁰⁴ Boal, **a.g.e.**, s. 104.

⁵⁰⁵ Boal'in önerdiği yasa teklifi trafik ışıklarına dairdir. İsveç'teki uygulamadan ilhamla her bir trafik ışığı için görme engellilerin kolayca karşıdan karşıya geçmelerini sağlayacak bir uygulama önerir. Kırmızı, sarı ve yeşil ışık için farklı seslerin kullanılmasını öneren bir teklif hazırlar uzmanları ile birlikte. Teklif hazırlanıp Adalet Komisyonu'na gönderildiğinde, bunu duyan ve Boal'in çekirdek gruplarından birinde yer alan görme engelli bir kişi gelerek "Boal, sen bizi öldürmek mi istiyorsun?" der. Boal'de aslında bu yasanın İsveç'te olduğu gibi görme engellilerin yaşam kalitesini yükseltmek için olduğunu anlatır. Ancak Boal, yaşamdan kopuk bir müdahale yapmıştır. Çünkü görme engelli kişi

Boal'in Rio De Janeiro'da belediye meclisi üyesi olarak görev yaptığı sırada, Yasama Tiyatrosu Yöntemi ile hazırlanmasını sağladığı kırk yasa tasarısından⁵⁰⁶ on üçü şöyledir:

1. Bütün belediye hastanelerinde geriatri bölümünün kurulması (2384/95 Sayılı Kanun):⁵⁰⁷ Boal ve ekibinin hazırlanmasını başardığı ilk yasa 22 Kasım 1995 tarihinde kabul edilen *1023/95 Sayılı Geriatrik Tedavi Yasası*'dır. Bu yasa fikri, Ezilenlerin Tiyatrosu çekirdek grubu olarak çalışma yapan ve yaşları 60 ile 80 arasında değişen bir "üçüncü yaş (*third age/ terceira idade*)" grubunun hazırladığı gösteriden geliştirilmiştir. Gerçek bir hikayeden yola çıkarak hazırladıkları Forum Oyunu, hastaneye gitmiş bir yaşlının tedavisinin deneyimsiz bir dermatolog tarafından nasıl yanlış bir yöntemle sürdürüldüğünü anlatmıştır. Bu yasa hazırlanana kadar Rio de Janeiro'da yaşlılara özgü hastalıklar olan Parkinson, Alzheimer, osteoropoz gibi hastalıkların tedavisi için uzman doktorlar yer almazken bu yasa ile her belediye hastanesine bir uzman doktor yer alması için düzenleme yapılmıştır. Bu yasanın kabulü sürecinde *metabolizing cell* belediye hastanelerinden bilgi toplamış ve yasanın yazımını gerçekleştirmiştir. Boal'in birlikte çalıştığı yaşlılar da yasanın kabulü sürecinde lobi faaliyeti yürütmüşlerdir.⁵⁰⁸

2. Bütün belediye hastanelerinde belirli sayıda geriatri hastasının yatarak tedavisinin sağlanması (2384b/95 Sayılı Kanun):⁵⁰⁹ Bu yasa hazırlanmadan önce, yaşlılar herhangi bir sağlık problemi yaşayıp ambulansla hastaneye kaldırıldıklarında geceyi orada geçiremezken, bu yasa ile birlikte kendilerine yatarak tedavi imkanı sağlanmıştır.

3. Bütün belediye hastanelerinde yaşlı hastalara refakat edebilmesi için hastanın akrabaları ya da arkadaşları için de olanaklar sağlanması (1174/95

ona şöyle cevap verir: "İsveç'te sürücüler kırmızı ışıkta dururlar! Burada ise durmuyorlar!" Boal, *Legislative Theatre*, s. 105.

⁵⁰⁶ Howe, *a.g.e.*, s. 44.

⁵⁰⁷ Boal, *a.g.e.*, s. 102.

⁵⁰⁸ Boal, *a.g.e.*, s. 95.

⁵⁰⁹ Boal, *a.g.e.*, s. 102.

Sayılı Kanun):⁵¹⁰ Bu yasa, yaşlıların tedavi sürecinde yakınların da hastanede bulunmasının tedaviyi olumlu yönde etkileyeceği düşüncesiyle kabul edilmiştir.

4. Akıl hastalıklarının tedavisinde geri döndürülemez sonuçlar yaratacak müdahalelerin yasaklanması (Şehir Anayasası'nın 33, 35-38 ve 42/95 Sayılı Maddelerinde değişiklik):⁵¹¹ Bu yasa 6 ayrı maddede akıl hastalarının tedavisinde uygulanan elektrik şoku tedavisini, fiziksel ya da psikolojik kötü muameleyi ve yine tedavi amaçlı hastaların yüksek güvenli hücresinde hapsedilmesini engellemek için düzenlenmiştir.

5. Görme engelliler için bütün telefon kulübelerine yükseltilmiş platformlar eklenmesi (35/95 Sayılı Kanun):⁵¹² Telefon kulübelerinin konumlanış ve biçimleniş, görme engellilerin sokaktaki gündelik yaşamlarında ciddi yaralanmalara neden olduğundan, bu duruma bir çare olabilmesi için şehirdeki telefon kulübelerine platform eklenmesi konusunda düzenlemeye gidilmiştir.⁵¹³

6. Kamusal alandaki bütün çöp kovalarına da aynı şekilde yükseltilmiş platformlar eklenmesi (848/96 Sayılı Kanun):⁵¹⁴ Yine aynı şekilde görme engellilerin yaralanmalarını engellemek için yükseltilmiş platformlar konusunda bu sefer çöp kovaları için düzenlemeye gidilmiştir.

7. Rio devlet okullarından birinin adının "Özgür Timor" olarak değiştirilmesi (2449/96 Sayılı Kanun):⁵¹⁵ Doğu Timor, Brezilya gibi eski bir Portekiz sömürgesidir ve 1975 yılında Endonezya tarafından işgal edilmiştir. Endonezya'nın Doğu Timor'da gerçekleştirdiği ve Boal'in "soykırım" olarak nitelendirdiği katliamlara dikkat çekmek için yapılan bir düzenlemedir. Uluslararası dayanışmayı arttırmak ve Rio halkının dikkatini olan bitene çevirebilmek için böyle bir maddeye ihtiyaç duyulmuştur. Doğu Timor, 2002 yılından bu yana bağımsız bir ülkedir.

⁵¹⁰ Boal, **Legislative Theatre**, s. 102.

⁵¹¹ Boal, **a.g.e.**, s. 102.

⁵¹² Boal, **a.g.e.**, s. 102.

⁵¹³ Boal, **a.g.e.**, s. 103.

⁵¹⁴ Boal, **a.g.e.**, s. 103.

⁵¹⁵ Boal, **a.g.e.**, s. 103.

8. Aralık ayında bir günün “Doğu Timor Halkı ile Dayanışma Günü” ilan edilmesi (2528/96 Sayılı Kanun):⁵¹⁶ Yasama Tiyatrosu çalışmaları sonucunda 7 Aralık günü Rio De Janeiro kentinde Doğu Timor ile dayanışma günü olarak ilan edilir.

9. Seyyar satıcıları için, oluşabilecek kirliliği önlemek adına sokaklarda plastik torbalar bulundurulması (1308/95 Sayılı Kanun):⁵¹⁷ Yoksul seyyar satıcılar, kurulan sokak pazarlarının ardından oluşan kirliliğin plastik çöp torbalarının belediyeden sağlanması ile çözülebileceğini bildirdiklerinden, böyle bir düzenlemeye gidilmiştir. Şimdi çok sıradan görünen uygulamaların 1990'larda henüz çok yeni olduğunu da böylece anlıyoruz.

10. The Casa das Palmeiras adındaki akıl sağlığı merkezinin kamu hizmeti veren bir kuruluşa dönüştürülmesi (2493/96 Sayılı Kanun):⁵¹⁸ Söz konusu değişiklik, merkezin bazı vergi ayrıcalıklarından yararlanmasına olanak sağlamıştır.

11. Saatlik kiralanan motellerde çiftlerin cinsel yönelimleri ayırt edilmeksizin aynı ücretin ödenmesi (1119/95 Sayılı Kanun):⁵¹⁹ Bazı konaklama yerlerinde, yalnızca cinsel ilişkiye girmek amaçlı saatlik odalar kiralananmaktadır. Rio de Janeiro'da en fazla dört saate kadar kiralanan ve böylece bütün günün ücretinin ödenmediği bu tür odalarda eşcinsellere daha yüksek bir ücret tarifesi uygulandığı tespit edilmiştir. Erkek eşcinsellerden %50 fazla ücret alınırken, kadın eşcinsellerden %100 daha fazla ücret alınmaktadır. Bu hem homofobik, hem de kadın düşmanı bir tutum olması dolayısıyla, konaklama yerlerinde ayrımcılığın önlenmesi için yeniden düzenlenmiştir.

12. Bütün devlet okullarında kreş imkanının sağlanması (1485/96 Sayılı Kanun):⁵²⁰ Kadınların, toplumsal üretime etkin katılabilmesi ve eğitimlerini kesintisiz olarak sürdürebilmeleri için çocuk bakımın toplumsallaşması gerekmektedir. Ne yazık ki, bakım emeğinin neredeyse hala tamamı kadınlar tarafından karşılanmakta ve bu kadını toplumsal hayatta kamusal alandan dışlayarak

⁵¹⁶ Boal, **Legislative Theatre**, s. 103.

⁵¹⁷ Boal, **a.g.e.**, s. 103.

⁵¹⁸ Boal, **a.g.e.**, s. 103.

⁵¹⁹ Boal, **a.g.e.**, s. 103.

⁵²⁰ Boal, **a.g.e.**, s. 103.

eve kapamaktadır. Bu durum gelişmiş ülkeler dışında neredeyse dünyanın her yerinde kadının ikincileşmesine hizmet etmektedir. Yaptıkları çalışmalarda bu engeli fark eden Boal ve ekibi, öğretmenlerin, okul çalışanlarının ve öğrencilerin çocuk bakımı konusundaki sorumluluklarını hafifletmek için bütün devlet okullarında kreş imkanının sağlanması konusunda bir yasa hazırlanmasına önayak olmuş ve yasa kabul edilmiştir. Ancak Boal, bu yasanın uygulanmada yeterince iyi işlemediği notunu düşmüştür.⁵²¹

13. Tanık koruma programı başlatılması (1245/95 Sayılı Kanun):⁵²² Rio De Janeiro Şehir Anayasası'nda 43/95 sayılı değişiklik olarak da gündeme gelen bu yasa Boal'in en çok önem verdiği madde olmuştur. Brezilya'da ulusal olarak ilk defa gündeme gelen koruma programı yasası, diğer şehirlerde de örnek alınmış ve ulusal düzeyde uygulamaya konulmuştur. Bu yasaya göre, tanıklar tehlike altındaysa kimlikleri, adresleri değiştirilecek ve kendilerine yeni iş imkanı sağlanacaktır. Gerekliyse başka şehirlere nakledilmeleri de mümkündür.

Söz konusu yasalar günümüzde çığır açan yasalar olarak görünmese de, Kelly B. Howe'un aktardığına göre 1990'ların Rio de Janeiro'su için gerçekten önemli ihtiyaçları karşılayan yasalar olmuşlardır. Özellikle "tanık koruma yasası" bir ilk olması bakımından ve içeriği itibarıyla Boal için başardıkları en önemli yasadır.⁵²³ Boal, hazırlamış oldukları yasalar konusunda Türkiye'yi de hatırlatır bir şekilde şöyle bir uyarıda bulunmuştur:

*"Şunu açıklığa kavuşturmalıyım, Brezilya'da en azından, yasalara kendiliğinden başvurulmaz; yürürlüğe girseler bile ille de uygulanmazlar - ilgili kişilere veya kurumlara mevcut yasalara uymaları konusunda sürekli uygulanması gereklidir. Yasa, ezilenler tarafından bu baskıyı uygulamaya yardımcı olması için kullanılacak yalnızca bir araçtır."*⁵²⁴

⁵²¹ Boal, **Legislative Theatre**, s. 104.

⁵²² Boal, **a.g.e.**, s. 104.

⁵²³ Howe, **a.g.e.**, s. 44.

⁵²⁴ "I should make it clear that, in Brazil at least, laws do not apply in themselves; even if they are promulgated, they are not necessarily enforced -the persons or institutions concerned always need to have pressure applied in order for them to obey the relevant laws. The law is only a tool to be used by the oppressed, to help apply this pressure." Boal, **a.g.e.**, s. 104.

3. Yasa Koyucusuz Yasama Tiyatrosu

Boal, şehir meclisi üyesi olarak dört yıl görev yaptıktan sonra ikinci kez seçilemez. Bunun üzerine Boal ve arkadaşları Ezilenlerin Tiyatrosu Merkezi-Rio'yu tekrar hükümet dışı bir organizasyon olarak kurarlar ve fon alarak kendi bütçelerini oluşturmaya çalışırlar. Bundan sonraki süreç artık Yasama Tiyatrosu'nun yeni bir deneyimi olacaktır. Bunun adına ise "*Yasa Koyucusuz Yasama Tiyatrosu (Legislative Theatre Without Legislator)*" diyeceklerdir.⁵²⁵

Boal, 1997 yılından sonra yaşadığı deneyimi çeşitli ülkelerde tanıtır. Bunların bir kısmı sembolik yasa hazırlama oturumları şeklinde gerçekleşir. Münih, Paris, Londra, Bradford ve Viyana gibi şehirlerde tiyatro toplulukları ile kurulan bağlantılar aracılığı ile hukukçuların da katıldığı Yasama Tiyatrosu oturumları gerçekleşir.⁵²⁶ Bu oturumlar tamamen kurgusaldır. Ancak Boal, Hamlet ve Fırıncının Oğlu adlı eserinde oturumların kurgusal olmasının, onların aynı zamanda politik olduğu gerçeğini değiştirmediğini ve tiyatro aracılığı ile yasa yapılabilmesini göstermesi bakımından önemli olduğunu ifade eder.⁵²⁷

Brezilya'nın Santo André ve Porto Alegre adlı şehirlerinde 1997 senesi sonrasında Ezilenlerin Tiyatrosu Merkezi işbirliği ile katılımcı bütçe hazırlanırken Forum Tiyatrosu'ndan yararlanılmaya başlamıştır.⁵²⁸ Bu da Yasama Tiyatrosu açısından önemli bir gelişmedir. Katılımcı bütçe hazırlama süreci tam olarak yasa yapma süreci şeklinde işlememektedir. Daha çok idari yapı ile ilgilidir. Yasama Tiyatrosu'nun buradaki işlevi daha çok katılımcı bütçe hazırlama sürecini iyileştirmeye yönelik olmuştur.⁵²⁹

Ezilenlerin Tiyatrosu Merkezi, 1998 yılında Ford Vakfı'ndan destek alarak yeni Ezilenlerin Tiyatrosu grupları kurarlar. Alınan destek karşılığında ergen gebeliği, AIDS ve ev işçilerinin hakları konularında çalışmalar yapılır. Ezilenlerin Tiyatrosu Merkezi Topluluklarından biri olan *Rio TF Corpo Incense*, 2001 yılında ulusal

⁵²⁵ Augusto Boal, "Legislative Theatre Update", *The Drama Review*, Cilt 42, Sayı 4, 1998, s. 78-79.

⁵²⁶ Boal, *Hamlet and The Baker's Son*, s. 335-336.

⁵²⁷ Boal, *a.g.e.*, s. 336.

⁵²⁸ Boal, *a.g.e.*, s. 337; Baiocchi, *a.g.m.*, s. 85.

⁵²⁹ Baiocchi, *a.g.m.*, s. 85.

düzeyde bir yasanın hazırlanmasına ve onaylanmasına önayak olur. Bu yasa, eski hükümlülerin üniversiteye girişleri konusunda onlara yardımcı olacak gönüllüler ile ilgilidir. Kamusal sorumluluk fikrine dayalı olarak eski hükümlülere yardımcı olacak gönüllüler sağlanacaktır.⁵³⁰

Sene 2004'e geldiğinde eyalet bazında yasalar çıkmaya devam etmektedir. Konaklama yerlerinde prezervatif satılması ve yeni sağlık merkezlerinin kurulması üzerine düzenlemeler Yasama Tiyatrosu aracılığı ile olmuştur. Yöntemin kullanımının artmasıyla ve parlamentodan destekçi bir milletvekilinin varlığı ile yüze yakın yasa tasarısı hazırlanmış ancak bunlardan bir kazanım elde edilememiştir. Bunun üzerine kurumların doğrudan yasa teklifi sunabildiği Yasama Komitesine hazırlanan tasarılar iletilmiş ve bu sayede üç yasa hazırlanmıştır.⁵³¹

Boal, sembolik oturumlar şeklinde dünyanın çeşitli yerlerinde Yasama Tiyatrosu atölyesi yapmayı ölünceye kadar sürdürmüştür. Ölümünün ardından birlikte çalışmış olduğu Jokerler bu yöntemi tanıtmaya devam etmiştir. Günümüzde dünyanın dört bir yanında Yasama Tiyatrosu çalışmaları kimi zaman yasa koyucu eşliğinde, kimi zamanda sembolik oturumlarla devam etmektedir. Bu örneklerden José Soeiro'nun gerçekleştirdiği, Boal'in deneyimine en yakın olanıdır.

Avrupa'da gerçekleştirilen tek profesyonel Yasama Tiyatrosu deneyimi Portekiz'de yaşanmıştır.⁵³² Portekiz'de ilk defa Yasama Tiyatrosu yöntemi 2009 yılında bir araya gelen ve "Borçlu Öğrenciler (*Students for Loan/Estudantes por Empréstimo*)" adlı bir grup kuran üniversite öğrencisi tarafından deneyimlenir.⁵³³ Ezilenlerin Tiyatrosu çekirdek grubu şeklinde örgütlenen grup kendi sorunlarını konu

⁵³⁰ Salvador, **a.g.m.**, s. 8.

⁵³¹ Salvador, **a.g.m.**, s. 8.

⁵³² José Soeiro, "Un Ensayo de la Revolución: Teatro del Oprimido, teoría crítica y transformación social", Col-lecció Forn de Theatre Pa'tathom, <http://www.patathom.org/PDFs/josesoeiro.pdf> (en son erişim tarihi: 12.08.2014)

⁵³³ José Soeiro, "The Theatre of the Oppressed: A form of Public Sociology?", **Global Dialogue**, Cilt 3, Sayı 2, 2014, s. 13; **Estudantes por Empréstimo Blog Arşivi**: <http://estudantesporemprestimo.wordpress.com/> (en son erişim tarihi: 30.07.2014)

alan çekirdek içi çalışmalar yapar. Ezilenlerin Tiyatrosu repertuarından yararlanarak hazırladıkları oyunda kendi başlarından geçmiş hikayeleri bir araya getirirler.⁵³⁴

Burslara erişimdeki zorluk, öğrencilere yönelik sosyal hizmetlerdeki eksiklikler, yüksek öğrenime erişimdeki sosyal adaletsizlik gibi konular oyunun temel problemlerini oluşturur. Öğrenciler okul masraflarını karşılamak için bankalardan kredi çekmek zorunda kalıyorlardır ve son on yılda yoksul öğrencilerin üçte biri yüksek öğrenimlerini yarıda bırakmıştır. On bir binden fazla öğrencinin bankalardan kredi çekmek zorunda kaldığı ve çekilen kredilerin toplam yüz otuz milyon avro olduğu tespit edilmiştir. Yasama Tiyatrosu çalışması esnasında toplanan verilere göre yetmiş bin öğrencinin devlet burslarından yararlandığı ve öğrencilerin, ortalama aylık yüz avro burs alıyor olduğu belirlenmiştir.⁵³⁵

Hazırlanan forum oyunu Kasım 2009'da ilk kez sahnelenir ve Mayıs 2010'a kadar yirmiden fazla kez Portekiz'in çeşitli şehirlerinde, köy ve kasabalarında sahnelenir. Amaç, gösterinin yüksek öğretim okullarında, kolektiflerde, derneklerde ve öğrenci dernekleri ile ilişki halinde olabilecek demokratik kitle örgütlerinde sergilenecek eğitimde borçlandırma ile ilgili bir tartışma ortamı yaratmak olmuştur.⁵³⁶

İki seneden fazla süren binden fazla öğrenciye ulaşan oyuna altı yüzden fazla seyirci-oyuncu katkı sunar ve her oyun sonunda seyircilerden yasa talepleri yazılı olarak toplanır.⁵³⁷ Oyunu izleyen bütün seyirciler 3 Mayıs 2010'da Portekiz Parlamento Binasındaki senato odasına son gösterim için davet edilir. Dört bin kilometre çapında, on iki ayrı bölgeden öğrenci katılımlarıyla gösterimler esnasında toplanan ve yasa teklifi haline getirilen öneriler sembolik parlamento oturumu esnasında tartışılır.⁵³⁸ Bu oturumda on öneri tartışmaya açılır ve bunlardan yalnızca üçü yasama sürecinde öğrencilerin talebi olarak belirlenir. Belirlenen taleplerse

⁵³⁴ "Estudantes por Empréstimo" - Project of Legislative Theatre in Portugal, http://www.youtube.com/watch?v=H5P3_foN64c (en son erişim tarihi: 30.07.2014)

⁵³⁵ **a.g.v.**

⁵³⁶ José Soeiro, "Teatro del Oprimido- Teatro Legislativo- Entrevista 2/2", <http://www.youtube.com/watch?v=fEt-YzwPQ94> (en son erişim tarihi: 12.08.2014)

⁵³⁷ Soeiro, **a.g.v.**

⁵³⁸ "Estudantes por Empréstimo", **a.g.v.**

öğrenciler tarafından kendi okullarında imza kampanyası ile sunulur ve yasama süreci için siyasal destek sağlanır.⁵³⁹

Bu Forum Tiyatrosu çalışmasının profesyonel olarak nitelenmesinin nedeni, tıpkı Boal'in Rio de Janeiro'daki deneyimi gibi, bu çalışmanın yürütücülerinden birinin de yasama sürecinin doğrudan temsilcilerinden biri olmasıdır. Çekirdek grubun dört Jokerinden biri Cumhuriyet Meclisi milletvekili José Soeiro'dur. Sosyolog olan Soeiro, politik olarak Sol Blok ile çalışmalarını yürütmektedir.

4. Yasama Tiyatrosu'nun Dayanışmacı Etkisi

Boal, toplumun dönüşmesini temel amaç olarak koymuştur. Bunun için de yasa yapma amacının ikincil olduğu söylenebilir. Önemli olan ezme-ezilme dinamiklerinin farkına vararak bununla mücadele etmektir. Bu anlamda toplumun değişmesinde toplumsal etkileşimin önemini de vurgulamak gerekir.

Yasama Tiyatrosu çalışması sürecinde veya öncesinde, Ezilenlerin Tiyatrosu çekirdek grubu olarak bir araya gelen topluluklar sürekli bir etkileşim içindedir. Topluluklar hazırlamış oldukları gösterileri öncelikle kendi çalışma alanlarındaki kişilere sergilerler. Ardından toplulukların, diğer topluluklarla diyaloga geçmeleri sağlanır. Buna "çekirdekler arası diyalog (*inter-nuclei dialogues*)" denir. Bunun için Ezilenlerin Tiyatrosu festivalleri en etkili araçlardır.⁵⁴⁰

Çekirdekler arası diyalog, insanların birbirleriyle tanışabileceği ve sorunlar hakkında konuşabileceği alanlar yaratır. Boal'e göre çekirdek grupların kendi atölye süreçleri politik faaliyetlerdir. Ancak bunun yanında başka topluluklarla biraraya gelerek bilgi paylaşımı yapmak, tavsiyeleri dinlemek ve tasarımlar üzerine konuşmak da önemli bir politik faaliyettir. Kişilerin ve grupların deneyimlerini dinlemek ve bu deneyimleri anlamaya çalışmak, kişi ve grupların kendi deneyimlerini ifade etmeleri karşılıklı dayanışmayı arttıracak gibi bu karşılaşma deneyimi Boal'e göre ezilmeye

⁵³⁹ Soeiro, **a.g.v.**

⁵⁴⁰ Boal, **a.g.e.**, s.52, 86, 88.

karşı mücadele konusunda cesareti arttıracaktır. Boal için ideal olan bir dayanışma ağı yaratabilmektir.⁵⁴¹

Topluluklar, Forum Oyunlarını tasarlarken hazırladıkları hikayeleri kendi özgün sorunları etrafında kurarken, aynı zamanda bu sorunun bütün çekirdek grupları ilgilendirebileceğini de akılda tutmalıdır. Çekirdekler arası diyalog sürecinde, gruplar diğer grupların temel sorunlarını ele alan çalışmalar da hazırlayabilir. Hep birlikte tek bir konuya karar verilir ve üzerine çalışma yapılır. Bunlar "kıssalar (*parables*)" olarak adlandırılır. Metne dayanmayan, sadece hareket, ses, görsel malzeme ile kurgulanmış oyunlar olacaktır bunlar. Amaç, bütün grupların aynı konu üzerinde bir tartışma yürütebilmesidir.⁵⁴²

Topluluklar, hazırladıkları gösterileri politik eylemlerin bir parçası olarak da sergileyebilirler. Bunun yanında tiyatral olmayan vesilelerle de gösteriler sergilenebilir. Buna Boal, "ifşalar (*denunciations*)" adını vermiştir.⁵⁴³ Ezilenlerin Estetiği'nde bahsi geçen doğrudan eylemler bunlardır. Sokak meclislerinde, politik gösterilerde, grevlerde bu gösterilerden yararlanılabilir.⁵⁴⁴

Ezilenlerin Tiyatrosu Merkezi tarafından düzenlenen festivaller de çekirdek grupların önemli buluşma noktalarıdır. Her altı ayda bir Yasama Tiyatrosu deneyimi esnasında festivaller yapılmıştır. Bu festivallerde çeşitli mahallelerden çekirdek gruplar bir araya gelerek sabahdan akşama kadar gösterilerini sergilerler. Sergilenen oyunlar hakkında raporlar tutulur ve daha sonra bu raporlar işleme birimi tarafından incelenir.⁵⁴⁵ Festivaller, Yasama Tiyatrosu hareketinin kapsamına yön veren önemli buluşma noktalarıdır.⁵⁴⁶

Yasama Tiyatrosu, dayanışma kültürünü çoğaltmayı ve yükseltmeyi amaçlarken şenlikler (*fiesta-festivals*) aracılığıyla diğer bütün kültürel etkinlikleri de

⁵⁴¹ Boal, **a.g.e.**, s. 52.

⁵⁴² Boal, **a.g.e.**, s. 89.

⁵⁴³ Boal, **a.g.e.**, s. 89.

⁵⁴⁴ Boal, **The Aesthetics of The Oppressed**, s. 6.

⁵⁴⁵ Boal- Schechner- Chatterjee, **a.g.m.**, s. 81.

⁵⁴⁶ Boal, **Legislative Theatre**, s. 90.

cesaretlendirmeyi amaçlar.⁵⁴⁷ Ezilenlerin sanatı, müziği, edebiyatı, el sanatları bu şenlikler aracılığı ile tekrar itibar kazanacaktır.

5. Yasama Tiyatrosu'na Gelen Eleştiriler

Boal, Yasama Tiyatrosu yöntemi ile halkı, yasama faaliyetinin doğrudan bileşeni yaptığı iddiasındadır. Kendi yöntemi için de "geçişli demokrasi (*transitive democracy*)" ifadesini kullanır. Bunun anlamı doğrudan demokrasi mümkün olmadığından, temsili demokrasinin katılımcı, interaktif ve geçişli hale getirilmesidir.⁵⁴⁸

Baz Kershaw, 1998 yılında yayınlanan Yasama Tiyatrosu kitabı üzerine yazdığı değerlendime yazısında, Boal'in kendi yöntemi için getirdiği bu demokrasi tanımını çok yetersiz bulur ve "vatandaşları yasa koyucuya dönüştürme" iddiasını da gerçekçi bulmaz. Kershaw'a göre, her ne kadar Boal'in yürürlüğe girmesine aracılık ettiği yasalar önemli olsa da, yöntemi ile vatandaşları yasa koyucu hale getirmemiş yalnızca onların önerilerini değerlendirmiştir. Bu açıdan demokratik süreçte katılım ve temsil konusundaki iddiasını fazla abartılmış bulur.⁵⁴⁹ Kershaw, Boal'in Ezilenlerin Tiyatrosu metodunun ilk yıllarında tiyatroyu devrim provası olarak görürken, bu kuramın ilerleyen yıllarda liberal demokrasi ile uyumlulaşmış halde yasama faaliyeti içinde hareket etmesini kinayeli bir şekilde eleştirir.⁵⁵⁰ Kershaw, Yasama Tiyatrosu'nu, Kelly B. Howe'un ifadesi ile bir ihanet olarak görür ve bu durum, liberal demokratik devlete bir çeşit teslim oluşturmaktadır.⁵⁵¹

Kershaw'ın beklentisi, liberal demokratik kurumlarla işbirliği içinde olmak yerine daha radikal bir şekilde Yasama Tiyatrosu'nu icra etmektir. Kelly B. Howe, bu konuda Kershaw'a hak verir. Çeşitli gruplarla Yasama Tiyatrosu çalışması yapmış ancak herhangi bir yasa kazanımı elde edememiş Howe, "belki aktivistlerin enerjisi

⁵⁴⁷ Boal, **a.g.e.**, s. 90.

⁵⁴⁸ Boal, **a.g.e.**, s. 19.

⁵⁴⁹ Baz Kershaw, "Legislative Theatre Book Review", **Theatre Research International**, Cilt 26, Sayı 2, 2001, s.219.

⁵⁵⁰ Kershaw, **a.g.m.**, s. 218-219.

⁵⁵¹ Howe, **a.g.e.**, s. 46.

başka yollarla çok daha iyi harcanabilir" diyerek yöntem konusundaki hayal kırıklığını dile getirmiştir.⁵⁵²

Kershaw gibi, David Davis ve Carmel O'Sullivan da Boal'in tekniğine eleştiri getirenler arasındadır.⁵⁵³ Boal'in Ezilenlerin Tiyatrosu metodunun Marksist kökenlerinden uzaklaşarak daha bireysel bir mecraya taşındığını ileri süren yazarlar, Yasama Tiyatrosu'nu da ezen-ezilen diyalektiğinden uzak görürler. Kullanılan yöntemlerin diyalektik olmadığı, daha çok idealist olduğu yönünde eleştiri getirirken, sistemin tümüyle bir sorgulamaya girilmeyişi konusunda eleştiri getirirler.⁵⁵⁴ Carmel O'Sullivan açıkça Boal'in politik olarak Marksist bir çizgiden reformist bir politik hatta sürüklendiğini ileri sürer.⁵⁵⁵

Bu eleştirilere kısmen katılmak mümkündür. Boal, kuramının evrilişinde Marksist devrimci bir çizgiden, reformist bir mücadeleye doğru ilerlemiştir. Ancak bunda sosyo-politik koşulların etkisi göz ardı edilemez. Ezilenlerin Tiyatrosu metodu ilk yeşermeye başladığında Brezilya diktatörlükle yönetilen ve bu yönetime karşı gerilla mücadelesi verilen bir ülke iken, Boal ülkesine döndüğünde yönetimde İşçi Partisi vardır. Bunun anlamı mücadele ve işbirliği koşullarının değişmiş olduğudur. Bunun yanında Marksist devrimci bir tutum sürdürülse dahi sosyalist bir devrim gerçekleştiğinde hukuk henüz sönmelenmemiş olacağından yasa yapımı hala reformist bir tutum mu olacaktır?

⁵⁵² Howe, **a.g.e.**, s. 47.

⁵⁵³ Howe, **a.g.e.**, s. 47.

⁵⁵⁴ Howe, **a.g.e.**, s. 47; David Davis- Carmel O'Sullivan, "Boal and the Shifting Sands: The Un-Political Master Swimmer", **New Theatre Quarterly**, Cilt 16, 2000, s. 288-297.

⁵⁵⁵ O'Sullivan, **a.g.m.**, s. 94.

SONUÇ

Boal'in, Yasama Tiyatrosu yönteminin hukuka ve demokratikleşmeye etkisi bakımından ele alınan bu çalışmada temel amaç, Yasama Tiyatrosu yöntemini tanıtmak ve potansiyellerini belirleyebilmek olmuştur. Bunu yapabilmek için öncelikle, Yasama Tiyatrosu yönteminin hukuk alanında değerlendirilebileceği teorik zeminin arayışına çıkılmıştır. Bunun nedeni, Yasama Tiyatrosu yönteminin potansiyelinin ve gücünün hukuksal teorilerle de desteklenebileceğini göstermektir. Bu arayış, Eleştirel Hukuk Yaklaşımları, ele aldığı konular ve hukuku değerlendirme yöntemleri ile karşılayabilmiştir. Tıpkı Yasama Tiyatrosu'na kaynaklık eden Ezilenlerin Tiyatrosu metodunda olduğu gibi, Eleştirel Hukuk Yaklaşımlarında da, toplumdan dışlanan, baskıya maruz kalan, engellenen, ezilen ve güçsüzleştirilen kesimlerin özne olduğu görülmektedir.

Yasama Tiyatrosu için oluşan bu teorik zemin, Ezilenlerin Tiyatrosu'nu anlatan çalışmaların incelenmesi ile güçlendirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Augusto Boal'in eserlerine, röportajlarına ve onun hakkında yazılan kitaplara, makalelere ve tezlere başvurulmuştur. Bu çalışmanın temel kaynağını ise, Boal'in *Legislative Theatre* adlı henüz Türkçe'ye çevrilmemiş kitabı oluşturmuştur. Bu temel eserlerin yanında Ezilenlerin Tiyatrosu uygulayıcıları ile de görüşmeler yapılmış, Boal ve Yasama Tiyatrosu hakkındaki görsel kayıtlara ulaşılmış ve Ezilenlerin Tiyatrosu atölyelerinden faydalanılmıştır. Bütün bu kaynaklar içinden uygun görülenler hukuk ve demokratikleşme bağlamında ele alınmıştır.

Eleştirel Hukuk Yaklaşımları ve Yasama Tiyatrosu birlikte düşünüldüğünde şu hukuk eğitimi, hukuksal aktivizm, toplumsal değişme ve demokratikleşme bağlamlarında pek çok sonuca varılabilir. Bu sonuçlar aşağıda sunulan başlıklar halinde ifade edilebilir.

Hukuk Eğitimi Bağlamında Ulaşılan Sonuçlar:

1. Yasama Tiyatrosu, hukuk eğitiminde yeni bir yaklaşım olarak gelişebilir. Ezilenlerin Tiyatrosu'nun bizzat kendisi pedagojik bir yöntem olduğundan, hukuk

eğitimindeki bankacı eğitim modelini, problem tanımlayıcı eğitimi modeline dönüştürme potansiyelini barındırır. Bunun anlamı, hukuk bilgisinin öğrencilere yığma bir şekilde aktarılmasının önüne geçilerek, konulara eleştirel bir yaklaşım ve karşılıklı diyalog eşliğinde yaklaşmak olacaktır.

2. Ezilenlerin Tiyatrosu oyun ve egzersizleri, kişiler arası diyalogu güçlendiren, sorun çözme yeteneğini arttıran, empati, sempati ve dayanışma duygularını güçlendiren uygulamalara sahip olduğundan, öğrencilerin kendi özbilinçlerinin farkına varmasına, özerk ve kendini gerçekleştirebilen bireyler olmalarına, bir topluluğun parçası olarak kendi ile birlikte bir diğerini de düşünebilme kapasitelerini arttırmalarına yardımcı olabilir. Yasama Tiyatrosu'nu bir eğitim metodu olarak kabul etmek Ezilenlerin Tiyatrosu'nu eğitim sürecine içkin hale getirmektir.

3. Hukuk eğitiminde, Yasama Tiyatrosu'nun tiyatro olma özelliğinden faydalanılabilir. Canlandırma, tiyatronun taklit özelliği, kurgusal duruşma yöntemiyle yürütülen hukuk çalışmalarında sıklıkla başvurulan bir yöntemdir. Ancak bu yöntemde, mevcut hukuksal düzeni daha iyi yürütebilmek amaçlanmıştır. Yasama Tiyatrosu, Ezilenlerin Tiyatrosu'nun oyun ve egzersizlerini kapsadığından mevcut düzene alternatif yaklaşımlara ulaşmaya daha çok elverişlidir. Tiyatro'nun estetik mekanını, duruşma salonu olarak kurgulayabileceği gibi sokak, ev, işyeri, okul, kampus, meydan, kafe, restoran vb. birçok alan olarak da kurgulayabilir. Dramadan farkı, dramanın kişinin kendisine yönelik bir farkındalığı amaçlamasına rağmen Yasama Tiyatrosu'nun hem kişisel, hem de toplumsal farkındalığı arttırarak hem öğrencinin kendi içinde bulunduğu ezme-ezilme ilişkilerine yönelmesi, hem de bu ezme-ezilme ilişkilerini çok daha geniş bir toplumsal bağlamda ele alıp sistem analizi yapabilmesine fırsat vermesidir.

4. Öğrencilerin Yasama Tiyatrosu yoluyla ulaştığı sistem analizi, onları başka bir hukukun mümkün olup olamayacağı yönünde düşünmeye sevk edecektir. Hukuk, sabit bir olgu değildir. İnsanlık tarihi içinde değişimler geçirmiştir. Modernizm öncesinde tek geçerli hukuk monarkın koyduğu kuralken, modernizmle birlikte hukuk kuralları parlamento aracılığı ile yapılmaya başlanmıştır. Bunun anlamı, ilerde hukuku yapanların halkın doğrudan kendisi olabileceği ihtimalidir. Bu ihtimal

demokratikleşme konusunu dert edinmiş hukukçular için her zaman akılda tutulmalıdır.

5. Bu yöntem aracılığı ile hukukun başka türlü olabileceği ihtimalini sürekli akılda tutan hukuk öğrencileri, mezun olduklarında hukuk uygulamalarına mevcut düzenin sınırlarını içinde kalarak değil, onu geliştirmeye ve dönüştürmeye yönelik yaklaşacaklar ve hukukun ezme-ezilme çelişkisini kuvvetlendiren uygulamalarına farklı yaklaşacaklardır.

6. Yasama Tiyatrosu, tiyatro olduğu kadar aynı zamanda politik bir faaliyet olan lobi faaliyetidir. Öğrenciler, mezun olduklarında yalnızca yargıçlık, avukatlık ve akademisyenlik mesleklerinde yer almamaktadırlar. Aynı zamanda parlamento üyelerinin danışmanlığını da yapmakta, demokratik kitle örgütlerinde profesyonel veya gönüllü faaliyetler yürütmektedirler. Bu anlamda kamusal alana dair politikalar konusunda perspektiflerinden ve uzmanlıklarından yararlanılabilmektedir. Uzmanlıklarını bir hiyerarşi yaratmadan, kamuoyu oluşturabilmek için yürütülen kampanyalarda nasıl kullanabileceklerini Yasama Tiyatrosu yöntemi bağlamında öğrenebilme ihtimalleri vardır.

Hukuksal Aktivizm Bağlamında Ulaşılan Sonuçlar

Yasama Tiyatrosu'nun hukuk eğitimine getirebileceği yeniliklerin yanında hukuksal aktivizmi de güçlendireceğini söylemek mümkündür. Bu anlamda hukuksal aktivizm konusunda da bazı tespitlerde bulunulabilir.

1. Yasama Tiyatrosu, kendine temel aldığı değerler bakımından insan hakları mücadelesini güçlendirebilecek bir uygulamadır. Toplumsal adalet, toplumsal barış, maddi eşitlik ve özgürlük konusunda mücadele verenler için başvurulabilecek bir yöntemdir.

2. Yasama Tiyatrosu, Eleştirel Hukuk Yaklaşımlarında olduğu gibi hukukun belirsiz, taraflı ve ideolojik olduğunun farkında olan bir yöntemdir. Ezme-ezilme ilişkisi, hukukun bu özellikleri ile desteklenir. Yasama Tiyatrosu, hukuk ve ezme-ezilme ilişkisi arasındaki bu bağlantıyı deşifre etmek için elverişli bir yöntemdir. Bu

nedenle, bu bağlantıyı kendine dert edinmiş olan hukuksal aktivistler için Yasama Tiyatrosu faydalı bir araç olabilir.

3. Hukuk öğrencilerinin siyasal bir kampanya örgütlemeyi öğrenmesinde olduğu gibi, hukuksal aktivistler de siyasal kampanya örgütlemek konusunda Yasama Tiyatrosu'ndan yararlanabilirler.

4. Uzmanlar ve uzman olmayanlar arasında diyalojik bir ilişki geliştirerek aralarında bir hiyerarşi oluşmasına engel olabilir.

Toplumsal Değişme Bağlamında Ulaşılan Sonuçlar

Hukuk eğitimi ve hukuksal aktivizm konusundaki tespitlerin ardından, toplumsal değişme konusunda da varılan sonuçlar paylaşılabilir. Bu sonuçlar şöyledir;

1. Yasama Tiyatrosu, hukukun toplumsal değişmede itici bir güç olduğunu kabul eder. Hukukun sahip olduğu gücün, ezilenlerin lehine kullanılabilmesi için Yasama Tiyatrosu'ndan faydalanılabilir.

2. Yasama Tiyatrosu yöntemi, toplum mühendisliği yöntemi ile karıştırılmamalıdır. Toplum mühendisliği uzman merkezli, dayatmacı ve hızlı gelecek değişmeyi önemserken, Yasama Tiyatrosu dağınık merkezli, gönüllülüğe dayalı ve sürece yayılan değişmeyi benimser. Bunun yanında toplum mühendisliğinin tek sesli ve idealist yapısının yanında, Yasama Tiyatrosu diyalojik ve diyalektik bir yapıdadır. Dağınık merkezli olmasının nedeni hem yapısalıdır, hem de uygulama alanlarının toplumsal mücadelede eş değerlik sahibi olmasından ileri gelir. Yapısal dağınıklığı, Yasama Tiyatrosu uygulaması sürecini birçok farklı unsurun ürettiyor olmasındandır. Böyle bir uygulamada, birbiri ile hiyerarşik ilişki kurmayan ve sürecin öznesi olan oyuncular, seyirciler, seyirci-oyuncular, jokerler, halk forumları, mail grupları, danışmanlar ve yasama temsilcileri vardır. Bunun yanında Yasama Tiyatrosu, her biri eş değerlilikte toplumsal hareketlerle beraber uygulanır. Bunlar çok çeşitli olmakla birlikte, örnek vermek gerekirse en bilinenleri olan öğrenci, işçi, ekoloji, kadın, LGBTİ, Queer ve Siyah hareketi sayılabilir. Yasama Tiyatrosu'na dahil olan herkesin, birbiri ile diyalog kurabilmesi ve birbiri ile

etkileşim halinde olabilmesi önemsenir. Bu toplum mühendisliğinin otoriter ve paternalist özellikleri ile taban tabana zıttır.

3. Jana Sanskriti Ezilenlerin Tiyatrosu Topluluğu örneğinde görüldüğü gibi, Ezilenlerin Tiyatrosu'nun başlı başına bir toplumsal hareket olabilme potansiyeli vardır. Dolayısıyla Yasama Tiyatrosu'nun da böyle bir potansiyeli olduğu ifade edilebilir. Toplumsal değişimde, toplumsal hareketlerin önemli bir yer tuttuğu düşünüldüğünde, Yasama Tiyatrosu'nun, hukukla işbirliği içinde ilerleyen sanatsal bir toplumsal harekete dönüşme imkanları olduğu söylenebilir.

4. Yasama Tiyatrosu, ezme-ezilme ilişkisini ortadan kaldırmayı amaçlayan bir teoriler ve yöntemler bütünüdür. Bu bağlamda toplumsal değişimin yönünün toplumsal adalet, maddi eşitlik, barış, özgürlük ve insan haklarına olabilmesi için gayret eder. Bu gayretinde, en azından şu an için en iyi alternatif olarak görünen demokrasiyi benimseyerek demokratikleşmeyi destekleyecektir.

Demokratikleşme Bağlamında Ulaşılan Sonuçlar

1. Demokrasi, bu çalışma bağlamında ne bir yönetim biçimi, ne de iktidarın meşrulaştırılma aracıdır. Bu çalışmanın vardığı temel sonuç, demokrasinin insanların, grupların ve halkların politika üretebilme kapasitesini arttırmak olduğudur. Politika yapabilme kapasitesini de arttıracak unsurların kamusal alanda herkesin kendini ifade edebilmesi, toplumsal çıkarlarını belirleyebilmesi, bu çıkarları talep edebilmesi ve toplumsal kaynaklardan ihtiyacına göre eşit bir şekilde yararlanabilmesi olduğu söylenebilir. Bunun anlamı ise, siyasal alanın temel belirleyeni olan kamusal alanı oluşturan öznelerin çoğalması, çeşitlenmesi ve ihtiyaçları oranında eşitlenmesidir. Yasama Tiyatrosu, kamusal alanda kendini ya hiç ya da yeterince var edemeyen, sessizleştirilen, kamusal alandan dışlanan, ezilen ve engellenen kesimler için kamusal alan oluşturabilme, dolayısıyla demokrasiyi artırma potansiyeline sahiptir.

2. Temsili ve doğrudan demokrasi tartışmalarında, temsili demokrasinin toplumsal hiyerarşileri güçlendiren özellikleri nedeniyle Yasama Tiyatrosu, doğrudan demokrasi uygulamaları ve tartışmaları içinde bir yere sahiptir. Boal'in

uygulanması için temsili demokrasinin imkanlarından yararlanarak uygulanan bir doğrudan demokrasi yöntemidir denebilir. Katılımcılığı arttırması ve temsilciyi halka sıkı sıkıya bağlamasıyla doğrudan demokrasinin önemli özelliklerini içinde barındırır. Temsili demokrasinin, doğrudan demokrasiye kapsayabilmesi için uygulanabilecek birçok yöntemden biridir denebilir.

4. Bireyler arasında olduğu gibi, Yasama Tiyatrosu, toplumsal gruplar arasındaki diyalogu da güçlendirir. Her bir Yasama Tiyatrosu uygulaması bireyler, topluluklar ve halklar arasında yeni karşılaşmaların, müzakerelerin, deneyim aktarımlarının ve deneyimlerin yaşanmasına olanak sağlar. Oluşabilecek diyalog ortamı, demokrasinin bir unsuru olan toplumsal barışı güçlendiren bir etki yaratabilir. Bütün bu süreç kolektif bilgi üretiminin bir parçası olabilecektir.

5. Demokratik süreçlere katılımı arttırırken, tiyatro olmasından kaynaklanan özellikleri, halkın siyasal süreçlerden uzak durma eğiliminin önüne geçebilme potansiyeline sahiptir. Bu özelliklerden en belirginini tiyatronun güldürme ile sınırlı olmayan bir eğlendirme kapasitesine sahip olmasıdır. Bunun yanında eğitici de. Boal gibi politik tiyatro geleneğinin bir diğer önemli ismi olan Bertolt Brecht, her zaman tiyatronun eğlendirme işlevinin önemini vurgulamıştır. Bu bakımdan, Yasama Tiyatrosu, insanları eğlendiren bir bilgi aktarımı süreci yaratabilir. Bu keyif ve politik süreçlere dair bilgi, insanların politikaya ilgisini güçlendirebilecektir.

6. Yasama Tiyatrosu yaygınlaşabildiği takdirde, tabandan gelecek siyaseti güçlendirebilecek, kamusal alana müdahale şansını arttıracak, gerek hukukun ve gerekse toplumun demokratikleşmesini sağlayabilecektir.

Sonuç olarak, bu çalışmanın temel sorunsalı Yasama Tiyatrosu'nu hukuksal kaynaklarla tanıtabilmek ve onun taşıdığı potansiyellere işaret edebilmek olmuştur. Bundan sonra bu konu hakkında çalışmak isteyenler, yöntemi daha küçük parçaları ile ele almayı tercih edebilirler. Örneğin, Yasama Tiyatrosu'nun toplumsal hareketler, kamusal alan, radikal demokrasi, radikal demokrasinin uygulanma biçimleri, kamuoyu oluşturabilme karakteri ayrı ayrı incelenmeyi hak eden konulardır. Bunun yanında Jana Sanskriti gibi güçlü Ezilenlerin Tiyatrosu deneyimleri ya da yurtdışında devam ediyor olan Yasama Tiyatrosu çalışmaları ayrı ayrı incelenebilir. Yasama

Tiyatrosu'nun tiyatro oluşuna ve bu özelliği sayesinde oyunlardan yararlanıyor olmasına bu çalışmada belirgin örneklerle hiç değinilememiştir. Ezilenlerin Tiyatrosu, oyun ve egzersizlerinin ontolojik yapısının hukuk ve iktidar ilişkileri bağlamında değerlendirildiği bir çalışma gerçekten çok ilginç olabilir. Bu çalışmada, bu ontolojik bağ, başlı başına çalışılmayı hak ettiğinden tamamiyle kapsam dışında bırakılmıştır. Bunun yanında, Yasama Tiyatrosu uygulaması yapmak da, bu alana değerli bir katkı olacaktır. Ancak böyle bir çalışmanın Türkiye'de kabul görebilmesi için, Yasama Tiyatrosu yönteminin daha çok tanıtılarak, hukuk ve politika alanında meşruiyet kazanabileceği koşulları yaratabilmek gerekmektedir. Bu çalışma, tam da bu koşulları yaratabilme gayretinin ürünüdür.

KAYNAKÇA

- AGAMBEN, Giorgio, "Demokrasi Kavramı Üstüne Giriş Notu", **Demokrasi Ne Alemde?**, Haz. Eric Hazan, Çev. Savaş Kılıç, 1. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2010, ss. 11-14.
- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, "Önsöz", **Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler**, Ed. Mehmet Ali Ağaoğulları, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, ss. 15-16.
- AKAL, Cemal Bali, "Bilimle Felsefe Arasında Hukuk", **Güncel Hukuk**, Sayı 3-135, Mart 2015, ss. 52-54.
- AKBAŞ, Kasım, **Hukukun Büyübozumu**, 1. Baskı, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2006.
- AKÇABAY, Fehmiye Ceren, " 'Hukukun Gerçeği'ne Sosyolojik Bakış", **Prof. Dr. Mehmet Akad'a Armağan**, Ed. Bihterin Vural Dinçkol-Nihat Bulut- Rukiye Akkaya Kia, Cevat Okutan- Mehmet Akif Etkü- Hülya Dinçer, 1. Baskı, İstanbul: Der Yayınları, 2012, ss. 63-75.
- AKÇABAY, Fehmiye Ceren, **Hukuk Eliyle Talim ve Terbiye: Toplumsal Eğitim ve Hukuk İlişkisi Çerçevesinde Zorunlu Eğitim**, 1. Baskı, İstanbul: Oniki Levha Yayınları, 2013.
- AKÇABAY, Fehmiye Ceren, "Bir 'Hak' Ediş Tartışması: Feminist Hukuk Tartışmalarının Liberal Hak Eleştirisine Katkısı", **Liberal Hakların, Hukukun ve Devletin Sınırları**, Ed. Bora Erdağı, 1. Baskı, Ankara: Notabene Yayınları, 2015, ss. 107-140.
- AKMAN, Şefik Taylan, "Hukuk Politika İlişkisi Bağlamında Eleştirel Hukuk Çalışmaları Hareketi", **AÜHFD**, Sayı 61, Cilt 4, 2012, ss. 1271-1306.
- AKMAN, Şefik Taylan, "Hukuk Politika İlişkisinin Niteliği Üzerine", **HFSA 26. Kitap**, Haz. Hayrettin Ökçesiz- Gülriz Uygur- Saim Üye, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 2014, ss. 7-18.
- AKTAŞ, Sururi, **Eleştirel Hukuk Çalışmaları**, 2. Baskı, İstanbul: Oniki Levha Yayınları, 2011.
- ALKAN, Yavuz Selim, "Feminist Legal Methods: Theoretical Assumptions, Advantages and Potential Problems", **Ankara Law Review**, Cilt 9, Sayı 2, 2012, ss. 157-174.
- ALTUN, Hakan, "Augusto Boal: Bir Eylemcinin Tiyatro Güncesi ve Anadolu'dan Bir Yansıma" **Sahne Tiyatro Opera ve Bale Dergisi**, Sayı 6, 2007, Ankara, ss.46-55.

- ALTHUSSER, Louis, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Çev. Alp Tümertekin, 4. Baskı, İstanbul: İthaki Yayınları, 2010.
- ANDERSON, Robert- MILLER, Arthur- PAPP, Joseph- PRINCE Harold ve SECHECHER, Richard, "Repression in Brazil", **New York Times**, 24.04.1971, <http://query.nytimes.com/gst/abstract.html?res=9A01E2DB1639E43BBC4C51DFB266838A669EDE> (en son erişim tarihi: 13.10.2014)
- ARAT, Necla, "Feminist Hukuk", **İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi**, Sayı 9, 2006, ss. 53-65.
- ARTHUR, Chris, "*Hegel'in Efendi Köle Diyalektiği ve Bir Marksoloji Efsanesi*", Çev. Doğan Barış Kılınç, New Left Review Turkish Index, <http://goo.gl/tbnsYZ> (en son erişim tarihi: 29.10.2013)
- ATILGAN, Gökhan, "İdeoloji", **Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler**, Haz: Gökhan Atılğan, Atilla Aytekin, 1. Baskı, İstanbul: Yordam Yayınları, 2012, ss. 253-265.
- BABBAGE, Frances Helen, **Augusto Boal**, 1. Baskı, New York: Routledge, 2004.
- BAIOCCHI, Gianpaolo, "Performing Democracy in the Streets: Participatory Budgeting and Legislative Theatre in Brazil", **A Boal Companion**. Ed. Jan Cohen Cruz- Mady Schutzman, 1. Baskı, New York: Routledge, 2006, ss. 78-87.
- BARBER, Benjamin, **Güçlü Demokrasi: Yeni Bir Çağ İçin Katılımcı Siyaset**, Çev. Mehmet Beşikçi, 1. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995.
- BEKMEN, Ahmet, "Marksizm: 'Praksis'in Teorisi", **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, Der. H. Birsen Örs, 3. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- BENSAİD, Daniel, "Daimi Skandal", **Demokrasi Ne Alemde?**, Haz. Eric Hazan, Çev. Savaş Kılıç, 1. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2010, ss. 24-50.
- BERKTAY, Fatmagül, **Politikanın Çağrısı**, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.
- BERKTAY, Fatmagül, **Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın**, 3. Baskı, İstanbul: Metis, 2009.
- BERKTAY, Fatmagül, "Liberalizm: Tek Bir Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji", **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, Der. H. Birsen Örs, 3. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, ss. 47-114.
- BOAL, Augusto, "Legislative Theatre Update", **The Drama Review**, Cilt 42, Sayı 4, 1998, s. 78-80.

- BOAL, Augusto- SCHECHNER, Richard- CHATTARJEE, Sudipto, "Augusto Boal, City Councillor: Legislative Theatre and Chamber in the Streets: An Interview", **The Drama Review**, Cilt 42, Sayı 4, ss. 75-90.
- BOAL, Augusto- COHEN-CRUZ, Jan, "Theatricalizing Politics: An Interview with Augusto Boal", Ed. Mady Schutzman- Jan Cohen-Cruz, **Playing Boal**, 1. Baskı, Londra: Routledge, 1994, ss. 227-235.
- BOAL, Augusto- TAUSSING, Michael & SCHECHNER, Richard, "Boal in Brazil, France and The USA: An Interview with Augusto Boal", Ed. Mady Schutzman- Jan Cohen-Cruz, **Playing Boal**, 1. Baskı, Londra: Routledge, 1994, ss. 17-32.
- BOAL, Augusto, **Ezilenlerin Tiyatrosu**, Çev. Necdet Hasgöl, 2. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- BOAL, Augusto, **Legislative Theatre**, Çev. Adrian Jackson, 2. Baskı, Londra: Routledge, 2004.
- BOAL, Augusto, **Hamlet and The Baker's Son: My Life in Theater and Politics**, Çev. Adrian Jackson- Candida Blaker, 1. Baskı, Londra: Routledge, 2001.
- BOAL, Augusto, **Arzu Gökkuşığı**, Çev. Fırat Güllü- Sinem Yılancı- Ece Aydın, 1. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- BOAL, Augusto, **The Aesthetics of the Oppressed**, Çev. Adrian Jackson, 1. Baskı, Londra: Routledge, 2006.
- BOAL, Augusto, **Oyuncular ve Oyuncu Olmayanlar için Oyunlar**, Çev. Berk Ataman- Özgürol Öztürk- Kerem Rızvanoğlu, 3. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- BOAL, Augusto, "2009 Dünya Tiyatrolar Günü Bildirisi", **Açık Radyo**, http://acikradyo.com.tr/default.aspx?_mv=a&aid=29728 (en son erişim tarihi: 31.08.2015)
- BOWLES, Samuel- GINTIS Herbert, **Demokrasi ve Kapitalizm**, Çev. Osman Akınbay, 1. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996.
- BROWN, Wendy, "'Artık Hepimiz Demokratız...'", **Demokrasi Ne Alemde?**, Haz. Eric Hazan, Çev. Savaş Kılıç, 1. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2010, ss. 51-65.
- BUĞLALILAR, Eren, **Kadife Koltuktan Amele Pazarına: Türkiye'de Politik Tiyatronun Oluşumu 1960-1972**, 1. Baskı, İstanbul: Tavır Yayınları, 2014.
- BUMİN, Tülin, *"Hegel'de Köle Efendi Diyalektiği Üzerine Notlar"*, **Hegel'i Anlamak** içinde, Der. ve Çev.: Tülin Bumin, 2. Basım, İstanbul: Kabalcı, 1993, ss. 173-183.

- BUMİN, Tülin, **Hegel: Bilinç Problemi-Efendi Köle Diyalektiği- Praksis Felsefesi**, 5. Baskı, İstanbul: YKY, 2013.
- BUTLER, Judith, **İktidarın Psikik Yaşamı**, Çev. Fatma Tütüncü, 1. Baskı, İstanbul: Ayrıntı, 2005.
- CALDWELL, Victor F., "Book Note: Critical Race Theory- The Key Writings That Formed The Movement", **Colombia Law Review**, Cilt 96, Sayı 5, 1996, ss. 1363-1374.
- CANDAN, Ayşın, **Öncü Tiyatro ve Dijital Çağda Gösterim**, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2013.
- CARLSON, Marvin, **Tiyatro Teorileri**, Çev. Eren Buğlalılar-Barış Yıldırım, 1. Baskı, Ankara: De Ki Yayınları, 2008.
- CEVİZCİ, Ahmet, "*Poetika ya da Şiir Sanatı Üzerine*", **Poetika**, Aristoteles, 1. Baskı, İstanbul: Say Yayınları, 2011, ss. 19-32.
- COŞKUN, Mustafa Kemal, **Demokrasi Teorileri ve Yeni Toplumsal Hareketler**, 1. Baskı, Ankara: Dipnot Yayınları, 2007.
- CRENSHAW, Kimberlé Williams, "Twenty Years of Critical race Theory: Looking Back To Move Forward", **Connecticut Law Review**, Cilt 43, Sayı 5, 2011, ss. 1253-1352.
- ÇAĞLAR GÜRGEY, Fatma İrem, "Feminist Hukuk Teorisi Nedir?", **Hukuk Kuramı**, Cilt 1, Sayı 5, 2014, ss. 28-44.
- ÇAKIR, Serpil, "Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi", **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, Der. H. Birsen Örs, 3. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, ss. 413-475.
- DAVIS, David- O'SULLIVAN, Carmel, "Boal and the Shifting Sands: The Un-Political Master Swimmer", **New Theatre Quarterly**, Cilt 16, 2000, s. 288-297.
- DEFLEM, Mathieu, **Sociology of Law**, 3. Baskı, Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınları, 2010.
- DELGADO, Richard- STEFANCIC, Jean, "Critical Race Theory: An Annotated Bibliography", **Virginia Law Review**, Cilt 79, Sayı 2, 1993, ss. 461-516.
- DELPHY, Christine, **Baş Düşman Patriyarkanın Ekonomi Politikası**, Çev. Handan Öz- Lale Aykent Tunçman, 1. Basım, İstanbul: Saf Yayınları, 1999.
- DEMİR GÜRSEL, Esra, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Pek Hassas Terazisi ve Demokratik Toplum Anlayışı", **Liberal Hakların, Hukukun ve Devletin Sınırları**, Ed. Bora Erdağı, 1. Baskı, Ankara: Notabene Yayınları, 2015, ss. 59-84.

- DESSEL, Adrienne B., "Dialogue and Social Change: An Interdisciplinary and Transformative History", **Smith College Studies in Social Work**, Cilt 81, Sayı 2-3, 2011, ss. 167-183.
- EGAN, Gabriel, **Shakespeare ve Marx**, Çev. Ahmet Fethi Yıldırım, 1. Baskı, İstanbul: Hil Yayınları, 2006.
- ERDAĞI, Bora, "Marx'ta (ve Engels'te) Hukuk ve Devlet İmgesi", **Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi**, Ed. Taner Yelkenci, 1. Baskı, Ankara: Notabene Yayınları, 2013, ss.19-84.
- ESTUDANTES POR EMPRESTIMO, **Blog Arşivi:** <http://estudantesporemprestimo.wordpress.com/> (en son erişim tarihi: 30.07.2014)
- ESTUDANTES POR EMPRESTIMO - Project of Legislative Theatre in Portugal, **Youtube Videosu**, http://www.youtube.com/watch?v=H5P3_foN64c (en son erişim tarihi: 30.07.2014)
- FEDERICI, Silvia, **Caliban ve Cadı: Kadınlar, Beden ve İlksel Birikim**, Çev. Öznur Karakaş, 2. Baskı, İstanbul: Otonom Yayınları, 2014.
- FREIDMAN, Wolfgang, **Law in a Changing Society**, 1. Baskı, New York: California Üniversitesi Yayınları, 1959.
- FREIRE, Paulo, **Ezilenlerin Pedagojisi**, Çev. Erol Hattatoğlu- Erol Özbek, 6. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2008.
- GANGULY, Sanjoy, **Jana Sanskriti: Forum Theatre and Democracy in India**, 1. Baskı, Londra: Routledge, 2010.
- GORDON, Robert W., "Bazı Eleştirel Hukuk Teorilerinin Eleştirisi", Çev. Serkan Gölbaşı, **İÜHFİM**, Cilt 64, Sayı 2, 2006, ss. 387-409.
- GÖKDAĞ, Ebru, **Theatre Of Oppressed and Its Application in Turkey**, Nebraska Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2002.
- GÖKDAĞ, Ebru, **Bir Tiyatro Devrimcisi: Augusto Boal**, 1. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2004.
- GÖKDAĞ, Ebru, "Ezilenlerin Tiyatrosu Yöntemleri", **Oyun Dergisi**, Sayı 6, 2008, ss. 58-60.
- GÖKDAĞ, Ebru, "Karşı Aristotelesçi Poetika", **Oyun Dergisi**, Sayı 6, 2008, ss. 53-57.
- GÖKDAĞ, Ebru, **Köylü Tiyatrosu Geleneği ve Forum Tiyatro: Bir Model Olarak Jana Sanskriti**, 1. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık, 2015.

- GRET, Marion- SINTOMER, Yves, **Porto Alegre: Farklı Bir Demokrasi Umudu**, Çev. Azer Kılıç, 1. Baskı, İstanbul: İthaki Yayınları, 2004.
- GULBENKİAN KOMİSYONU, **Sosyal Bilimlerin Önünü Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılandırılması Üzerine Rapor**, Çev. Şirin Tekeli, 10. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2014.
- GÜNGÖREN, Birden, **Spinoza ve Hegel'de Özgürlük Düşüncesi**, GSÜ SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, YÖK Tez Merkezi, 2004.
- GÜNGÖREN BULGAN, Birden, "Faydacı Tarihçi Hukuk Okullarının İnsan Hakları Eleştirileri", **Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 1, 2014, s. 261-301.
- GÜRKAN, Ülker, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, 7. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2013.
- HARITAGE, Paul, "The Courage to Be Happy: Augusto Boal, Legislative Theatre and the 7th International Festival of the Theatre of Oppressed", **The Drama Review**, Cilt 38, Sayı 3, 1994, ss. 25-34.
- HEGEL, Georg W. F., **Phenomenology of Spirit**, Çev. A. V. Miller, New York: Oxford University, 1977.
- HEPER, Altan, "Feminizm ve Hukuk", **Hukuk Kuramı**, Cilt 1, Sayı 5, 2014, ss. 11-27.
- HOBSBAWN, Eric, **Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırıliklar Çağı**, Çev. Yavuz Alogan, 5. Baskı, İstanbul: Everest Yayınları, 2011.
- HOWE, Kelly Britt, **Adapting Boal Legislative Theatre: Producing Democracies, Casting Citizens as Policy Experts**, Texas Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010.
- IRMAK, Coşkun, **Ulusal Tiyatro ve Ulus Devlet**, 1. Baskı, İstanbul: Mitos Boyut Yayınları, 2006.
- IŞIKTAÇ, Yasemin, **Hukuk Felsefesi**, 2. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2006.
- ITO, "Ezilenlerin Tiyatrosu Organizasyonu İlkeler Deklarasyonu", Çev. Ebru Gökdağ, **Oyun Dergisi**, Sayı 6, 2008, ss. 91- 92.
- ITO, **Decleration of Principles-Turkish**, Çev. Ebru Gökdağ, <http://www.theatreoftheoppressed.org/en/index.php?nodeID=166> (en son erişim tarihi: 26.08.2015)
- JACKSON, Adrian, "İngilizceye Çevirenin Önsözü", **Arzu Gökkuşığı**, Çev. Fırat Güllü- Sinem Yılancı- Ece Aydın, 1. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2008, ss. ix-xx.

- JACKSON, Adrian, "İngilizceye Çevirenin Önsözü", **Oyuncular ve Oyuncu Olmayanlar için Oyunlar**, Çev. Berk Ataman- Özgürol Öztürk- Kerem Rızvanoğlu, 3. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2010, ss. 1-7.
- KAGAN, Robert A., "Introduction to Transaction Edition", Philippe Nonet-Philip Selznick, **Law and Society in Transition: Toward Responsive Law**, 2. Baskı, New Brunswick: Transaction Yayınları, 2009, s. vii-xxvi.
- KARABEKİR, Jale, " Ezilenlerin Tiyatrosu, Feminizm ve Direniş Pratikleri Üzerine", **Üç Ekoloji**, Güz, Sayı 4, 2005, ss. 153-160.
- KARABEKİR, Jale, **Türkiye'de Kadınlarla Ezilenlerin Tiyatrosu: Feminist Bir Metodolojiye Doğru**, 1. Baskı, İstanbul: Agora Yayınları, 2015.
- KARABEKİR, Jale, "Geleceğin Provasını Yapmak: Boal ve Ezilenlerin Tiyatrosu", **Mesele Dergisi**, Sayı 30, 2009, ss. 55-57.
- KARABOĞA, Kerem, "Yaşamdan Oyuna Oyundan Yaşama Ezilenlerin Pedagojisi ve Tiyatrosu", **İstanbul Üniversitesi Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölüm Dergisi**, Sayı 2, 2003, ss. 23-36.
- KARACABEY, Süreyya, **Brecht'ten Sonra**, 1. Baskı, Ankara: De Ki Yayınları, 2009.
- KERSHAW, Baz, "Legislative Theatre Book Review", **Theatre Research International**, Cilt 26, Sayı 2, 2001, ss. 209-221.
- KILAN PAKSOY, Banu, **Tragedya ve Siyaset**, 1. Baskı, İstanbul: Mitos Boyut Yayınları, 2011.
- KOJÉVE, Alexandre, "*Giriş Olarak*", **Hegel'i Anlamak** içinde, Der. ve Çev.: Tülin Bumin, 2. Basım, İstanbul: Kabalcı, 1993, ss. 29-64.
- KONUR, Tahsin, **Devlet-Tiyatro İlişkisi**, 1. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2001.
- KOSİK, Karel, **Somutun Diyalektiği: İnsan ve Dünya Sorunları Üzerine Bir İnceleme**, Çev. Ezgi Kaya, 1. Baskı, İstanbul: Yordam Yayınları, 2015.
- KREFT, Lev, "Sanat ve Siyaset: Sanatın Siyaseti ve Siyasetin Sanatı", **Sanat-Siyaset: Kültür Çağında Sanat ve Kültürel Politika**, Ed. Ali Artun, Çev: Elçin Gen, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, ss. 9-48.
- KUYUMCU, Nihal, **Forum Tiyatro ve Uygulamaları**, 1. Baskı, İstanbul: Mitos Boyut Yayınları, 2012.
- LACLAU, Ernesto- MOUFFE, Chantal, **Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru**, Çev. Ahmet Kardam, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

- MacKINNON, Catharine A., "Bilinç Yükseltme", **Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru**, Çev. Türkan Yöney- Sabir Yücesoy, 1. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2003, ss. 105-127.
- MARX, Karl, **Louis Bonaparte'ın Onsekizinci Brumaire'i**, Çev. Tanıl Bora, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- MARX, Karl- ENGELS, Friedrich, **Alman İdeolojisi**, Çev. Sevim Belli, 6. Baskı, Ankara: Sol Yayınları, 2008.
- McLELLAN, David, **İdeoloji**, Çev. Barış Yıldırım, 3. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.
- MEIKSINS WOOD, Ellen, **Özgürlük ve Mülkiyet:Rönesans'tan Aydınlanmaya Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi**, Çev. Oya Köymen, 1. Baskı, İstanbul: Yordam Yayınları, 2012.
- MIZRAK, Dilan- TEMİZ, Özgür, "Hukuk ve Politika: Türkiye'de Yaşanan Olağanüstü Dönemlerin Edebiyat Eserleri Işığında İncelenmesi", **Ankara Barosu Dergisi**, Yıl 67, Sayı 2, 2009. ss. 77-97.
- MÜLLER-PLANTENBERG, Urs, "Demokratikleşme Nedir ve Neye Yarar?", Çev.Meriç Gök, **Latin Amerika'da Militarizm, Devlet ve Demokrasi Dosyası**, Der. Ragıp Zarakolu, 1. Baskı, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1985, ss. 318-330.
- NONET, Philippe- SELZNICK, Philip, **Law and Society in Transition: Toward Responsive Law**, 2. Baskı, New Brunswick: Transaction Yayınları, 2009.
- OLSEN, Frances Elisabeth, "Feminizm ve Eleştirel Hukuk Kuramı", **Ankara Barosu Hukuk Kurultayı 2006 Cilt III**, 1. Baskı, Ankara: Ankara Barosu Yayınları, 2006, ss. 56-66.
- O'SULLIVAN, Carmel, "Searching Marxist in Boal", **Research in Drama Education: The Journal of Applied Theatre and Performance**, Cilt 6, Sayı 1, 2001, Carfax Yayınları, ss. 85-97.
- ÖKTEM, Niyazi- TÜRKBAĞ, Ahmet Ulvi, **Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet**, 6. Baskı, İstanbul: Der Yayınları, 2014.
- ÖNKAL, Güncel- SILI, Ayşegül, "Yasaların Toplumsal Kökeni: İthal Dayatmacılık/Yerel Pratikler", **HFSA 24. Kitap**, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 2012, ss. 172-180.
- ÖRS, H. Birsen, "İdeoloji: Karmaşık Dünyayı Anlaşılır Kılmak", **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, Der. H. Birsen Örs, 3. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, ss. 5-42.
- ÖSTERLİND, Eva, "Acting Out of Habits: Can Theatre of the Oppressed Promote Change? Boal's Theatre Methods in Relation to Bourdieu's Concept of

- Habitus", **Research in Drama Education: The Journal of Applied Theatre and Performance**, Cilt 13, Sayı 1, 2008, ss. 71-82.
- ÖZBEK, Meral, "Kamusal Alanın Sınırları", **Kamusal Alan**, Ed. Meral Özbek, 2. Baskı, İstanbul: Hil Yayınları, 2004, ss. 19-90.
- ÖZCAN, Mehmet Tevfik, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, 5. Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2012.
- ÖZENÇ, Berke, "Marx, Hukuk Devletin Kökenleri ve Liberal Hakların Sınırları", **Liberal Hakların, Hukukun ve Devletin Sınırları**, Ed. Bora Erdağı, 1. Baskı, Ankara: Notabene Yayınları, 2015, ss. 141-172.
- PHILLIPS, Anne, **Demokrasinin Cinsiyeti**, Çev. Alev Türker, 2. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2012.
- PLATON, **Devlet**, Çev. Sabahattin Eyüpoğlu- M. Ali Cimcoz, 22. Baskı, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2012.
- RABY, D. L., **Demokrasi ve Devrim: Günümüzde Latin Amerika ve Sosyalizm**, Çev. Ertan Günçiner, 1. Baskı, İstanbul: Yordam Yayınları, 2007.
- SAAD- FİLHO, Alfredo, "Brezilya'da Neoliberalizm, Demokrasi ve Ekonomi Politikası", **Latin Amerika'yı Anlamak: Neoliberalizm, Direniş ve Sol**, Haz. Aylin Topel, Çev. Burak Gürel, 1. Baskı, İstanbul: Yordam Yayınları, 2008, ss. 122-147.
- SALVADOR, Eduardo, "Legislative Theatre: Art for Community Conflict Resolution. From Desires to Law", **Journal of Conflictology**, Cilt 5, Sayı 1, 2014, ss. 3-12.
- SANCAR, Serpil, **İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme**, 3. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2014.
- SCALES, Ann, "Towards a Feminist Jurisprudence", **Indiana Law Journal**, Cilt 56, Sayı 3, 1980-1981, ss.375-444.
- SCHUTZMAN, Mady- COHEN-CRUZ, Jan (Ed.), **Playing Boal**, 1. Baskı, Londra: Routledge, 1994.
- SEVER, D. Çiğdem, "İdeolojik Bir Kavram Olarak Hukuksal Eşitlik", **Liberal Hakların, Hukukun ve Devletin Sınırları**, Ed. Bora Erdağı, 1. Baskı, Ankara: Notabene Yayınları, 2015, ss. 29-58.
- SCOTT, James C., **Devlet Gibi Görmek**, Çev. Nil Erdoğan, 1. Baskı, İstanbul: Versus Yayınları, 2008.
- SOEIRO, José, "Un Ensayo de la Revolución: Teatro del Oprimido, teoria critica y transformación social", **Col·lecció Forn de Theatre Pa'tathom**,

<http://www.patothom.org/PDFs/josesoeiro.pdf> (en son erişim tarihi: 12.08.2014)

SOEIRO, José, "The Theatre of the Oppressed: A form of Public Sociology?", **Global Dialogue**, Cilt 3, Sayı 2, 2014, s. 13-14.

ŞEN, İlker Gökhan, **Doğrudan Demokrasi: Hukuksal ve Siyasi Sorunlar**, 1. Baskı, İstanbul: Oniki Levha Yayınları, 2013.

ŞENER, Sevdâ, **Dünden Bugüne Tiyatro Düşüncesi**, 3. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi, 1998.

ŞENER, Sevdâ, **Tiyatroda Yaşam-Oyun İlişkisi**, 1. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2010.

TEZİÇ, Erdoğan, **Anayasa Hukuku**, 17. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2014.

THOMSON, George, **Tragedyanın Kökeni**, Çev. Mehmet H. Doğan, 2. Baskı, İstanbul: Payel Yayınları, 2004.

UYGUN, Oktay, **Demokrasinin Tarihsel, Felsefi ve Ahlaki Boyutları**, 1. Baskı, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2003.

ÜSKÜL, Zeynep Özlem, **Bireyciliğe Tarihsel Bakış**, 1. Baskı, İstanbul: Büke Yayınları, 2003.

ÜSKÜL ENGİN, Zeynep Özlem, **Hukuk Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Evlenmenin Evrimi**, 1. Baskı, İstanbul: Beşir Kitabevi, 2008.

VAGO, Steven, **Law and Society**, 8. Baskı, New Jersey: Pearson Prentice Hall Yayınları, 2006.

VIVES, Jean-Michel, "*Catharsis: Psychoanalysis and the Theatre*", Çev: Andrew Weller, **The International Journal of Psychoanalysis**, Cilt 92, Blackwell Yayınları, 2011, Oxford, ss. 1009-1027.

WEBER, Nadya, **Democratic Possibilities Where Popular Art and Politics Converge: Legislative Theatre as an Approach To Citizen Action in Local Democracy**, Toronto Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2003.

YALÇINKAYA, Ayhan, "Yunan Uygarlığı İçinde Polis ve Siyaset", **Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler**, Ed. Mehmet Ali Ağaoğulları, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, ss. 23-90.

YALÇIN SANCAR, Türkan, **Türk Ceza Hukukunda Kadın**, 1. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları, 2013.

YARROW, Ralph, "Editor's Preface", **Jana Sanskriti: Forum Theatre and Democracy in India**, 1. Baskı, New York: Routledge, 2010, s. xv-xvi.

YILDIRIM, Yavuz. **Sosyal Forum'dan Öfkeliiler'e: Yeni Toplumsal Hareketlerin Kurucu Gücü**, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

EKLER

Ek-1: ULUSLARARASI EZİLENLERİN TİYATROSU ORGANİZASYONU (ITO) İLKELER DEKLARASYONU⁵⁵⁶ **Çeviri: Ebru Gökdağ**

Giriş

- 1) Ezilenlerin Tiyatrosu'nun temel amacı insanlığı insanileştirmektir.
- 2) Ezilenlerin Tiyatrosu Öz Tiyatro'ya dayanan Alıştırmalar, Oyunlar ve Teknikler sistemidir. Kadınlar ve erkeklerin zaten içlerinde olanı geliştirmeye yardım eder; ki bu Tiyatrodur.

Öz Tiyatro

- 3) Her insan tiyatrodur!
- 4) Tiyatro aynı yer ve çevre içinde oyuncular ve seyircilerin eşzamanlı varoluşu olarak tanımlanır. Her insan belli bir durumu ve kendini bu durumun içinde görme yetisine sahiptir.
- 5) Öz tiyatro üç öğeden oluşur: Subjektif Tiyatro, Objektif Tiyatro ve Tiyatral Dil.
- 6) Her insanın oynama yetisi vardır: Yaşamak için zorunlu olarak eylemler üretir; bu eylemleri ve bunların çevre üzerindeki etkilerini gözlemleriz. İnsan olmak tiyatro olmaktır; oyuncu ve seyircinin aynı bireyde bir arada varolmasıdır. Bu Subjektif Tiyatro'dur.
- 7) İnsanlar kendilerini bir objeyi, bir kişi ya da mekanı gözlemlemeyle sınırlandırıp, kendi oynama gerekliliği ve yetilerinden geçici olarak vazgeçtiklerinde, enerji ve oynama istekleri o mekana, kişiye ve objeye devredilerek mekan içinde mekan yaratılır; bir Estetik Mekan. Bu Objektif Tiyatro'dur.
- 8) Bütün insanlar günlük yaşamlarında oyuncuların sahnede kullandığı dili kullanırlar: Onların seslerini, bedenlerini, hareketlerini, ifadelerini; duygu ve isteklerini Tiyatral Dile dönüştürürler.

Ezilenlerin Tiyatrosu

- 9) Ezilenlerin Tiyatrosu herkese, şu an ki durumları içinde kendi geçmişlerini inceleme ve sonrasında geleceklerini onu beklemeden yaratmak için estetik araçlar sunar. Ezilenlerin Tiyatrosu insanlara zaten sahip oldukları bir dili tekrar kazanmak için yardım eder –toplum içinde nasıl yaşamamız gerektiğini tiyatro oynayarak öğreniriz. Bizler nasıl hissedildiğini hissederek, nasıl

⁵⁵⁶ ITO, **Declaration of Principles-Turkish**, Çev. Ebru Gökdağ, <http://www.theatreoftheoppressed.org/en/index.php?nodeID=166> (en son erişim tarihi: 26.08.2015); ITO, "Uluslararası Ezilenlerin Tiyatrosu İlkeler Deklarasyonu", *Oyun Dergisi*, Sayı 6, 2008, ss. 91-92; Ebru Gökdağ, **Köylü Tiyatrosu Geleneği ve Forum Tiyatro**, ss.51-54.

düşünüldüğünü düşünerek, nasıl oynandığını oynayarak öğreniriz. Ezilenlerin Tiyatrosu gerçek için bir provadır.

10) Ezilenler toplumsal, kültürel, politik, ekonomik, ırk ve cinsel bakımdan veya herhangi bir şekilde diyalog hakları ellerinden alınmış ve bu haklarını kullanmaları bir şekilde engellenmiş tüm bireyler ya da gruplardır.

11) Diyalog başkalarıyla özgürce iletişim kurmaktır; birey veya grup olarak, insan toplumuna eşit olarak katılmak, farklılıklara saygı göstermek ve saygı görmek olarak tanımlanır.

12) Ezilenlerin Tiyatrosu tüm insan ilişkilerinin doğasında diyalog olmalıdır ilkesine dayanır: erkekler ve kadınlar, ırklar, aileler, gruplar ve uluslar arasında diyalog hakim olmalıdır. Gerçekte, tüm diyalogların monologa dönüşme eğilimi vardır ve bu da ezenler- ezilenler ilişkisini yaratır. Bu gerçeği kabul eden Ezilenlerin Tiyatrosu'nun başlıca ilkesi; insanlar arasında diyalogu yeniden kurmaya yardım etmektir.

İlkeler ve Amaçlar

13) Ezilenlerin Tiyatrosu, evrensel, şiddet-karşıtı estetik bir harekettir, pasifliği değil barışı arar.

14) Ezilenlerin Tiyatrosu insanları tıpkı adın da anlaşılacağı üzere insancıl bir çabayla harekete geçirmeye çalışır; Ezilenlerin tiyatrosu; ezilenler tarafından ve ezilenler için yapılan bir tiyatrodur. İnsanlara tiyatronun kurgusu içinde baş kahraman olmaları, örneğin kendi yaşamlarının eylemde bulunan öznelere olabilmeleri için olanak sağlayan bir sistemdir.

15) Ezilenlerin Tiyatrosu ne bir ideoloji ne de bir siyasi partidir, ne dogmatik ne de baskıcıdır ve bütün kültürlerle saygılıdır. O daha mutlu toplumlar geliştirmek için bir araç ve çözümleme yöntemidir. İnsani ve demokratik doğasından ötürü bütün dünyada ve bütün sosyal etkinlik alanlarında; eğitim, kültür, sanat, siyaset, sosyal hizmet, psikoterapi, okur yazarlık programları ve sağlık gibi alanlarda yaygın olarak kullanılır. Bu ilkeler deklarasyonunun ekinde onun doğasını ve kullanım alanını tanımlamak için birkaç örnek proje listelenmiştir.

16) Ezilenlerin Tiyatrosu ekte listelenmiş olan, şu anda yaklaşık olarak dünya üzerindeki ulusların yarısı tarafından kendi ve Öteki hakkında keşifte bulunmak; isteklerimizi açıklamak ve ifade etmek için; mutsuzluk ve acı üreten şartları değiştirmek ve barış koşullarını geliştirmek; bireyler ve gruplar arasındaki farklılıklara saygı duymak ve bütün insanları Diyaloğa dahil etmek için; ve nihayet gerçek demokrasinin temeli olan ekonomik ve sosyal adaletin başarılması amacıyla bir araç olarak kullanılmaktadır. Özetle Ezilenlerin Tiyatrosu'nun genel amacı Temel İnsan Hakları'nın geliştirilmesidir.

Uluslararası Ezilenlerin Tiyatrosu Organizasyonu (ITO)

17) ITO bu deklarasyondaki amaç ve ilkelere bağlı olarak bütün dünyada Ezilenlerin Tiyatrosu'nu geliştiren ve koordine eden bir organizasyondur.

18) ITO amaçlarını Ezilenlerin Tiyatrosu uygulamacılarını, karşılıklı değişim ve sistemli gelişimi teşvik eden global bir ağ ile birleştirerek; eğitim vererek ve var olan teknikleri arttırarak; evrensel düzlemde projeler tasarlayarak; yerel

Ezilenlerin Tiyatrosu Merkezleri (CTO) yaratılmasını özendirerek; CTO'lerinin ve uygulamacılarının çalışması için ortamlar yaratarak ve ilerlemelerini sağlamaya çalışarak ve internette bir uluslararası buluşma noktası yaratarak yapar.

19) ITO, tıpkı ilkeleri ve amaçlarındaki gibi insani ve demokratik doğayı taşır; bu İlkeler Deklarasyonu altında çalışanların tüm katkılarına kapılarını açacaktır.

20) ITO, Ezilenlerin Tiyatrosu'nun çeşitli yöntemlerini kullanan herhangi bir kimsenin bu İlkeler Deklarasyonunu onaylayacağını varsayar.

ÖZGEÇMİŞ

Eda Aslı Şeran, 13 Mayıs 1984'te İstanbul'da doğdu. İlkokul, ortaokul ve liseyi Ankara'da tamamlayana Şeran, üniversite öğrenimine 2002 senesinde Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinde başladı. Öğrenimini sürdürürken, 2005-2006 senesinde AB Erasmus Programı dahilinde Hollanda Utrecht Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde bir akademik yıl öğrenim gördü. Türkiye'ye dönmesinin ardından hukuk fakültesinden 2008 senesinde mezun oldu.

Ortaokul yıllarında başladığı tiyatroya ilgisi halen devam etmekte, insan hakları ve feminist teori konularında da çalışmalarını sürdürmektedir. Ezilenlerin Tiyatrosu konusunda Jale Karabekir, Aylin Dilaver Vartanyan, Ebru Gökdağ, Jose Soeiro, Roberto Mazzini, Birgit Fritz gibi deneyimli jokerlerden atölyeler almıştır.

TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : Galatasaray Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı Soyadı : Eda Aslı ŞERAN
Tez Başlığı : Augusto Boal'in "Yasama Tiyatrosu" Yönteminin Hukuka ve Demokratikleşmeye Etkisi
Savunma Tarihi : 09.09.2015
Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Birden GÜNGÖREN BULGAN

JÜRİ ÜYELERİ

Ünvanı, Adı, Soyadı

İmza

Prof. Dr. Banu Beliz GÜÇBİLMEZ ALTAN

Doç. Dr. Zeynep Özlem ÜSKÜL ENGİN

Yrd. Doç. Dr. Birden GÜNGÖREN BULGAN

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdür V.

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Fahri NEGÜS

